

Ho 16

NIELS ÅGE NIELSEN

De jyske Dialekter

GYLDENDAL 1959

00 d 024175

Indholdsfortegnelse

Forord.....	7
I. Dialekternes opståen.....	9
II. Dialektforskningens udvikling.....	12
III. Jysken og nogle vigtige dialektforskelle i den.....	39
IV. Jyske dialektområder.....	50
1. Slesvig.....	58
A. Syd- og Mellemslesvig.....	58
a. Fjolde.....	62
b. Angel.....	65
c. Flensborg.....	68
d. Vestlige Mellemslesvig.....	70
B. Nordslesvig (Sønderjylland).....	71
a. Vestslesvig.....	71
b. Østslesvig.....	71
c. Byerne.....	72
2. Østjylland.....	79
A. Midtøstjylland.....	79
B. Djursland med omliggende øer.....	87
a. Nørre herred.....	89
b. Gerrild-egnen (»Det udenkærs«).....	90
c. Rougsø herred.....	90
d. Sønder herred og Mols.....	91
e. Anholt.....	91
f. Samsø.....	91
C. Ommersyssel.....	95
D. Himmerland.....	98
3. Nordjylland.....	100
A. Vendsyssel med Læsø.....	101
B. Hanherrederne.....	108
C. Ty.....	111
D. Mors.....	114
4. Vestjylland.....	115
A. Midtvestjylland.....	115
a. Hardsyssel.....	116
b. Salling.....	119
c. Fjends herred.....	121

Holba

B. Sydvestjylland	124
C. Sydøstjylland	129
a. Indre Sydøstjylland	129
b. Bjerre-Hatting herreder	129
c. Elbo-Holmans herreder	129
d. Nr. og Sdr. Tyrstrup herreder	129
V. Orddannelse	137
VI. Ordforråd	140
VII. Sætningsbygning	149
VIII. Stil	151
IX. De jyske dialekter og rigssproget	154

RETTELSESSEDDEL

til

Niels Åge Nielsen: De jyske Dialekter.

Ved illustrationen side 60 er signaturen for dansk og tysk talesprog beklageligvis ombyttet. *Hvidt* område betyder *dansk talesprog* og *mørkegråt* område betyder *tyisk talesprog*.

FORORD

Dialekterne i Jylland er ved at forsvinde, ja, nogle af dem er allerede forsvundet. Men der er ellers stadig en livlig interesse for jysk. Det ser vi bl. a. deraf, at der har meldt sig flere hundrede optegnere til den jyske ordbog, som for tiden udarbejdes ved Aarhus Universitet under ledelse af professor Peter Skautrup. Og i disse tider, hvor mange ser sig om efter en fritidssyssel, en hobby, er det værd at gøre opmærksom på, at dialektforskning, ligesom f. eks. arkæologi, er en videnskab, hvor også dén, der ikke har fået en universitetsuddannelse, kan gøre en indsats.

Men bogen er nu ikke blot skrevet som en indledning til et studium, den skulle også være en populær vejledning for dem, der blot ønsker at orientere sig ikke alene om deres egen dialekt, men også om de andre jyske dialekter.

Der er af praktiske grunde benyttet en forholdsvis simpel lydskrift, og visse af dialektprøverne har måttet tillempes lidt til den. Som forklaring til lydskriften skulle det være tilstrækkeligt at anføre, at »stød« i ordene er betegnet ved ' (som f. eks. i rigssprogets *he'l* hel og *høj'* høj), lang lyd ved · bagefter (f. eks. *fa·rə* fare) og tryk ved ! (f. eks. *hæn'ri'vənə* henrivende). Videre betyder ə en svagt betonet e-lyd, ö en åben ø-lyd, å åbent d (som f. eks. i *ga·ðə* gade) og q »åbent g« (som i *ba·qə* bage), x er den tyske ach-lyd, η er ng, ŋ og l j-farvede n- og l-lyd, ɿ betegner, at n-lyd er blevet til en næseklang (snøvlen) på foregående selvlyd. Enkelte andre tegn er forklaret, hvor de forekommer.

Som vejledning for dem, der kunne ønske at orientere sig videre i litteraturen, er der givet en række henvisninger, hvori er benyttet følgende forkortelser: ANF = Arkiv för nordisk filologi. — APHs = Acta Philologica Scandinavica. — DF = Danske Folkemaal. — DSt = Danske Studier. — Jp = Jyllandsposten. — Kort = Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål med forklaringer. (1898-1912). — SK = Sprog og Kultur. — SM = Sønderjydske Månedsskrift. — SÅ = Sønderjydske Årbøger. — ØH = Østjydske Hjemstavn. — AaS = Aarhuus Stiftstidende.

Jeg takker min lærer, professor, dr. phil. Peter Skautrup — der først opfordrede mig til at skrive denne fremstilling — for tilladelse til at benytte nogle forelæsningsmanuskripter og for gennemlæsning af bogen i manuskript. Og jeg takker mine kammerater og medarbejdere ved Den jyske ordbog, lektor Arne Espegård, Esbjerg, institutassistent, cand. mag.

K. Ringgaard, cand. mag. Helge Laursen og mag. art. Hans Veirup for dialekttekster og manuskripter, som de har stillet til min rådighed, og sidst — men ikke mindst — ordbogens mange meddelere for deres bidrag i tale og skrift.

Århus, den 16. januar 1959.

Niels Åge Nielsen.

I. DIALEKTERNES OPSTÅEN

Søn og datter har modtaget den, generation efter generation, fra far og mor, den taleform vi endnu kan træffe ret upåvirket af rigssproget mange steder i Jylland. Trofast har den mundtlige overlevering i dén som i andre almuesprog verden over bevaret træk, hvis tilblivelse må ligge årtusinder tilbage. Side om side med dem ligger dog andre, som er kommet til senere. Men de har lempet sig efter det, der allerede var forhånden. Talen, der forbandt mennesket med dets fælle, udgjorde et ligeså sindrigt som simpelt system, der én gang opstået fastholdtes trods alle små forandringer i enkeltheder. Men når disse små forandringer går for sig gennem mange generationer, summerer de sig op, og vi får dialekterne.

Bondens omgivelser — især gården og dens løsøre — ændres, både ved hans egne og i nyere tid især ved andres opfindelser. Ideerne, han selv får, kan lede et redskabs udvikling ind på mærkeligt krogede stier i stedet for den lige genvej, som i stedet ofte må anvises udefra. Den opgave at få kornet tærsket løstes vistnok her i Norden tidligst ved at slå på det med en slags kølle. Men plejlen kom til os udefra¹). Talrige enkeltheder i hans miljø eller hans arbejde måtte benævnes, især hvis de krævede oplæring af et barn eller samvirken af en fælle. Den fra egn til egn forskellige løsning af de opgaver, der lå for, om føden og hvilestedet skulle skaffes og opretholdes, fremkom også ofte ved, at den omgivende natur var forskellig. Samkvemmet med andre gik i tidligere tid ikke videre, end det var nødvendigt. Havet, store skove, moser og andre uvejsomme steder kunne i lange tider sætte grænse. I middelalderen gik en bondes længste rejse vel i almindelighed kun til tingstedet, og det endda blot, hvis han ikke hjemme kunne skaffe sig sin ret. På herredstinget talte nok alle nogenlunde ens. Men kom han til landstinget kunne han få en tale at høre, der var meget forskellig fra hans egen. Her måtte han da lempe sig efter de lovkyndige og — da loven også blev skrevet — læsekyndige for at blive forstået. I Jyske lov, der blev nedskrevet 1241, var sproget tilmed meget påvirket af det sjællandske. Men nogen større betydning fik slige sjældne oplevelser næppe for bondens dialekt dengang²).

¹) Dag Trotzig: Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material. Sthlm. 1943. — Albert Sandklev: Singing flails. A study in threshing-floor constructions, flail-threshing traditions and the magic guarding of the house. Helsinki 1949. (FF Communications n:o 136).

²) Jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I (1944) 279.

Baggrunden for, at vi i Jylland som andre steder har fået stedsmål eller dialekter, er hermed kortelig ridset op¹). Dialekterne i denne landsdel har ligesom de, der tales på øerne, udviklet sig af den ældste danske sprogform, vi kender, den, der i hvert fald brudstykkevis er os overleveret fra vore runeindskrifter. Hver for sig er de rette arvtagere af ældste dansk. Og principielt er en enkelt jysk dialekt som f. eks. vendelbomålet fuldstændig ligeberettiget med andre danske dialekter. Den har udviklet sig på sin måde og er hverken mere forkert eller mere rigtig end de andre.

Og når det i tidens løb er gået således, at det blev de sjællandske dialekter og i sidste instans dem omkring København, der kom til at bestemme vort rigsskriftsprog og derefter vort rigstalemål, så skyldes det ikke, at disse dialekter måtte vurderes højere som udtryksmiddel end de andre, men først og fremmest, at rigets centrale styreorganer fik sæde på Sjælland. Her opkom da — betinget af faktorer, der lå uden for sproget selv — et skriftsprog, der benyttedes overalt i riget, og senere et talesprog, der efterhånden mere og mere betragtede dette skriftsprog som mønster. Det var selvfølgelig af uhyre kulturel værdi, at der derved blev skabt en sprogform, der kunne benyttes overalt i landet. Men det er en mangel ved vort som ved de fleste andre rigssprog, at det er resultatet af et ensidigt udvalg. Den rigdom, som landets hele masse kunne have ydet til et fællessprog, blev næsten ikke udnyttet. Vort rigssprog er derfor blevet langt fattigere på udtryksmidler, end det kunne have været, om de brede lag af bondebefolkningen i højere grad havde haft lejlighed til at sætte deres præg på det.

Det kan formodes, at en lang række af de jyske dialektsæregenheder, der skal omtales i det følgende, allerede har været til stede i middelalderen. For selv om skriverne på den tid stræber efter at overholde en østdansk norm, er der gang på gang løbet dem jyskheder i pennen²). Set i forhold til de andre danske (og nordiske) dialekter indtager jysk allerede da samme stilling som i nutiden. Det er en af de dialekter, som har udviklet sig længst bort fra den form, som ordene havde i urnordisk (200–800) og senere i olddansk (800–1100), især fordi selvlyd (vokal) er bortfaldet i anden stavelse af tostavelsesord, der ved denne proces (af sprogforskerne kaldet »apokope«) er blevet reduceret til enstavelses, f. eks. *hu-s* huse, *kå-st* el. *ka-st* kaste. På den anden side finder vi dog også f. eks. i nørrejysk lydforhold, som er så gammeldags, at de kan konkurrere med de mest konservative nordiske mål: *h* udtales således stadig foran *v* og *j*, det hedder *hjæm* hjem og *hwæm* hvem; og det gamle *w*- er bevaret i

vid udstrækning (se herom ndf. u. III). Også om forholdet til rigssproget gælder det, at jysk både rummer træk, der er ældre end rigssproget, og træk, der er yngre end dette. Og for at undgå en almindelig misforståelse, må det fastslås, at vor dialekt ikke — så lidt som de øvrige danske — er opstået ved en udartning eller forvanskning af rigssproget.

¹) Jf. videre Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning. (1927, 2. opl. 1951). — Marius Kristensen: De danske folkemål. I. Hvorledes blev de til? DF IV (1930) 24–31. — Adolf Bach: Deutsche Mundartforschung. Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben. 2. Aufl. (Heidelberg 1950). — Walter Henzen: Schriftsprache und Mundarten. Ein Überblick über ihr Verhältnis und ihre Zwischenstufen im Deutschen. (Bern 1954).

²) Jf. Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik. I (2. Udg. 1950) 53–54. — Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I (1944) 224–280.

II. DIALEKTFORSKNINGENS UDVIKLING

Det første fremstød for udforskning af de jyske dialekter fandt sted, efter at geheimeråd Matthias Moth, der gennem mange år arbejdede på en stor dansk ordbog¹), i 1697 havde rettet henvendelse til biskopperne om at samle bønderord ind. Resultatet af denne henvendelse var vel ikke så stort, men vi har dog bevaret en liste fra Viborg stift udarbejdet af biskop Henrik Gerner og rummende 226 ord, samt fem fra Ribe stift, deraf to indsendt af lektor Peder Terpager (Ribe by 340 og Ribeejggen 900 ord), én af pastor Tøxen (Varde 306 ord), én, der vistnok var udarbejdet af pastor Søren Anchersen (N. og S. Bork, 418 ord) og én af en ukendt (delvis fra den del af Tørring len, der hører til Ribe stift, 439 ord)²). En hel del af dette materiale er endnu hverken udgivet eller benyttet af forskningen. En fremlæggelse af det vil formodentlig først ske i den kommende jyske ordbog.

Den næste indsamlings blev foretaget i 1743 efter henvendelse fra Danske kancelli til amtmænd og stiftamtmand, der anmodedes om til brug for kancellisekretær Jessen-Schardebøll at besvare foruden en række topografiske spørgsmål også ét (det 32.) om »de rareste (o: sjældneste) Ord og Talemaader i Sproget der udi Amtet«³). Resultatet var temmelig magert. Selv fra meget afsides egne, hvor dialekten dengang må have været overordentlig velbevaret, indløb der ofte blot en meddelelse om, at her taltes der ikke dialekt⁴).

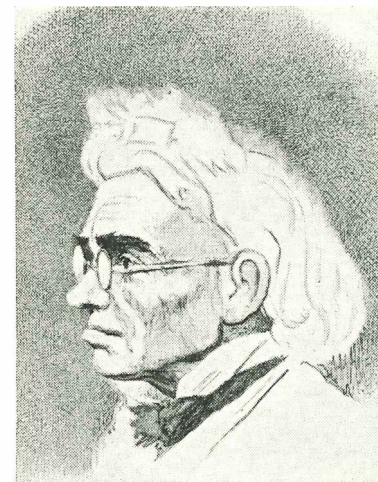
Noget større blev udbyttet, da Videnskabernes selskab i 1807 opfordrede til at indsende dialektord til dets ordbog. Således fremkom der en

¹) Jf. Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*. II (1947) 282-284.

²) Se H. Grøner-Nielsen: *Den ældste Landsindsamling af danske Folkemaal ved Matthias Moth omkring 1700. En Oversigt over Kildestoffet og Redegørelse for dets kulturhistoriske og folkloristiske Betydning*. SK X (1941) 37-114; d.s.: *Matthias Moths Landsindsamling af danske Ord 1697-1700*. SK VIII (1939) 109-136.

³) Dette spørgsmål var indsat af Erik Pontoppidan, jf. Jessen-Schardebøll: *Det Kongerige Norge*. I. (1763) Forerindring s. [2].

⁴) Se om disse besvarelser *Vejledende Arkivregistraturer*. I. 2. Udg. (1943) 60. Enkelte af besvarelserne er trykt f. eks. i *Skivebogen*. IV (1912) 113-118, *Aarvog* udg. af Randers Amts historiske Samfund 1915, 59-61. Se iøvrigt om hele indsamlingen Reidar Djupedal: *Den store innsamlinga av topografisk, historisk og språkleg tilfang ved embetsmennene 1743 og »Det Kongerige Norge«*. Heimen. X (1956) 289-330, XI (1957) 337-362.

Chr. Molbech
(1783-1857).

overordentlig fyldig og pålidelig ordsamling fra Mors ved provst C. Schade. Materialet kom dog alligevel ikke til at indgå i Videnskabernes selskabs ordbog (1780-1905), men overgik til en af dens redaktører, Chr. Molbech, som i 1811 havde udsendt en pjece betitlet *Om Dialekter og Mundarter og om Samling af danske Landskabsord*. Til ham indsendtes da i de følgende år mange jyske bidrag, der dog kun delvis blev udnyttet af ham i hans store *Dansk Dialekt-Lexikon* (1841)¹), et forehavende, der måtte blive mislykket, da dets forfatter næsten var uden al direkte kendskab til dialekterne og de lydlige forandringer, de havde gennemgået fra gammel-dansk tid. Men det må siges til hans undskyldning, at der i det hele taget endnu kun var foretaget få undersøgelser af denne side af vort sprogs udvikling. For jyskens vedkommende må fremhæves J. Victor Bloch: *Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect*. (1837).

Så fulgte E. Hagerups vigtige bog *Om det danske Sprog i Angel* (1854; 2. forøgede udg. ved K. J. Lyngby 1867), hvorom ndf. u. IV 1 A b. En i 1854 udarbejdet prisopgave af L. Varming: *Det jyske Folkesprog, grammatisk fremstillet*, udkom 1862; den er uden større værdi, da dens materiale sjældent er stedfæstet og dens lydskrift dårlig.

Men nu tog — ligeledes i 1854 — den danske dialektforsknings første store mand Kristen Jensen Lyngby (f. 1829 i Nibe, d. 1871 som professor i nordisk filologi) fat på optegnelsesrejser i Jylland for at samle materiale til en stor jysk grammatik og en ordbog. Ingen af delene nåede han at

¹) Se ordbogens indledning s. XXVI-XXVIII og *Dansk Ordbog* udg. u. Videnskabernes Selskabs Bestyrelse. III (1820) XV ff.

K. J. Lyngby
(1829-1871).

fuldende¹⁾, men han efterlod sig dog meget righoldige optegnelser, der endnu ikke er fuldt udnyttet af forskningen. Disse optegnelser er så værdifulde, fordi han allerede i 1855-56 havde dannet sig sin egen lydskrift, der var ypperligt egnet til at gengive de fine små variationer i dialektlydene. Han havde også gjort sig klart, at dialektstudiet ikke først og fremmest havde til hensigt at opdage sære ord, idiotismer, således som det havde været Molbechs hensigt. Opgaven var langt mere omfattende. Man måtte begynde ved bunden, gå ud fra et studium af en enkelt, fast afgrænset egns lydlige forhold og fastlægge bestemte lydtegn, der kunne gengive de lyd, som forekommer i dialekten. Derefter kunne man gå over til at optegne de forskellige grammatiske forhold som f. eks. udsagnsordenes bøjning²⁾, og her kunne der ingenlunde være tale om at begrænse sig til de former, der adskilte sig fra rigsmålet eller eventuelt fra andre jyske dialekter, alt måtte med. Det næste trin i studiet var da ordforrådet, som måtte studeres i intim sammenhæng med de saglige forhold, som ordene dækkede over. Også her måtte alt medtages, selv de betegnelser, der faldt sammen med rigsmålet. Og videre burde man undersøge dialektens vendinger, sætningsbygning o. s. v. Det må anses for yderst beklageligt, at Lyngby på grund af sin tidlige død ikke fik gennemført en sådan plan. Foruden de nævnte værker og bevarede forarbejder foreligger der fra hans hånd kun Bidrag til en sønderjysk sproglære. (1858).

¹⁾ Jf. Anders Bjerrum: K. J. Lyngby. I *Fra Rask til Wimmer*. (1937) 83-112; d. s.: K. J. Lyngby's jyske Grammatik tillige med et Udvalg af hans Breve. (1942). — C. Berg: Minder om Sprogforskeren K. J. Lyngby. (1872).

²⁾ Jf. K. J. Lyngby: Udsagnsordenes bøjning i Jyske lov og i den jyske sprogart. (1863).

H. F. Feilberg
(1831-1921).

Det blev imidlertid Lyngbys død, som satte den næste store udforsker af de jyske dialekter i gang: præsten H.F. Feilberg¹⁾. Han var af københavnsk embedsmandsfamilie og født i Hillerød 1831, men hans liv blev fast knyttet til Jylland. Da han var 4 år, blev hans fader præst i Alslev ved Varde, og fra han var 8, til han blev student fra Ribe i 1849, havde han sit hjem i V. Vedsted i Ribe stift, senere i Sundeved. Da han i 1855 havde taget teologisk embedseksamen, blev han kapellan hos Eiler Hagerup i Solt i Angel, forfatteren til bogen *Om det danske Sprog i Angel*. Senere udnævntes han til sognepræst i Valsbøl ude på den vestslesvigske hede, og om denne egn skrev han sin første bog, *Fra Heden* (1863; ny udg. 1920). Fra 1862 var han tilbage i Angel, i St. Vi, men afsattes 1864 af tyskerne. Under en tids virksomhed i Brørup optog han den forbindelse med højskolen i Askov, som vedvarede til hans død. Derefter kom hans overflytning til Darum ved vestkysten mellem Esbjerg og Ribe, hvor han fik bedre økonomiske kår og kunne begynde det arbejde med sin store jyske ordbog, der kom til at strække sig over 37 år. Om begyndelsen beretter han selv (Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. I (1886-93) V f.): »det var vist engang i efteråret 1876 efter min flytning til Darum, et par mil nord for Ribe, [at jeg] begyndte på dette arbejde. Professor K. J. Lyngby, en kammerat af mig fra Borchs kollegium, var pludselig død, og med hans død faldt hans arbejde med de jyske almuesmål; lysere tider for mig personlig, med udsigt til bedre udkomme og mere fritid, var i vente, og som en flyvegrille kom det op i mit sind at gøre et forsøg på at optage og fortsætte Lyngbys samlerarbejde, uden at jeg dog vovede

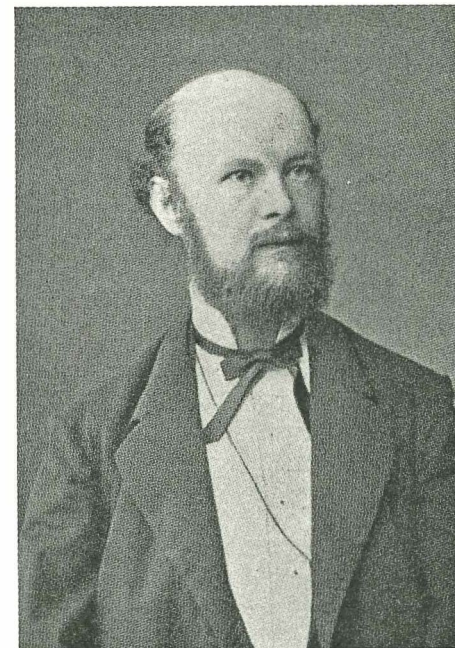
¹⁾ Jf. Marius Kristensen: H. F. Feilberg. Hans liv og gerning. (1923).

mig ved at gøre alvor af det. På en tilfældig jærnbanerejse traf jeg en gammel ven fra studenterdagene, nuværende sognepræst H. Dahl, Kjeldby på Møen¹⁾, til hvem jeg omtalte disse løse ordbogstanker. Han gav i vor samtale det stød, som satte mig i gang, det være nu til gavn og glæde for nordiske filologer eller ikke. Jeg ventede dog nogen tid, thi arbejdet forekom mig så stort, så uoverkommeligt, og min uddannelse til den gerning mangelfuld, men så tog jeg mig en dag for at skrive den første ordseddel (6/1 77) og var, — det havde jeg følelsen af, — dermed fangen, og siden den dag har sedlerne fulgt mig vinter og sommer, i sorg og i glæde, i skiftende formater: oktav, kvart, sedez, overskåren sedez, tusinder, titusinder, hundrede tusinder i tal, — da jeg havde nået det første 100,000 til ende opgav jeg at tælle, — og sedlerne går stadig til denne dag og, om Gud giver liv og kræfter, sagtens endnu en stund deres stilfærdige gang af kasse i kasse, indtil min hånd trættes og jeg skal nødes til at slippe det arbejde, der mere end éngang i de henfarne år i strenge tider har været mig en hjælp og en tilflugt. — I 1892 måtte han på grund af sygdom søge sin afsked som præst, han flyttede derefter til Askov, hvor han til sin død 1921 var optaget af ordbogen, hvis fjerde og sidste bind kom 1914, og af sin omfattende virksomhed som folkemindeforsker. For dialektforskningen er hans vigtigste værk på folkemindernes område bogen Dansk Bondeliv saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland. I-II (1889-99, med flere senere oplag). Betydningsfulde for den internationale folkemindegranskning var også værker som Jul. I-II (1901), Bjergtagen. (1909), Sjøletro. (1914), Skabelsessagn og Flodsagn. (1915) og Nissen. (1918). — Men vigtigst for jysken er naturligvis ordbogen med dens 3300 sider, fyldt med oplysninger, hvoraf overmåde mange aldrig ville være blevet bogført, om han ikke havde påtaget sig denne opgave. Egentlig havde han ingen uddannelse til denne bedrift og heller ikke særlig gode optegnelsesmuligheder, bundet som han var til Darum og Askov sin længste tid. Ordbogen er da også fyldigst for Sydvestjylland (se u. IV 4 B).

Vi har til dette punkt især fulgt den leksikalske udforskning af jysk, det forskningsstadium, hvor målet først og fremmest var udarbejdelse af en ordbog; og efter Feilbergs bedrift turde det siges, at få andre dialekter af en tilsvarende geografisk udbredelse var så godt kendt som den jyske. Men fra omkring 1875 var der i en række lande sket en teoretisk udvikling i sprogvidenskaben, som også skulle få følger for dialektforskningen og føre den ind på nye veje. Og da det var en jyde, Karl Verner født i Århus 1846, som gjorde en af de for sprogteorien vigtigste opdagelser, skal vi kort gengive, hvad den gik ud på.

Allerede i begyndelsen af 1800-tallet var man efter undersøgelser af tyskeren Jacob Grimm og danskeren Rasmus Rask blevet klar over, at hovedgrunden til, at de sprog i Europa og Asien, der var beslægtet med

¹⁾ Kendt som ivrig sprogrenser og forfatter til bl. a. 100 danske ord. (1868), Dansk hjælpeordbog. (1875), Frederik Christian Sibbern og modersmålet. (1884) og Alvors- og morskabslæsning om modersmålet. (1891).

Karl Verner
(1846-1896).

hinanden, de såkaldte indoeuropæiske sprog, var blevet forskellige, var den, at udtalen af de enkelte lyd i tidens løb havde ændret sig. Og hvert enkelt sprog, ja, hver enkel dialekt havde forandret dem på sin måde. I de germanske sprog, hvortil hører f. eks. dansk, norsk, svensk, islandsk, gotisk, tysk, frisisk, hollandsk, engelsk, var f. eks. et gammelt — indoeuropæisk — *p* blevet til *f*: til latinsk *pater*, græsk *patēr*, oldindisk (sanskrit) *pitár* svarer bl. a. dansk *fader*, tysk *Vater*, engelsk *father*; gammelt *t* var blevet til en ustemt *th*-lyd (ofte skrevet *þ*) i germansk: til latinsk *tres*, græsk *treīs* svarer med en sådan lyd endnu i engelsk *three*, men — med senere ændret udtale — dansk *tre*, tysk *drei*; og gammelt *k* var blevet til *h*: til latinsk *cornu* svarer *horn* på dansk, engelsk o. s. v.

Disse lydforandringer — og mange andre — var gennemført med en sådan regelmæssighed, at man ofte kaldte dem lydlove. Og sprogforskerne var efterhånden nået til at opstille det krav, at hvis man skulle føre bevis for, at et ord i ét sprog var i slægt med et ord i et andet, så måtte det forlanges, at de lydforandringer, der var sket i det, havde fulgt de anerkendte lydlove. Nu var der imidlertid i de germanske sprog med hensyn til udviklingen af gammelt *p*, *t*, *k* en række mærkelige undtagelser fra den nævnte lydlov, når disse lyd stod inde i ordene. I nordisk ses dette nu ikke altid så tydeligt, men f. eks. i vid udstrækning i tysk. Således

var gammelt *p* nok blevet til *f* i tysk *Hefe* gær, men til *b* i *heben* hæve; gammelt *k* var rigtignok blevet til *h* i *ziehen* trække, der var beslægtet med latinsk *dūcō* trækker, men det optrådte som *g* (tidligere *q*) i tillægs-måden *gezogen* trukket og f. eks. i oldnordisk *tygill* bånd, rem, hvoraf dansk *tøjle*. Det var Karl Verner, der opdagede, at når den nævnte lydlov ikke virkede, som den skulle inde i ordene, så skyldtes det, at den her blev modificeret af en hidtil ukendt faktor i ordene i germansk: at de havde haft springende trykaccent bevaret fra indoeuropæisk tid, på ganske samme måde som ordene endnu har det f. eks. i russisk. Verners beretning om, hvordan han gjorde denne opdagelse, som sprogforskerne endnu kalder »Verners lov«, lyder således i Otto Jespersens gengivelse:

»Jeg lå den gang i Århus . . og var for resten ikke rigtig rask i den tid. Så var det en dag, jeg vilde gerne ha mig en middagslur og tog mig på må og få en bog at falde i søvn over. Det blev tilfældigvis Bopps Vergleichende grammatik, og De veed at sanskritordene i den står med særlig udhævede typer, så man ikke kan undgå at se dem. Jeg slog nu op et sted, og dær gloede mig da de to ord *pitár* og *bhrátar* i møde, og jeg kom til at tænke på, at det var da underligt, at det ene på germansk havde fået *d*, men det andet *th*, det der avspejler sig i forskellen mellem tysk *vater*, men *bruder*; og så faldt aksenttegnene i sanskritordene mig i øjnene. Og nu veed De at i den tilstand hvor man er lige ved at falde i søvn, dær arbejder hjernen bedst, dær får man de nye ideer og er ikke hæmmet ved alle de vanemæssige forbindelser, vi bevæger os i i vågen tilstand. Nu, så fik jeg da det indfald: skulde det ikke være den oprindelige aksent, der var årsag til de forskellige konsonanter? Og dærmed faldt jeg isøvn. Men den samme aften skulde jeg skrive et brev til Julius Hoffory; vi korresponderede i den tid meget livligt om sproglige spørgsmål, og da det nu var min tur, og jeg ikke hade noget andet at fortælle om, så skrev jeg det om aksenten. Den næste morgen kom jeg til at tænke på det igen og syntes at det umuligt kunde ha sin rigtighed, og jeg var lige ved at skrive til Hoffory at han ikke skulde bryde sig om det vrøvl; men så tænkte jeg igen: næ, lad ham bare bryde sin hjerne med at gendrive det. Men da jeg den dag skulde til at ha min middagslur, så faldt jeg tilfældigvis over Scherers »Zur geschichte der deutschen sprache«, og dær såe jeg så hans forklaring, at den uregelmæssige forskydning skulde være indtrådt i de almindeligst brugte ord, og det såe jeg jo strax var noget sludder, for skulde virkelig de gamle germaner hyppigere ha brugt ordet *fadar* eller *modar* end *brothar*? Og så gav jeg mig til at se efter, om virkelig den sanskritaksent Bopp havde angivet, var rigtig, og da den var det, spekulerede jeg jo videre, og fandt så snart det ene efter det andet eksempel, hvor det stemte.«¹⁾

Verner fik trykt sin opdagelse under den beskedne — eller ironiske — titel Eine ausnahme der ersten lautverschiebung (En undtagelse fra den første lydforskydning) i Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.

¹⁾ Otto Jespersen: Tanker og studier. (1932) 33–34.

XXIII (1877)¹⁾. Samtidig var han blevet bibliotekar i Halle og var trådt i forbindelse med en række yngre tyske sprogforskere, kaldet ungrammatikerne, der på det strengeste hævdede, at lydlovene var undtagelsesløse. Denne regel blev formuleret af August Leskien i 1876 i hans bog om Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen. Blandt tilhængerne af denne skole var senere så kendte forskere som K. Brugmann, W. Braune, H. Paul, W. Streitberg²⁾.

Dialektforskningen høstede gavn af denne diskussion derved, at sprogforskerne nu vendte sig til dialekterne for at undersøge, om de kunne give svaret på, om lydlovene virkede undtagelsesløst, om en lydforandring virkelig ramte samtlige ord, der var af ens struktur, inden for et givet geografisk område³⁾. Konsekvensen var, at man måtte prøve at overføre de sprogformer, man fik optegnet i marken, på landkort, en idé, der fremsattes — ligeledes i 1876 — af tyskeren Georg Wenker. Han var selv ungrammatiker, og det var hans håb, at kortene ville bekræfte, at denne skole havde ret. Han forfattede nu spørgeskemaer, som indeholdt 40 sætninger, og som uden brug af lydskrift blot med vanlig tysk ortografi skulde udfyldes af de tusinder af lærere, der fik dem tilsendt. Et prøvehæfte, som han udsendte i 1881 var en skuffelse for sprogforskerne, der havde ventet at finde klare og faste grænser mellem de områder, der vedtægtsmæssigt antoges at have samme dialekt. De rettede et voldsomt angreb på Wenkers indsamlingsmetode, og denne kritik bevirkede, at udgivelsen af kortene blev standset. Hans arbejde blev dog fortsat af hans elev Ferdinand Wrede og senere af flere af dennes elever, som Theodor Frings. Og i 1926 kunne da endelig udsendelsen af det tyske sprogatlas' store kortblade begynde⁴⁾. I 1943 ansloges det, at mindst 1700 kort lå færdige. Arbejdet er efter krigen genoptaget med en stor arbejdsstab. Det fortjener også at nævnes, at det indkomne materiale

¹⁾ Jf. videre Karl Verner: Afhandlinger og Breve. Med en Biografi ved Marius Vibæk. (1903) og f. eks. Holger Pedersen: Sprogvidenskaben i det nittende aarhundrede. Metoder og resultater. (1924). — Kr. Sandfeld: Sprogvidenskaben. En kortfattet fremstilling af dens metoder og resultater. 2. udg. (1923). — Louis Hjelmslev: Indledning til sprogvidenskaben. (1937). — Niels Åge Nielsen: Karl Verners breve fra Rusland 1871–72. Humanister i Jylland. (1959) 243–336.

²⁾ Om ungrammatikerne se videre f. eks. Kr. Nyrop: Adjektivernes Kønsbøjning i de romanske Sprog. (1886) 3 ff. — Viggo Brøndal: Substrater og Laan i Romansk og Germansk. (1917) 15 ff. — Otto Jespersen: Language. Its nature, origin and development. (London 1922) 93–96.

³⁾ Jf. for den følgende fremstilling især: Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning. (1927, 2. Opl. 1951) Kap. 1. — Adolf Bach: Deutsche Mundartforschung. 2. Aufl. (1950) 28 ff., 39 ff., 56 ff. — Natan Lindqvist: Språkgeografi. I Orientering i språkvetenskap. Under redaktion av professor H. S. Nyberg. (Sthlm. 1943) 36–76. — Alf Sommerfelt: Geografisk linguistikk. Maal og minne. 1924, 108–115. — E. W. Selmer: Dialektgeografi og sprogatlas. Norsk geografisk tidsskrift. 1927, 433–461. — Eli Fischer-Jørgensen: Dialektgeografiens betydning for opfattelsen af lydforandringer. (1934). — Hugo Moser: Sprachgrenzen und ihre Ursachen. Zeitschrift für Mundartforschung. 1954, 87 ff.

⁴⁾ Ferdinand Wrede: Deutscher Sprachatlas. (Marburg 1926 ff.). Jf. også Walther Mitzka: Deutscher Wortatlas. (Giessen 1952 ff.).

har været benyttet af forfatterne til de 45 bind, der til dato er fremkommet i skriftserien Deutsche Dialektgeographie.

Mens det sproggeografiske studium en tid lang lå stille i Tyskland, blev der udført et stort både praktisk og teoretisk arbejde i Frankrig af J. Gilliéron, hvis store kortværk, *Atlas linguistique de la France* (Sprogatlas over Frankrig), som udkom 1900–12, indeholder 1920 kort. Mens Wenker helt havde bygget på amatørers hjælp og væsentlig var interesseret i lydlig forhold, benyttede Gilliéron en skolet fonetiker, E. Edmont, der gennemvandrede Frankrig og på 639 steder i lydskrift noterede sig resultaterne af en udspørgning efter en liste, der både indeholdt typeord og sætninger, og som desuden skulle bringe svarene på, hvilke ord der brugtes til at udtrykke bestemte begreber. Det blev især de kort, som blev udarbejdet på grundlag af svarene på den sidste art spørgsmål, der kom til at danne grundlag for en helt ny form for sprogvidenskabelig undersøgelse, den såkaldte ordgeografi. Ved denne søger man efter en kortlægning af ensbetydende ord (synonymer) at aflæse deres alder og den indbyrdes kamp, de i de enkelte landskaber har ført op gennem tiden. Denne synsmåde kom til at øve stærk indflydelse på sprogforskningen i en række andre lande. Om danske undersøgelser af denne art se ndf. u. VI.

Det tyske sprogatlas kom ikke til at bekræfte påstanden om lydlovenes undtagelsesløshed. Tværtimod viste kortene, at de samme lyd i forskellige ord faktisk ikke udviklede sig på samme måde i det geografiske rum. Ofte så det endda ud til, at hvert enkelt ord, ja, hver enkelt ordform havde sit eget område. Og undersøgelserne af dialektgrænsernes forløb førte i Frankrig til, at så betydelige forskere som Paul Meyer og Gaston Paris hævdede, at der i virkeligheden ikke fandtes dialekter. Men i 1893 formulerede tyskeren Horning den opfattelse, der er den nugældende, at en dialekts grænse ikke nødvendigvis er en skarp linje, men at det metodisk er tilstrækkeligt at anerkende en grænse, der består af en forholdsvis smal zone af linjer, et linjebundt. Denne synsmåde videreførtes af hans landsmand H. Fischer i *Geographie der schwäbischen Mundarten*. (1895), som foreslog at tale om dialektgrænser af 1., 2., 3. grad o. s. v., alt efter hvor mange eller få sprogfænomener, der havde fælles grænse på pågældende strækning. Og i 1898 foreslog en anden tysker, Karl Haag, at man kaldte et ensartet dialektområde, der var omgivet af grænselinjebundter, for et kernelandskab. Nu var man da endelig nået til en bestemmelse af begrebet dialekt, der kunne holde stand mod kritiken. En bestemt dialekt er det folkesprog, der tales i et — forholdsvis ensartet — kernelandskab, og den består af en kombination af fænomener (inden for lydlære, formlære, ord-dannelse, sætningsbygning, ordforråd, ordbetydninger), der hver for sig godt kan træffes andre steder, hvis udbredelse altså kan gå videre i den ene eller den anden retning ud fra kernen.

Det har endvidere vist sig (i hvert fald i Tyskland), at disse kernelandskaber er de samme, som i kulturgeografien benævnes kulturrum eller

kulturkredse, idet de vigtigere dialektgrænser meget ofte falder sammen med grænser for f. eks. husets eller redskabernes former, arbejdsmåden, dragtens udformning og mange andre enkeltheder i folkelig sæd og skik, i eventyr og sagn o. s. v. Men på lignende måde som ved dialekten fremtræder dette særpræg ikke som et helt kompleks af noget, der ikke træffes andetsteds. I virkeligheden har vi altså f. eks. i den enkelte egns folke-dragt en nøjagtig parallel til dialekten. Dragten er en samling af enkeltheder som fod-, ben- og hovedbeklædning, livstykke, jakke, vest etc., hvis snit og farver hver for sig godt kan forekomme i andre egne¹).

Billedet med dragten er også egnet til at oplyse, hvordan det er gået til, at denne eller hin egn er kommet til at tale ens eller nogenlunde ens. Thi ensartet tale beror som ensartet dragt på efterligning af personer, som man finder efterlignelsesværdige. Disse kernelandskaber er da geografiske områder, hvis menneskegrupper holdes sammen af sociologiske bånd, som har samkvem med hinanden, og hvori visse personer eller grupper af personer har prestige over for andre. Personerne i et sådant område udgør et fællesskab, der er smeltet sammen både ved politiske, kulturelle, sociale, økonomiske og geografiske kræfter.

Det har vist sig praktisk for forskningen at opdele de elementer, hvoraf en dialekt består, i gamle og nye. De gamle træk i den kaldes i den sprogvidenskabelige terminologi for arkaismer (gammeldagsheder), de nye for novationer (nyskabelser). Nyskabelserne kan sikkert i visse tilfælde føres tilbage til enkeltpersoners opfindsomhed, have den til sidste årsag. Dette gælder naturligvis især dannelsen af nye ord, og navnlig for så vidt dannelsen af dem ikke har ligget lige for. Vanskeligere er det derimod at forestille sig, hvordan enkeltpersoner uden støt eller støtte udefra, bevidst skulle have forandret deres udtale (og senere fået andre til at gøre det samme). Her må man oftest regne med, at der er tale om en hel gruppes ændring. Og denne gruppe kan så igen stå under påvirkning fra en anden overdialekt eller rigssproget. Ja, der kan også i visse tilfælde være tale om reaktion mod en udtale, der har bredt sig blandt mere vulgære lag. Som når det i det pæner århusianske bymål er blevet almindeligt at udtale et ord som *sport*, der i rigssproget har *ø*-lyd, med *o*, fordi byens vulgære udtale har *ø*-lyd i ord som *sort*, *hurtig*, *port*. På samme måde må der regnes med, at hele befolkningsgrupper er medvirkende ved de udtaleændringer, der indtræffer, når en grænseegn skifter sprog, idet en række af de udtalevaner, der hører til det sprog, den før har talt (kaldet substratet), vil blive bibeholdt og ændre det nyantagne sprog i det opgivnes retning²).

Lettere at redegøre for end opståelsesårsagerne er udbredelsesårsagerne.

¹) Jf. Alf Sommerfelt: *Kulturprovinser og sprogområder. Bidrag til bonde-samfundets historie*. II. (Oslo 1933) 300 ff. — Aug. F. Schmidt: *Blusgrænser i Danmark*. DSt 1929, 162–170; d. s. i Jp 3/6 1926.

²) Jf. f. eks. Karl Nielsen Bock: *Niederdeutsch auf dänischem Substrat*. (1933). — Viggo Brøndal: *Substrater og Laan i Romansk og Germansk*. (1917). — Niels Åge Nielsen: *La théorie des substrats et la linguistique structurale*. Acta Linguistica. VII (1952) 1–7.

Lydlige novationer kan brede sig ved efterligning af en social gruppe, der har lokal prestige. Men da den nye udtale jo kun bliver kendt gennem ord, vil dens udbredelse foregå i og med enkeltord. Det er nu klart, at den tidligst vil optræde i ord, som hører sig til i det daglige samkvem med andre mennesker. Hertil hører f. eks. hvad man kalder »markedsord«. Deres evne til at slå igennem ses også i ordenes historie. I vore dages jysk f. eks. deraf, at låneord som *plag* og *vallak* tidligt er blevet så almindelige, at det nu om stunder ofte er helt umuligt for de dialekttalende at erindre nogen ældre benævnelse. Disse ord har haft hele rigssprogets prestige bag sig. Det gælder også om mange andre ord i dialekterne, at de er indkommet gennem handelssprog. Særdeles ofte stammer de sydfra.

Men er en ny udtale først slået igennem i nogle ord, vil der være en tilbøjelighed til at begynde at udtale andre ord, der er af lignende form, på samme måde. Ordene formerer grupper, sammen går de på vandring, og sammen gennemgår de forandringer. Men får nu den nye udtale tid og lejlighed til at virke i et kernelandskab, vil det naturligvis ofte gå sådan, at alle ord, der hører til dens type, vil gå over til den nye udtale. Når det er sket, er det tilladeligt at sige, at lydreglen har været undtagelsesløs, at den har virket som lydlov. Men ofte vil det dog under det nyes fremmarch gå sådan, at ord, der kun sjældent bliver brugt i samkvem, undgår den skæbne at blive ramt af forandringen. De bliver da liggende tilbage som en art forstening, af sproggeografen kaldet relikter.

Forandringer skrider altså frem gennem de mennesker, der udgør et socialt hele, som almindeligt har samkvem med hinanden. Men de bevæger sig ikke med samme fart. Nogle har en sådan gennemslagskraft, at de når helt ud til kerneområdets grænser, hvor de kommer til at forstærke linjebundtet. Andre er svagere, kan ikke hævde sig over for konkurrerende former, de når ikke helt ud og kan da komme til at danne grænse på et helt nyt sted i kerneområdet. Der vil her navnlig være tale om ordgeografiske grænser mellem betegnelser for begreber som mindre vigtige dyr og planter. (Se ndf. u. VI).

Det vil efter det foregående være klart, at grænsebælterne, som ligger mellem dialektkernerne, ofte vil være meget gammeldags egne, der kan påregnes at indeholde et stort antal af arkaismer. Også sådanne »sprogøer« vil da i høj grad påkalde forskerens interesse. (Jf. ndf. u. IV 3 B).

Men hvad er det nu, som har bestemt disse grænsebundter, der, som vi så, både dannede grænse for dialektkernen og kulturområdet? Den gamle teori var, at de havde deres forudsætning i grænserne mellem de forhistoriske stammer; men den må nu siges at være i det væsentlige opgivet. Kun antages det endnu af tyske forskere, at i hvert fald de større kerneområder stadig bærer i sig mindelser fra meget gammel tid. I Tyskland synes nu ellers de politiske grænser mellem de mange småstater at have haft størst betydning for dialektgrænserne. Ja, selv hvor de tidligt blev ophævet, kan deres virkning spores århundredere efter.

Her i Norden er dialektforskerne efterhånden væsentlig nået til den

opfattelse, at vore sproglige grænser ligger, hvor der er naturlige grænser i terrænet. Det kan være bjergstrækninger, have, store vand- eller mosedrag, skove. Og dog udgør sådanne naturforhold ikke under alle omstændigheder hindringer for samkvem. Visse bjerge havde ældgamle færdselsveje, skovene var nok en hindring for de bønder, der væsentlig levede af at dyrke jorden, men ikke for dem, der levede af kvægavl; for de havde jo i visse svenske og norske egne deres sætere oppe i skovene, mange mil fra hjembygden. I Jylland synes det af ærne kun at være de største, som Gudenå, Karupå og Skernå, der på deres bredeste strækninger har dannet dialektskel. På andre steder er de måske snarere at regne for forbindelsesveje i ældre tid. Det er heller ikke alle vegne, at havet danner skel. Storebælt gjorde det nok, da det har skabt det tidligste danske dialektskel, *a*-omlyden (ndf. u. III). Men ved Øresund er der stor lighed mellem dialekterne. Her har fiskerbefolkningen på begge sider udgjort en social gruppe med en del fællesskab, og mindst danner Sundet endda skel mod syd, hvor det er bredest, for her ligger de svenske byer, der havde livligst handelsforbindelse med Sjælland: Skanør, Falsterbo, Malmø, Trelleborg. Ty og Vendsyssel havde gennem århundredere handelsforbindelse med Norge ved den såkaldte skudefart, hvad der også har sat sig spor i dialekterne. (Se ndf. u. IV 3). Ved Lillebælt er der spor i sproget af en lignende intim forbindelse mellem de to bredder som ved Øresund: Middelfartdialekten har jyske mindelser, og Fredericiadialekten fynske¹). En lignende rolle for bekvem forbindelse som havet har Himmelbjergsøerne vel spillet, men gennem dem går dog alligevel et af de vigtigste jyske dialektskel: artikelgrænsen. (Se ndf. u. III). At mose- eller hededrag danner skel, er kun sjældent påvist hos os, dog synes det at være tilfældet i egnen øst for Viborg og på Samsø, hvor Nordby hede danner et skarpt dialektskel (Se ndf. u. III og IV 2 B f). Derimod er det flere steder påvist, at skove har dannet grænser, navnlig er dette tilfældet i Østjylland, således ved grænsen for midtøstjysk og for Djurslandsdialekterne. (Se ndf. u. III og IV 2 A-B).

Sammenfattende kan det da siges om den nye dialektgeografi, at ved at kortlægge (med farve, med grænselinjer, signaturer af forskelligt udseende eller lignende) udbredelsen af de forskellige nutidige repræsentanter for f. eks. en ældre lyd eller lydforbindelse, er man nået til en klarere erkendelse af sprogforandringernes forløb i rum og tid. Man har givet de konstaterede grænser for fænomenernes udbredelse forskellige navne: 1. isofoner eller lydgrænser skiller ved lydlige forhold, 2. isomorfer eller formgrænser skiller ved morfologiske (formlære-) forhold, og 3. isoglosser eller ordgrænser danner skel mellem forskellige udtryk for det samme betydningsindhold; denne side af forskningen benævnes ordgeografi; om den kan ses videre ndf. u. VI.

Den ny metode har vist sig at være af stor værdi for sproghistorien der-

¹) Jf. Poul Andersen: Melfarjysk. Middelfart Venstreblad. 11/3 1929, s. 3, sp. 5-6.

ved, at den — på lignende måde som det er tilfældet inden for geologien — viser, at et studium af »aflejringsforhold« i nutiden giver mulighed for at drage slutninger med hensyn til forandringernes forløb i fortiden. Det ses således ofte, at en forandring, en novation, der har udbredt sig fra et samfærdselscentrum, har skilt et ældre sammenhængende område i to, hvis former da er at betragte som arkaismer, gammeldagsheder, i forhold til novationen; sådanne gammeldags egne kaldes som nævnt reliktområder. Ved undersøgelserne udnyttes også alt materiale, der er overleveret fra ældre tid. Ved nu at sammenligne kort over forskellige fænomeners udbredelse, kan man konstatere, at i visse egne går dialektgrænserne på samme eller næsten samme sted. En undersøgelse af, hvorfor man visse steder får disse linjebundter, fører over i et studium af, hvorledes disse egnes forhold var i ældre tid i topografisk, administrativ, retslig, kirkelig, handelsmæssig, social og anden henseende, og der indtræder da en frugtbar vekselvirkning mellem dialektgeografien og lokalhistorien. Ofte bliver det også nødvendigt at undersøge stednavnenes vidnesbyrd. Det vil forstås, at det i det hele vil kræve vidtgående undersøgelser fra flere sider for at nå til resultater med hensyn til, hvorfor dialektgrænserne går der, hvor de går, og i Jylland er der endnu kun foretaget få af den slags undersøgelser¹).

En forudsætning for studier af denne art er jo, at der overhovedet bliver udarbejdet dialektkort, og heldigvis er der da også i Danmark ligesom i andre lande blevet udarbejdet et sprogatlas: Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål med forklaringer, der udkom 1898 til 1912, og som bragte 104 kort over vore danske dialekters lyd- og bøjningsforhold. De var tegnet (og farvelagte) af Bennike (1849–1923), der oprindelig var maler, men senere blev lærer på Vallekilde højskole, og som selv havde optegnet materialet efter meddelere, som han dels fandt frem til ved vandringer rundt om i landet dels traf på højskolen. Hans medarbejder Marius Kristensen (1869–1941), den tredje store udforsker af jysk, havde skrevet en fyldig sproghistorisk indledning til værket²). Det er på overmåde mange steder benyttet i den følgende fremstilling, hvor det citeres som »Kort«. Marius Kristensen var søn af en gårdmand i Lystrup nord for Århus, han blev cand. mag. i 1894 og var fra 1895 til 1927 lærer ved Askov højskole, hvor han også kom til at hjælpe med ved Feilbergs ordbogsarbejde. I 1906 blev han dr. phil. på en afhandling om Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog, samme år udgav han en oversigt over de danske dialekter: Nydansk. En kort sproglig-geografisk fremstilling, hvorved endelig F. Dyrhunds gamle Udsigt over de danske Sprogarter (fra 1857) blev afløst. Fra 1927 til sin død

¹) Jf. Johs. Steenstrup: Jylland og Jyder. Nogle Betragtninger over indre og ydre Grænser. Historisk Tidsskrift. 8. Rk. III (1910) 1–49.

²) Jf. Marius Kristensen: Ved afslutningen af Kort over de danske folkemål. DSt 1912, 160–173. — Poul Andersen: Marius Kristensen. 27. April 1869 – 2. November 1941. DF XIII (1942) 33–41. — Bibliografi over Marius Kristensens Afhandlinger og Artikler. (1941).

Marius Kristensen
(1869–1941).

levede han i København på en professorgage, som han havde fået tildelt af Carlsbergfondet. I denne periode fik han foruden en række udgiverarbejder afsluttet en bog om Folkemål og sproghistorie. (1933), hvori mange vigtige principielle problemer drøftes.

Det blev ovenfor nævnt om K. J. Lyngby, at han selv havde konstrueret en lydskrift. Denne, der navnlig i forhold til sin tid var et fremragende redskab til gengivelse af de jyske dialektlyd, blev også benyttet af Feilberg i hans ordbog (se indledning til bd. I, s. X ff.). Men derefter er de danske sprogforskere gået over til at bruge en ny lydskrift, som konstrueredes af Otto Jespersen og publiceredes under det navn, den siden har båret: »Danias lydskrift« i tidsskriftet Dania. Bd. I (1890–92) 33–79. Senere er den atter publiceret af Marius Kristensen som Vejledning til brugen af Danias lydskrift udarbejdet for Udvalg for folkemål. (1924). Denne lydskrift var med sin udpenslen af dialektlydene overordentlig nøjeregnende, indeholdt over 100 tegn, der uden tvivl har skrækket mange hen, som har haft lyst til at lære den. Den er — ligesom den endnu righoldigere svenske lydskrift kaldet landsmålsalfabetet — ret et barn af fonetikens (lydlærens) første periode, hvor forskerne i deres glæde over de stadig finere lydnuancer, som deres øren oplodes for, skabte flere

og flere tegn¹). De danske dialektforskere, der benyttede denne lydskrift (ofte endda med private tilføjelser), fulgte her den samme metode, som anvendtes i udlandet, indtil i midten af 1930-erne en ny opfattelse slog igennem under påvirkning af de strukturelle synspunkter i sprogvidenskaben, således som de indtil krigen gav sig udtryk i den såkaldte prager-skole og snart også i en særlig københavnerskole under ledelse af Louis Hjelmslev. Denne i mange henseender originale danske retning i sprogvidenskaben har også udviklet selvstændige synsmåder for dialektstudiet, demonstreret især af Anders Bjerrum i hans doktordisputats Fjoldemålets Lydsystem (1944), af Ella Jensen i Houlbjergmålet (1944), af Inger Ejkskjær i Brøndum-målet (1954) og radikalest af Poul Andersen i hans doktordisputats Fonemsystemet i Østfynsk (1958).

Kort fortalt ytrer de nye synspunkter sig derved, at den videnskabeligt skolede dialektoptegner i stedet for stadig at udvide antallet af lydtegn går den modsatte vej og prøver på at reducere det til et passende, et relevant minimum. Nu forholder det sig jo sådan, at f. eks. en dialekts *a* er et *a* og ikke fem forskellige ting, selv om dets udtale varierer lidt i forskellige retninger alt efter de andre lyd, der omgiver det i forskellige ord; på lignende måde er et stemt og et ustemt *l* i vort sprog én lyd eller, som man nu foretrækker at sige for tydeligheds skyld, ét fonem. Men hvad skal man stille op med lyd, der f. eks. ligger mellem *i* og *e*, mellem *u* og *o* eller mellem *o* og *ø* o. s. v.? Her bar den optegner, der kom til en ham fremmed dialekt, sig tidligere ad på den måde, at han forsøgte at afmale med sine tegn, hvad han hørte, og han kunne da ikke sjældent nå op på at bruge 50 tegn, mens dialekten måske kun indeholdt ialt præcis 27 fonemer (selvlyd og medlyd), der blot varierede i udtalen alt efter de omgivelser, hvori de befandt sig. F. eks. kunne det hænde, at det, der faktisk var dialektens *e* i forbindelse med visse medlyde nærmede sig et *i* og blev skrevet som en afart af et sådant: *j*, og at det, der faktisk var dialektens *i*, i forbindelse med visse andre medlyde kunne få den samme eller næsten den samme udtale og ligeledes blive skrevet *j*. Men at det ene *j* i virkeligheden var dialektens *e* og det andet dens *i*, fremgik ikke af optegnelserne, for optegneren var ikke klar over det. Meddelejerne derimod, der har dialektens fonemer og de varianter af disse, der er betinget af omgivelserne, som et system inde i hovedet, de vidste det derimod nok, men de blev ikke spurgt. Ja, det var faktisk således, at forsøg fra en meddelers side på at hjælpe en optegner med at nedskrive dialekten, i reglen blev afvist venligt, men bestemt af optegneren, der vidste bedre, for han havde sin lydskrift, der efter hans mening langt mere træffende end menigmands hjælpeløse jongleren med rigssprogets alt for få bogstaver kunne afspejle udtalen. Hvor den dialekttalende påstod om sig selv, at han sagde én lyd, der hørte optegneren måske en anden eller

¹) Til brug for dialektmeddelere, som gerne ville lære en simplere lydskrift, konstruerede Poul Andersen »Danske Folkemaal«s Lydskrift. Den tryktes i tidsskriftet Danske Folkemaal. Aarg. I (1927) 16–30.

måske to, eller måske tre lyd og nedskrev den eller dem uden at tage hensyn til meddelers påstand, der som sagen uvedkommende i reglen overhovedet ikke blev noteret. Den ændring, der er sket i optegnelsesmetoden i de sidste år, viser sig da derved, at dialektmeddeleren stadig bliver spurgt om, hvorledes han ville stave ordene, og hvis forskellen mellem to ord ligger så tæt op ad hinanden i udtalen, at kun en svag lydnuance skiller dem, bliver han spurgt, om de efter hans mening udtales ens eller ikke, og ligeledes vil han i en mængde tilfælde blive spurgt om, hvorvidt ordpar rimer på hinanden eller ej. I det, der nedskrives under udspørgningen, opereres der med flere forskellige måder at optegne samme ord på: 1. en finere fonetisk lydskrift, der skal give eftertiden et indtryk af, hvordan dialekten reelt udtaltes (i hvert fald efter pågældende optegners begreb!), 2. en grovere lydskrift, en såkaldt fonematisk skrift, der gengiver dialektens system, og også ofte 3. meddelers staveform, der ganske vist oftest vil være lig med eller nær op ad 2., men dog kan have individuelle særegenheder. Dialektoptegning efter de nye metoder er da blevet mere en diskussion med dialektmeddeleren end en eksamination¹). Det er langt fra alle meddelere, der er egnede til en sådan procedure, og man skylder dem af dem, der i årevis, ja, i årtier har haft tålmodighed til at stå til disposition for den slags undersøgelser, den største respekt. Det var virkelig velfortjent, at husmand Konrad Andersen, Revninge, f. 1866, d. 1956, fik dediceret Poul Andersens 435 s. tykke værk om det østfynske fonemsystem. At dialektforskning nu også er blevet meget mere krævende for dialektforskeren end tidligere tiders mere summariske måde, siger sig selv. At optegne en dialekt korrekt og fuldstændigt er i vore dage et arbejde, der tager meget længere tid, end folk i almindelighed forestiller sig.

Vi skal nu her opholde os lidt ved denne side af vort emne, fordi det er et spørgsmål, som så ofte stilles til den, der giver sig af med at optegne dialekt: hvordan foregår det egentlig, når en dialekt bliver optegnet?

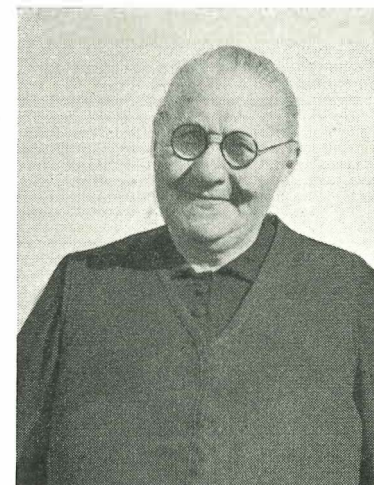
Ja, det indledende arbejde med at finde frem til dialektens lydsystem er omtalt i det foregående. Man starter i reglen med at optegne det mere almindelige ordforråd efter en spørgeliste, som også har været benyttet til Kort over de danske folkemål. Man skaffer sig herved et udgangspunkt, man skriver ordene ud på sedler, man stiller dem op, som om de skulle bruges til en rimordbog, man overvejer frem og tilbage derhjemme ved skrivebordet, og så må man afsted ud til meddelejerne og spørge om det hele igen. Og sådan kan det godt gentage sig nogle gange, inden man overhovedet er klar over, hvordan dialektens lyd er beskafne, og hvordan man vil notere dem.

Men lad os anføre nogle konkrete eksempler på, hvorledes undersøgelserne er skredet frem.

Som nu på Mols. Når undtages nogle ældre optegnelser af det almindelige ordforråd, der delvis kan findes i Feilberg og i Kort (jf. ndf. u. IV 2 B),

¹) Jf. Poul Andersen: Fonemsystemet i Østfynsk. (1958) 16.

stod Institut for jysk sprog- og kulturforskning ved Aarhus Universitet på bar bund, da vi i 1949 kom i forbindelse med en lærerenke i Tved sogn, fru Marie Hvidkjær Johannsen (f. 1890), som svarede på en forespørgsel, som vi havde sendt ud til forskellige aviser. Hun besvarede flere tilsendte spørgelister, og sendte derefter sammen med en af dem et brev, hvori hun indtrængende opfordrede os til at komme til Mols, inden dialekten helt uddøde. I maj 1951 fik jeg, der dengang var universitetsadjunkt, arrangeret en ekskursion med syv af mine elever, stud. mag.er, der i deres studietid skal erhverve sig et vist kendskab til danske dialekter. Vi havde fru Johannsen hidkaldt til universitetet, hvor hun indtalte nogle typeord i vores meget ufuldkomne båndoptager, og i nogle undervisningstimer diskuterede vi, hvorledes vi ville optegne dialektens lyd. Fordelt i hold optegnede vi derefter i fire dage i sognet; vi overnattede og spiste i Fuglsø-lejren. Vi blev snart klar over, at vi var ude i sidste øjeblik. En af de meddelere, som vi efter planen skulle have besøgt, blev begravet dagen efter vor ankomst, en anden — en gammel kone, der var så gammeldags, at hun endnu i 1940-erne havde haft lergulv, — døde uventet den følgende dag. De timer, jeg fik optegnet hos gårdejerne Niels Peter Jensen (f. 1866) og Laust Hvidkjær (f. 1868) blev besøg både for første og sidste gang. Men turens vigtigste resultat blev (skønt desværre både teknik og færdighed viste mangler) 17 grammofonplader, som samtidig med, at de gav prøve på forskellige personers udtale af dialekten også rummede et meget alsidigt billede af livet i en afsides liggende landsby for 60–80 år siden. — Men en grundigere undersøgelse af dialekten begyndte egentlig først, efter at Statens almindelige Videnskabsfond i 1953 havde bevilget instituttet penge til under ledelse af professor, dr. phil. Peter Skautrup at indsamle stof til en ny jysk ordbog. Jeg havde ved nogle lejligheder assistance af stud. mag.erne Helge Laursen og Hans Veirup, der har været knyttede til ordbogen, men har ellers i det store og hele foretaget optegnelserne selv. I 1953 fik vi foretaget flere båndoptagelser af Jens Laurits Stigsen (1872–1954) og Laurs Møller (1863–1954), men ellers har hele byrden hvilet på en kvinde af helt enestående format som dialektmeddeler, fru Mine Sørensen, født i Dejret 1867. Da hun blev klar over, at optegnelserne ville tage meget lang tid, tilbød hun resolut at slå sig ned i Århus hos en datter, således at jeg i måneder hver eftermiddag (og ofte en del af aftenen med) kunne komme og udspørge hende. Møderne i vores »studiekreds«, som vi kaldte det, strakte sig ofte over 4–5 timer. Men selv efter at hun var blevet 91 var Mines udholdenhed fabelagtig. Hun fastsatte gerne et bestemt mål, som vi skulle nå hver dag, drillede mig, når jeg — som sædvanligt — blev træt først, og klappede begejstret i hænderne, når vi efter endt dagværk talte siderne op, og det viste sig, at vi havde nået mere end beregnet. Af og til hændte det selvfølgelig, at der var noget, som selv hun med sin eminente hukommelse ikke kunne huske. Så kunne hun se dybt ulykkelig ud og synke helt sammen (mens jeg ærgrede mig over, at jeg sådan skulle sidde og plage en gammel kone). Men dukkede det eftersøgte

Mine Sørensen.

ord så op fra hukommelsens brønd, så strålede hendes ansigt på én gang, rynkerne glattedes ud, og hun jublede: »Stop! No kâ'm ed! No ska do her!«

Et ord, en sætning eller en lille saglig enkelthed fra en forlængst henvundet hverdag, kunne da give anledning til en længere sammenhængende redegørelse. Her var det ofte ikke muligt for mig at følge med med min langsommelige lydskrift, hvis hun blev for ivrig. Jeg nøjedes da med at notere et stikord, således at vi senere engang kunne få dette optaget på bånd.

Ikke at Mine yndede mikrofonen. Tværtimod var hun nærmest hundeanst for den. »Er dend luit op, dend suet tingest?« (»Er den lukket op, den sorte tingest?«) spurgte hun ofte nervøst ved disse lejligheder. Men hun var i stand til at bekæmpe sin lampefeber så godt, at den næsten ikke mærkedes. Eller så den kun lå bagved som en ansporelse. Som den uforglemmelige eftermiddag på universitetets fonetiske laboratorium, hvor hun holdt os i ånde ved fire timers uafbrudt arbejde med optagelse af grammofonplader, og endda mellem hver plade kom farende ud fra studiet, når vi prøvede det, vi havde optaget, fordi — som hun senere sagde — hun kunne høre, at nu »roft a osse heut inde i dend åend stou« (»nu råbte jeg også højt inde i den anden stue«). Eller den eftermiddag og aften engang i foråret 1958, da vi afsluttede arbejdet med dialekten, og hun talte i den nye fine båndoptager i over 4 timer. De sidste par timer vidste hun ikke, at den stadig var i gang. Vi sad bare sammen i skumringen, og når jeg spurgte om den ene eller anden, forlængst afdøde person derovre i sognet, så trådte de lyslevende frem med deres særprægede replikker

og deres små pudsigheder. Og båndoptageren gjorde hele arbejdet for os¹⁾.

Men lad mig også berette om et par andre dialektekspeditioner. Som den rejse til Sydty i november 1956. Jeg havde fundet ud af, at vi burde have foretaget nogle båndoptagelser i Bedsted, og derfor skrevet til en gårdejer i denne by, som var frivillig medarbejder ved ordbogen, hvad han mente om det, og ikke længe efter indløb der en invitation til at komme derop og bo hos ham i nogle dage. Han ville garantere for, at jeg nok skulle få noget ægte tybosnak i kassen, og at vi samtidig skulle have det sjovt.

På den vindomsuste perron i Hurup, hvor jeg går og venter en halv times tid på lokaltoget sydfra, der skal føre mig videre til Bedsted, kan det ikke undgås, at tankerne går til min nærmeste forgænger på denne egn, K. J. Lyngby, der for netop 90 år siden var indlogeret og optegnede i Hurup »hos en Bonde Mads Larsen, en meget oplyst og tæksom Mand«. De optegnelser han fik lavet dengang, ligger stadig og venter på, at jeg skal få dem skrevet ud på sedler. Men hvad kunne Lyngby ikke have fået ud af at benytte en båndoptager? Dengang kunne folk deres dialekt, ja, de kunne simpelthen ikke tale andet. Men hvordan er det heroppe nu?

En bestilt bil venter på mig foran Bedsted station, og få minutter senere er jeg gæst hos Per Søndergaard. Han er over de halvhundrede, men spændstig og livlig i bevægelserne. Håret en flyvende rødlig manke. Konen er smilende og uforstyrrelig.

Hvad der nok kunne behøves, for de følgende dage var der ikke megen ro i det hus. Telefon, bil og en 13-årig søn på cykel blev stadig taget i brug for at hidkalde den ene efter den anden af sognets ældste. I alt nåede godt en halv snes at komme »under behandling«.

Normalt må man regne med, at folk skal forberedes i god tid på en sådan båndoptagelse. Have tid til at tilbagekalde i erindringen alt, hvad de husker om livet i deres unge dage, måske ligefrem gå og øve sig i at tale dialekten igen. Den, der foretager optagelserne, bør have studeret sine hjemmelsmænd gennem nogen tid, have fundet ud af, hvad specialviden nu hver enkelt sidder inde med, vurderet dem efter deres stemmer og deres evne til at give længere mundtlige fremstillinger. Det må gerne være folk, der kan lide at snakke. Og de skal være klar over, at det gælder om at snakke så gammeldags som muligt, helst helt uden rigssprogpåvirkning. Vi er jo ude efter det, de selv kalder for »dawle snak«.

Og da det jo er en bybo, som de skal fortælle det hele til, må de være klar over, at jeg forstår deres dialekt fuldt ud, men at jeg, netop fordi jeg er fra byen, også skal have besked om enkeltheder, der forekommer dem selv helt selvfølgelige. Når vi har været bekendte et stykke tid, plejer vi at gå over til at sige du til hinanden, hvad der altid er fremmede for den fortrolighed, de som fortællere bør have til deres tilhører. Således har jeg kunnet gå frem under arbejdet med dialekten oppe på Hanstholm.

¹⁾ Jf. Niels Åge Nielsen: Paa Jagt efter Molbodialekten. Jp 7/2 1954 (kronik); d. s.: Molboen Mine Moster runder de 90. Aa 1/5 1957 (kronik).

Her har mine mange forskellige meddelere troligt stillet år efter år og indtalt på bånd det, som jeg beder dem fortælle om. Og så plejer vi gerne den sidste aften, jeg er deroppe, at holde kaffekomsammen og i fællesskab lytte til, hvad nu hver enkelt denne gang har præsteret foran mikrofonen.

I Bedsted måtte alle indledende manøvrer springes over. Tilmed viste det sig, at nogen tid til at gå og memorere over deres emner havde de gamle ikke fået. For med et svedent grin tilstod min vært, lige før det første hold ankom, at han — imod de »forholdsordrer«, han havde modtaget — slet ikke havde fortalt nogen i sognet, at de skulle tages på bånd. For så var han da sikker på, at ingen af dem ville komme. Nogle af dem havde dog vistnok fået den besked, at en mand fra Århus ville spørge dem om noget fra gamle dage. Andre havde derimod kun fået at vide, at de skulle over at have en kop kaffe.

Lidt efter lidt indfandt sig så det første hold. Fire mænd og to kvinder. Lidt tilbageholdende var de over for den fremmede. Men de så dog ikke helt ufremkommelige ud. Foreløbig koncentrerede vi os da om kaffebordets heldige forløb.

Når man er ude i ærinder som mit, er man glad for, at man har et bibliotekarembede at henvise til. Man er da heldigvis ikke bare én, der lever af noget så besynderligt som at undersøge dialekter. Og når man bereder sammen med folk, som man selv agter at pumpe for så mange oplysninger som muligt, er det taktisk klogt også at give dem lidt besked (eventuelt til at bringe videre i sognet) om, hvem det er, de har været sammen med. Så jeg husker da at berette, både at vi på det Statsbibliotek i Århus udlåner 80.000 bind om året til hele landet, at jeg har måttet tage ferie på forskud for at komme herop i nogle dage, og at jeg er ude efter oplysninger, der skal bruges til en bog om de jyske dialekter.

Selskabet bliver noget tryggere ved den fremmede, da jeg efterhånden lader skinne igennem, at jeg fra en optegnelsesrejse i 1947 kender mange andre på egnen. To af dem, de er broder og søster, tør lidt op, da jeg kan berette, at jeg engang har drukket eftermiddagskaffe hos deres nu afdøde fætter. Men det første mål på udebanen scorer jeg, efter at et par af dem (under bifaldende blikke fra nogle af de øvrige) har hævdet, at når jeg vil have oplysninger om fiskernes sprog heroppe, så må den gamle Carl Josef-sen ude i fiskerlejet Lyngby være den rette, og jeg øjeblikkeligt riposterer: »Jamen, han er jo slet ikke tybo. Han er fra Salling!« Det er ikke frit for, at denne oplysning vækker undren. Hvad der er meget forståeligt. For samme Josefsen, der til forveksling ligner en ægte vestkystfisker, har boet her så længe, at de fleste tror, at han er indfødt. Men min påstand bliver bekræftet af en lille forslidt husmand, meget kyndig i personalhistorie. Han har hidtil siddet og betragtet mig med noget mistroiske blikke.

Formodentlig har på dette tidspunkt alle bemærket båndoptageren, der står på en stol ved døren ind til den næste stue, hvor mikrofonen venter på et lille bord, omgivet af en ottoman og nogle lænestole. Men ingen udlader sig om dette mærkelige apparat. Og da vi nu just under

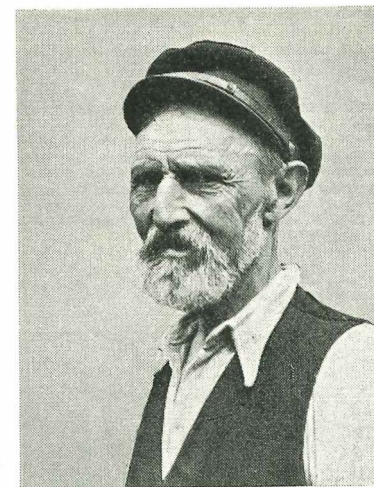
kaffen er kommet ind i en diskussion om alle de forskellige slags tørv, man skar heroppe i gamle dage, så falder det sig meget naturligt, at vi går ind ved siden af og sætter os og snakker videre om det bagefter. Hvis nogle af dem er klar over, at det de siger, bliver optaget, så er de i hvert fald så taktfulde ikke at røbe det. Værten inddrager snildeligt alle i samtalen, giver selv tonen an med de platteste vendinger, han kan komme på. Hvad optagelsen kan have tabt deri, at den enkelte er mødt uforberedt, det indvindes ved, at alt nu kommer så naturligt og ligefremt, og ved, at hvad den ene har glemt, det husker den anden. Fra tørvene glider samtalen ind på den gamle bageovn og brødene, herfra over til brygningen og i det hele til brug og misbrug af spiritus. Noget senere er vi kommet ind på høsten, snakker derefter om fattigfolk og deres triste tilværelse. Vi kommer også ind på husdyrene og pasningen af dem.

Men ind imellem stopper vi dog, jeg spoler tilbage, og de får at høre de resultater, som båndoptageren er kommet til. Og nu grinnes der umådeholdent. Og vi må også en tur over i stalden og beundre en jerseyko med et enestående agterparti. Jeg falder nu mere i staver over en so, der er anbragt inde i et jernstativ, mens dens smågrise gasser sig i de lyserøde stråler fra en varmelampe. Jo, tiderne har sandelig ændret sig fra dengang de gamle var unge.

Endelig kan her også berettes om ekspeditionen til Anholt. Den foregik i juli 1956, i sommerferien. Fra ordbogens hjælper på øen, lægefruen, vidste jeg, at det var i sidste øjeblik, om optagelser skulle foretages derovre. Øen har jo nu hvert år stort besøg af turister, og der var mange af dem, der fortalte mig, at jeg kunne vist godt spare mig ulejligheden, dialekten var borte. I hvert fald taltes den slet ikke, når fremmede var tilstede.

Men inden længe havde jeg dog fundet frem til Peter Hans Larsens Ane, der boede i den mest bortgemte af de gamle, mærkeligt brede, strå-tækte længer. Hendes mand, som tidligere optegnere (nuværende professor Kr. Hald i 1927, bibliotekar Erik Dal i 1947) havde haft megen nytte af, sad også i stuen, men han kunne ikke rejse sig mere, lammet, kun i stand til at hviske. Også Ane var meget dårlig til bens, men hvilket prægtigt lille kvindemenneske var hun ikke, når hun var blevet bugseret til rette foran mikrofonen. En lidt yngre veninde var med som tilhører og for at minde Ane om, hvad hun skulle huske. Men Ane kunne det meste selv. Klart og fornuftigt tilrettelagde hun sin disposition (og huskede den) for fem-ti minutter ad gangen. Og så kunne denne søde lille, hvidhårede bedstemor sidde der i timevis og berette med sin forbavsende friske og klare stemme. Om hvordan tilværelsen havde været for kvinderne på denne så afsides ø, da hun var ung. Tidligt var hun, den moderløse, blevet »lillemor« for far og søskende, og også hustru, for som hun sagde med et blik til manden, hvori den aldrig slukte kærlighed endnu lyste: »Alligevel så huskede jeg jo på, at jeg også ville giftes.«

Og vi hørte da om bryllup og barsel og begravelse, om jul uden juletræ og julegaver, om den besværlige fyring med marehalmen, »bakketæwed«,

Steffen Graa
(1870-1957).

i bageovnen og om den andel, som også kvinderne havde i det tunge slid med fiskeredskaberne. Alt så primitivt og fattigt. Men med lyspunkter som kælketurene ned ad »Bjerget« og bal på kroen. Som et ledemotiv gik det gennem hele hendes sagafortælling: »Det var hårdt, men det gik.«

Hvilket held, at det var en sådan kvinde, der var tilbage, når en dialekt var ved at dø ud. Men et endnu mere fantastisk held, at der endnu fandtes en sådan mand som den da 86-årige Steffen Graa derovre. Ja, faktisk hørte han til den type, som af en eller anden grund altid plejer at være død for to år siden, når man kommer og skal studere en dialekt. Og han kunne da også forsikre mig, at han havde ligget for døden to vintre og ikke agtede at leve én til. (Desværre fik han ret. Han døde i marts 1957). Hans hørelse var næsten borte, og han var aldeles uegnet til at udspørge. Men så skrev jeg da dét op for ham, som jeg ønskede at høre om. F. eks. »Fortæl om bådebygning«. Og det gjorde han da, og det i en halv time, så det løb fuldstændig rundt i hovedet på mig af tekniske betegnelser, og jeg helt måtte opgive at følge med og overlade alt til optageren. Ville man høre en strandingshistorie, så fik man den; ville man høre om fiskeriet, så huskede hans jernhukommelse alt, lige til prisen pr. pund torsk i 1884. Da vi nåede til jagthistorierne sprængte han alle rammer, og jeg måtte ringe hjem efter mere bånd. Men mest betagende var det alligevel, da jeg en sen aften sad i hans spartansk møblerede stue og hørte ham berette, i direkte mundtlig overlevering — gennem sin bedstefar —, om den engelske besættelse af Anholt 1809-14. Da følte jeg en stemning, som sad jeg på Island og lyttede til en gammel sagafortæller¹⁾.

¹⁾ Jf. Niels Åge Nielsen: Om at rejse i dialekt. AaS 28/12 1956 (kronik). — Omtale af Steffen Graa i E. A. Hobolt: Anholt i Fortid og Nutid. (1946). Planche mellem 144-145.

Dette nye tekniske hjælpemiddel, båndoptageren, er da blevet til vidunderlig gavn i denne periode, hvor dialekterne er i færd med at dø ud, og hvor vi altså må forcere arbejdet, ja, så at sige må konservere en del af det, til vi får bedre tid. Mange tror nu, at båndoptagelser fuldstændigt kan erstatte arbejdet med papir og blyant ved siden af den dialekttalende. Men af flere grunde lader dette sig nu ikke gøre. For det første skal man være fuldstændig fortrolig med dialekten, inden man kan aflæse en båndoptagelse af den. For det andet er båndene så dyre, at man naturligvis ikke kan tillade sig at have optager stående på i alle de, skal vi sige 1000 timer, det tager at undersøge en dialekt. For det tredje gør apparatet mange meddelere nervøse, får dem til at begå fejl, som ikke er lette at rette, når de først er sagt, eller får dem til i perioder at snakke for rigssprogspåvirket. Ja, der kan være flere grunde endnu til, at båndoptagerens hovedopgave faktisk må blive at tage prøver på en dialekt, som en optegner i forvejen har arbejdet med. Og da meddeleren helst skal være så uforstyrret som muligt af udspørgeren, der jo oftest taler rigssprog, foregår det i praksis således, at udspørgeren under optegnelserne noterer sig stikord, der henviser til emner, hvorom meddeleren kan berette noget i sammenhæng. Ikke mindst gælder dette naturligvis sådan noget som anekdoter. For hvem kan berette dem på stående fod? Men naturligvis findes der en række emner, som man på forhånd ved, at så at sige enhver dialekttalende kan udenad. Man behøver da blot at give den, der sidder foran mikrofonen, en kort anvisning på, hvad man har tænkt sig at få besked om. Erfaringen viser, at man ikke bør tillade ham eller hende at begynde på den egentlige beretning, før optageren er i gang. For det, der bliver sagt før, bliver næsten aldrig gentaget. Og bliver det gentaget, da er i reglen den første friskhed gået af beretningen. Visse af de dialekttalende er også så medgørlige, at man kan få dem til at lægge en ganske kort disposition for det, de vil fortælle om, inden der begyndes. Og så kan man jo for den sags skyld lade apparatet køre i to minutter eller i en time bagefter. Det er den store fordel man har i forhold til tidligere, hvor man måtte afgrænse optagelsen nøje efter grammofonpladesidens 3 eller 5 minutter.

Men hvad er det nu, man får de gamle (for det er jo for det meste gamle folk vi bruger) til at berette om? Ja, svaret er delvis givet ovf., men da det hænger sammen med en ny metode i dialektforskningen, må det uddybes nærmere.

Tidligere lagde man en ordbog til grund, når man spurgte ud om en dialekts ordforråd, fulgte altså den helt tilfældige alfabetiske orden, hvori ordene kom. Det ses således af Lyngbys efterladte papirer, at han til sine undersøgelser brugte et eksemplar af Molbechs Dansk Dialect-Lexikon. Og også Feilberg har i hvert fald lejlighedsvis brugt at gennemgå den samme bog med sine meddelere (se indledningen til bd. I af hans ordbog s. VI). Og det var dog ellers Feilberg selv, som med sin fremragende bog *Dansk Bondeliv* skabte et hjælpemiddel også for dialektforskningen, som

på mangfoldige felter kunne bruges til at spørge ud fra »sagen«, til systematisk at gennemgå et emne inden for bondens horisont og derved få besked om alle ord, som i pågældende dialekt hørte til det, og om deres nøjagtige betydninger. Et tilfældigt opslag i bogen (under bagning) kan demonstrere dette (*Dansk Bondeliv*. I. 4. Opl. (1922) s. 84 f.): ». . Aftenen i Forvejen er Tørvene opstablede i to »Stuger« eller »Røgler« inde i Ovnen, hver paa sin Side; det er besørget af Pigen, som med gamle Klæder paa er krøbet derind. Saa stikkes i god Tid om Morgenen Ild paa Tørvene, og naar de blusser godt, bliver Brødene satte paa »Gistenfjællet« eller »Gris-selen« og »klistrede«, d. e. oversmurt ved Hjælp af en Klud, dyppet i Ølbærme eller i en Blanding af Mel, Vand og Øl, eller i Kærnemælk for Rugbrødens Vedkommende; Sigtebrødene klistres med Æggeblomme eller pisket Æggehvite. Fjællet skydes rask ind i Ovnen mellem de brændende Tørvestakke, og naar Brødene er godt tørrede, tages de ud og vendes, saa Bunden kommer i Vejret, den klistres, og de kommer atter i Ovnen. Dette Arbejde kaldes ogsaa at »gistne«, »væde« eller »smide« og giver Brødene et smukt, blankt Udseende. Saa snart Tørvestakkene er udbændte, spredes Gløderne med »Ovnstragen« over hele Ovnens Arne . . ; behøves det, fyres der bag efter med nogle Knipper Lyng, saa længe til »den sorte Mand« (alm.) eller »den sorte Kat« (Vestslesv.) er ude af Ovnen, og den er bleven »klar«, d. e. har en klar, rød Farve af de glødende Sten. Saa skræbes Emmer og Pusel (gloende Kulstumper) rask ud, og den staar lidt og svales. Man prøver dens Varme ved at kaste en lille Tot Lyng ind; bryder den straks i Brand, er Ovnen rigelig varm etc.« Og lidt efter: »Det første Brød kaldes »Lysbrødet« eller »Lyskagen« (Vor H., Sams) eller »Lysmanden« (Vestslesv.) og tjener til at skaffe Pigen tilstrækkeligt Lys, at hun kan se at fordele Brødet passelig; naar Ovnen lukkes tæt, gaar saa Lyset ud.«

Beskrivelsen af en arbejdsproces som bagningen, hvor den rækkefølge, hvori alt foregår, giver sig af sig selv, er oplagt emne for båndoptagelse. Men det skulle være en meget dygtig og pædagogisk indstillet fortæller, som ikke alligevel havde glemt en eller anden enkelthed. Så det vil i reglen være nødvendigt at stille supplerende spørgsmål bagefter. På lignende måde forholder det sig med beskrivelse af andre arbejder i gammel tid som brygning, behandlingen af mælken (herunder fremstilling af smør og ost), slagtning, vask og klipning af fårene med påfølgende kartning, spinding og binding af ulden, for ikke at tale om vævning (det vanskeligste af alle arbejderne!), syning, vask, rengøring, arbejdet med jorden i de forskellige årstider, høsten, tærskning, arbejdet med kreaturerne. Alle disse emner ejer et meget stort forråd af ord og vendinger, og til brug for udspørgningen i dem er der nu blevet udarbejdet en række saglige spørgelister især af medarbejdere ved den Ordbog over de danske omål, som der siden 1920-erne har været arbejdet på i Udvalg for Folkemaal, Universitetsbiblioteket, Fiolstræde, København¹). Således f. eks. Kalenderdage, Vogn-

¹) Se tidsskriftet *Danske Folkemaal*. I ff. (1927 ff.) og spec. Poul Andersen:

Peter Skautrup.

typer i Danmark og Høstvognen ved Ellen Raae, Tærskning, Pløjning, Mælken og dens produkter, Brygning og Husdyrenes røgt ved Kr. Møller, Træsko og Træskomageri ved Ella Jensen og Vævning ved Poul Andersen. Fra Institut for jysk sprog- og kulturforskning er udsendt bl. a. Møllen ved Peter Skautrup og Husdyrene ved Niels Åge Nielsen. Endelig kan der henvises til en række spørgelister, som Nationalmuseets etnologiske undersøgelser har udsendt.

Men vigtigere hjælpemidler for denne nye metode i dialektstudiet er imidlertid to bøger, der bringer en fuldstændig emnemæssig opstilling af ordene i to jyske dialekter. Den først fremkomne var Peter Skautrups *Et Hardsysselsmål. Ordforråd*, hvoraf der til nu er udkommet bd. I (1927–29) og 1. hæfte af bd. II (1930), ialt omfattende 432 s., en præstation, der i 1926 belønnedes med Københavns universitets guldmedalje. Heri beskriver forfatteren, der er lærersøn fra Tvis sogn, Hammerum hrd., f. 1896, faktisk sin moders sprog — med visse tilføjelser. Skautrup blev cand. mag. 1922, docent ved Aarhus Universitet 1928, professor sammesteds 1934 og er nu som nævnt leder af det arbejde med en ny jysk dialektordbog til afløsning af Feilbergs, der foregår på Institut for jysk sprog- og kulturforskning, som han fik oprettet i 1932. Han giver i denne bog en fremstilling, hvor dels hele bondekulturen med dens ting og handlinger, dels dialektens bestand af abstrakte betegnelser bliver behandlet; mange steder indgår ordene i eksempler, der bringes både i Danias lydskrift og i oversættelse. — Med denne bog som mønster skrev derefter lærer A. C. Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1933–38. Bd. XII (1938–39) 17–64. Endvidere Kristen Møller: *Pløjning*. Fra Dansk Folkemindesamling. VI (1938) 161–180.

Skyum (f. 1880 i Fårtoft i Ty af morsingske forældre, der flyttede tilbage til Mors, da han var 9 år) *Morsingmålets Ordforråd. I–II* (1948–54), der med sine 607 sider giver den fuldstændigste oversigt over ordene i en dansk dialekt.

Sammenfattende kan det da siges, at arbejdet med at optegne en bestemt dialekt, det vil sige sproget i et eller flere sogne, hvor der tales ens, i vore dage foregår på følgende måde: 1. Prøveoptegnelse af et par tusind almindelige ord med henblik på fastlæggelse af lydskriften. 2. Gennemgang af bøjningslæren, det vil sige f. eks. ental og flertal af et stort antal almindelige navneord, ubestemt og bestemt form, samt gradbøjning af en række tillægsord, nutid, datid, førnutid af alle de almindelige udsagnsord; se f. eks. det nyeste mønster Ella Jensen: *Houlbjergmålets Bøjningslære*. (1956). 3. Gennemgang af hele ordforrådet emne for emne med nedskrivning af sætninger, hvori ordene forekommer, med nøje angivelser af ordenes skiftende betydninger, samt med de nødvendige bøjningsformer. 4. Optagelse på bånd og derefter aflæsning og nedskrift af et større antal prøver på dialekten.

Man vil forstå, at slige undersøgelser ikke kan gøres af i en håndevending, arbejdet må fordeles mellem flere og er da også blevet det. Punktundersøgelser af denne art, der stiler mod en så vidt mulig udtømmende nedskrivning af enkelt-dialekters inventar, er af den nye jyske ordbog sat i gang og delvis fuldført på følgende steder i Nørrejylland: Ål sogn, V. Horne hrd., Give sogn, Nørvang hrd. og Storevorde sogn, Fleskum hrd. (Himmerland) ved institutassistent, cand. mag. Kr. Ringgaard; Jelling sogn, Tørrild hrd. ved mag. art. Hans Veirup; Vendsyssel ved lektor Arne Espesgård (tidligere Nielsen); Torsted og Sjørring sogne, Hundborg hrd. (Ty) ved lærer Torsten Balle; Tved sogn, Mols hrd. og Rær, Hansted og Vigso sogne, Hillerslev hrd. (Ty) ved bibliotekar, cand. mag. Niels Åge Nielsen. Til det materiale, der indkommer herved, må også lægges større samlinger i Instituttet, indkommet i årene siden 1932. For Sønderjyllands vedkommende ejer Udvalg for Folkemaal store afsluttede optegnelser, således en østslesvigsk fra Frøslev i Bov sogn, Lundtofte–Vis hrd. ved mag. art. Ella Jensen og en vestslesvigsk fra Vodder sogn, Hvidding hrd. ved leder af Stednavneudvalget, dr. phil. Anders Bjerrum. Og en for-tjenstfuld sammenslutning af indfødte på Als, kaldet »Alsingergildet«, har en samling på ca. 4000 ord. — For Jysk ordbog har lektor Peter Jeppesen foretaget punktundersøgelser i Løgumkloster og på Rømø.

Men ved siden af punktundersøgelserne har Institut for jysk sprog- og kulturforskning siden 1949 arbejdet gennem et net af frivillige medarbejdere, der for tiden er på omkr. 500, og som flere gange om året besvarer spørgelister hovedsagelig angående hvilket eller hvilke af flere ensbetydende ord, der bruges eller brugtes i deres sogn. Ved hjælp af dette materiale skulle der være mulighed for at få udarbejdet — til publikation i ordbogen eller eventuelt til offentliggørelse i et selvstændigt kortværk — sproggeografiske kort af den ovf. omtalte art. Om allerede publicerede

undersøgelser, der bygger på det materiale, som indkommer ad denne vej, se nærmere ndf. u. VI¹).

Og så kan der iøvrigt til slut henvises til, at mere indgående oplysninger om optegnelse af dialekt kan ses følgende steder: Poul Andersen: Vejledning i Folkemaals Optegnelse. DF I (1927) 143–150; d. s.: Optegnelse af Udtryk og Talemaader i Folkemaalene. DF IV (1930) 77–87; d. s.: Dialektforskning og Dialektoptegnelse. Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur ved Regnar Knudsen. (1939) 114–132. — Anders Bjerrum: Über die phonematische Wertung von Mundartaufzeichnungen. Bulletin du Cercle linguistique de Copenhague. V. (Année 1938–39). (1940) 29–51. — Johs. Brøndum-Nielsen: Om Dialektoptegnelser. Fortid og Nutid. I (1915) 77–85. — Marius Kristensen: Om folkemåloptegnelse. Fra Dansk Folkemindesamling. II (1909) 63–71; d. s.: Nogle synspunkter for dialektstudiet. DSt 1920, 68–84. — Peter Skautrup: Et Hardsysselmål. I (1927–29) 7–10. — J. A. Lundell: Om dialektstudier med särskild hänsyn till de nordiska språken. Svenska landsmål. III, 1 (1881); d. s.: Om uppteckning av folkmål. Anvisningar ock råd. Sa. st. 1914, 5–45.

¹) Jf. Niels Åge Nielsen: Jydske dialekter faar ny ordbog. AaS 3/7 1955 (kronik).

III. JYSKEN OG NOGLE VIGTIGE DIALEKTFORSKELLE I DEN

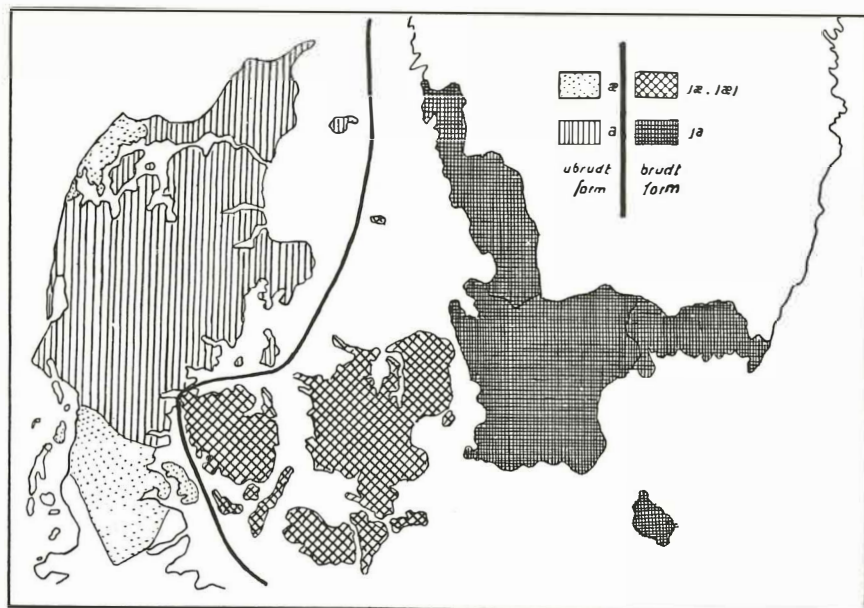
Sproget i Jylland må allerede tidligt have begyndt at adskille sig fra sproget på de danske øer. Den tidligste forskel over for østdansk udvikledes, da jysk — sammen med fynsk — i ældre urnordisk tid (200–600) i en række tilfælde fik gennemført *a*-omlyd, en udvikling, hvorved et *a* i endelsen af ordene bevirkede, at et *-u-* i første stavelse blev forandret til et *-o-*. De tidligste eksempler findes på den berømte guldhornsindskrift (Gallehus i Sønderjylland, ca. 400): *ek hlewagastir holtijar horna tawido* Jeg Læggest fra Holt (el. Holtes søn) gjorde hornet, hvor *holt-* var udviklet af et ældre *hulta* og *horna* af et ældre *hurna*¹). Yderligere viser denne indskrift sit jyske præg derved, at »jeg« hedder *ek*, der gennem senere former som *egh*, *ægh* er den ventede forudsætning for jysk *æ*, den form af ordet, der endnu er bevaret — som en relikv — i Ty (med dele af Vandfuld hrd.) og i Sønderjylland, mens *æ* i den øvrige del af Jylland er udviklet videre til *a*. Heroverfor har dialekterne på øerne — ligesom rigssprogsformen *jeg* — lydformer, der er udviklet af et endnu ældre urnordisk *eka*, der svarer til latinsk *ego* jeg, og som ved en såkaldt *a*-brydning er blevet til *jak*, senere *jagh*, *jægh* o. s. v. Guldhornsindskriften synes da virkelig at være skrevet på en slags »urjysk«.

En lydudvikling, der kom til at berøre en meget stor del af ordene i vor dialekt, var den såkaldte jyske apokope²). Tilsyneladende er der (vistnok allerede kort efter år 1100) sket det, at tostavellesord har fået deres tryk således koncentreret på første stavelse, at anden stavelse er blevet helt trykssvag, og derefter er enhver udlydende selvlyd i denne stavelse faldet bort. Således bliver da f. eks. flertalsformerne *huse* og *kalve* til *hu-s* og *kal-* og ord som *gade* til *ga-ð* eller *gå-ð*, *fare* til *fa-r* eller *få-r*. Denne reduktion af en meget stor del af tostavellesordene til enstavelsesord gav noget forskellige resultater i de forskellige egne af halvøen, der alene af den grund fik et noget forskelligt dialektpræg, som skal omtales samlet her. Resultatet af apokopen førte i Midtøstjylland og Sydslesvig til sammenfald i udtalen af en lang række tilfælde, som de andre dialekter ellers holder ude fra hinanden³). I Houlbjerg betyder således *håp* både (et)

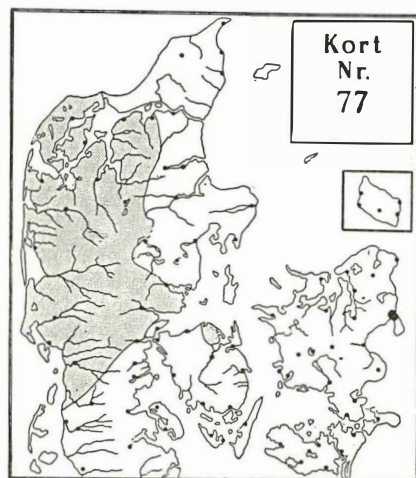
¹) Se herom f. eks. hos Peter Skautrup i Det danske sprogs historie. I (1944) 36 f.

²) Jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I. (1944) 227. — Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik. I. 2. Udg. (1950) 420 ff. — K. Ringgaard: Når tostavellesord bliver enstavelses. SK XXI (1959) 39–51.

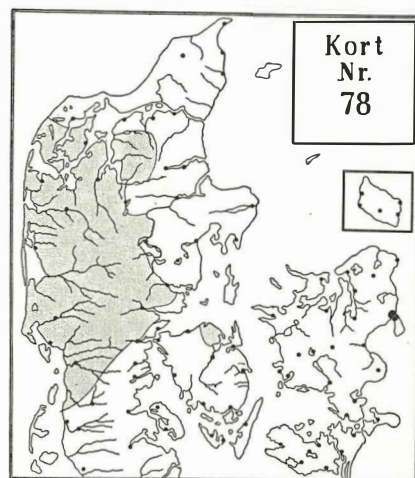
³) Jf. Ella Jensen: Houlbjergmålet. (1944) 17 ff., 22 f. — Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem. (1944) 60. — Poul Andersen: Orientering i dansk Dialektologi. (1954) 85 ff.

Kort over de forskellige former af stedordet *jeg*.

Kort nr. 77. Vestjysk stød på *p, t, k* (Eft. Kort over de danske folkemål. (1898-1912)).

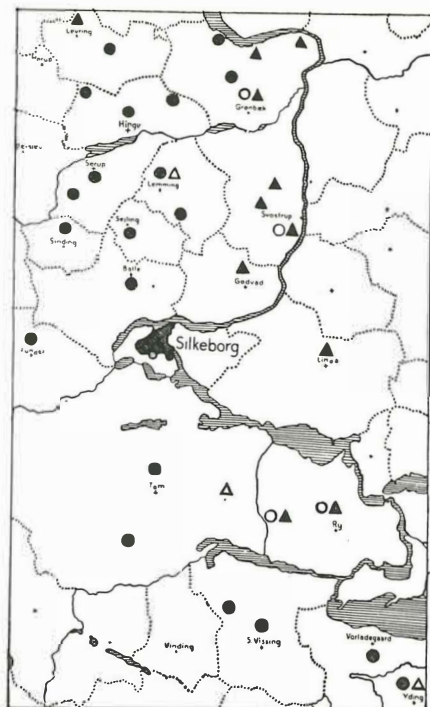
Kort nr. 78. Vestjysk stød på likvid (*l, r*), spirant (*w, j*) og nasal (*n*) plus *p, t, k* i tostavellesord. (Smst.).

Grænsen mellem vest- og østjysk artikelbrug fra Horsens fjord til Mossø. ● vestjysk, ○ spor af vestjysk, ▲ østjysk, △ fremtrængende østjysk. (Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I (1944) 138-141).

hop og (at) hoppe, *møl* både møl og mølle, *hjælp* både (en) hjælp og (at) hjælpe. I Nordjylland derimod overføres i slige tilfælde på en måde den tabte selvlyds længde til den første stavelse, og vi får (med eksempler fra vendelbomålet): *hat* hat, *hæt* hatte, *slørk* slurk, *slørk* slurke. Men i store dele af Vestjylland fik vi under visse betingelser det mærkelige, såkaldte vestjyske stød. For det første optræder dette foran gammelt *-pp-*, *-tt-*, *-kk-* f. eks.: *læt* loppe, *kat* katte, *stæk* stokke i området Nordvestslesvig og egnene vest for en grænse, der går Vejle fjord–Horsens fjord–Silkeborg og derfra nordpå til Limfjorden ved Nibe og nordenfjords ved Lildtangen. (Kort nr. 77). For det andet optræder det (både med apokope og i tostavellesord) foran visse konsonantforbindelser (likvid, spirant og nasal plus *p, t* eller *k*), det vil sige i ord af typen: *mal'k* malke, *mal'kær* malker, *lær'k* lærke, *skar'p* skarpe, *læt'k* løfte, *hæt'k* hægte etc. i et mod nord noget mindre område. (Kort nr. 78). Visse ting kunne tyde på, at den stødbærende vokal er opstået ved forkortelse af lang vokal på grund af de følgende lyd, navnlig når man tager hensyn til, at der ofte er lang vokal i disse typer i dialekterne nord og syd for. Men det skal indrømmes, at der gør sig store vanskeligheder gældende ved forklaringen af dette stød¹).

¹) Se Peter Skautrup: Klusiler og »yngre« stød i vestjysk. APhS III (1928-29) 32-51; d. s.: Det danske sprogs historie. I (1944) 261-262; d. s.: Sammenhænge i dialektal udvikling. Runer og rids. Festskrift til Lis Jacobsen 29. januar 1952, 95-103, spec. 102-103. — Aage Hansen: Stødet i dansk. (1943) 131-138. —

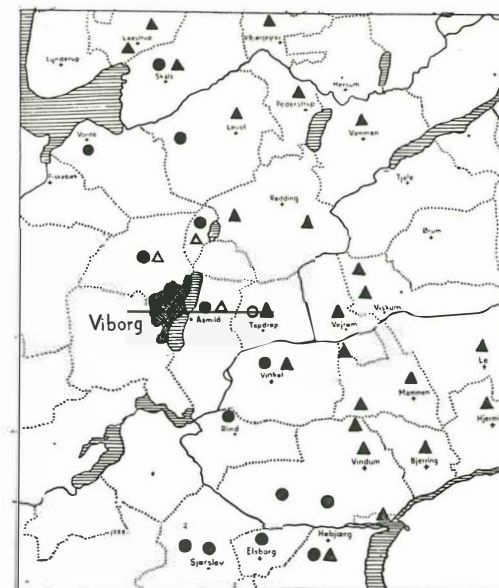
Grænsen mellem vest- og østjysk artikelbrug fra Mossø til Tange sø (Gudenåen).

En grænse, der ligeledes må være gammel, deler halvøen i to dele, et vestjysk og et østjysk dialektområde, ved et grammatisk (egentlig vist syntaktisk) forhold, nemlig om kendeordet (artiklen) står foran navneordet (substantivet), eller om det står bag det. I vestjysk hedder det f. eks. *æ mand'*, *æ ku'-m*, *æ hu'-s'*¹⁾, i østjysk *manden*, *konen*, *huset* (udtalt omtrent som på rigsdansk). Grænsen går nu i dette tilfælde ikke helt, hvor man almindeligvis ville sætte skellet mellem vest- og østjysk²⁾.

Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem. (1944) 60–66. — Poul Andersen: Orientering i dansk Dialektologi. (1954) 41, 86. — Niels Åge Nielsen i Seksten Århusrids. (1953) 226. — Alf Hellevik: Vestjysk stød sett i lys af andre apokoperende dialekter, serleg norske. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 273–286. — Kort foruden de anf. numre også s. 73 f. — Hans Veirup: Bemærkninger om forkortelsen af lange klusiler og vestjysk stød i ord af typen *æ'k* æg. SK XX (1958) 107–110. — K. Ringgaard: Lidt norrøjysk lydhistorie. SK XXI (1958) 31–32.

¹⁾ I Vardeegnen, Bjerre hrd. og på steder nord for Horsens fjord udtales artiklen *a*; jf. også sprogprøven fra Fjølde ndf.

²⁾ Se Kort nr. 80 og Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I (1944) 139–143. På det sidste sted er grænsen tegnet efter resultaterne af en studenter-ekskursion juni 1940; ovf. gengivet med tilladelse af forf.

Grænsen mellem vest- og østjysk artikelbrug fra Tange sø til Limfjorden.

Fra Horsens fjord, hvor Hjarnø er vestjysk, men Alrø østjysk, går den berømteste dialektgrænse i Danmark¹⁾ mod nord hen over en sent bebygget højderyg, bøjer derpå mod nordvest, følger de store søer, går så fra Silkeborgkanten øst om Viborg, hvor der tidligere var øde hedeegne og ud i Limfjorden ved Lovns bredning; i Vester Hanherred går grænsen ved Lildtangen (jf. u. IV 3 B). Nogle af sognene her (Lild, Tømmerby, Østløs, Vestløs o. s. v.) synes i den meget stærke brug af artikelløse forbindelser at bevare rester af den tilstand (fra omkr. år 900), som herskede før artikelbrugen trængte igennem, idet disse forbindelser som *om aften*, *hen ad jord*, *i bæk ved ende af sø*, *i dagning* synes at være relikter, der er bevaret på grund af, at de har haft høj frekvens²⁾. Da den vestjyske foransatte artikel gennem Slesvig har forbindelse til tysk, må man sikkert regne med, at den er opstået under indflydelse herfra. Ellers kendes denne vestgermanske artikeltypen (f. eks. tysk *der Mann*, engelsk *the man* manden) ikke i de nordiske sprog. En række forskere regner med, at *æ* (med den vistnok ældre form *a*) svarende til forholdene i vestgermansk har sin oprindelse i stedordet *den*, *det*, gammeldansk *thæn*, *thæt* udviklet af *than*, *that*³⁾. En tidligere opfattelse, at det skulle dreje sig om et *inn* (af *hinn*,

¹⁾ Jf. P. K. Thorsen: Den berømteste Dialektgrænse i Danmark. Gjedved Seminarium 1862–1912. (1912) 105–128, genoptrykt i Afhandlinger og Breve. II (1929) 107–135.

²⁾ Jf. Peter Skautrup: Folkemålet. Landet mod Nordvest — Thy og Vester Han Herred. I (1946) 192–194.

³⁾ Jf. Aage Hansen: Bestemt og ubestemt substantiv. (1927) 139.

ost, rug, sne, byg, sand, vand. Imidlertid har nu også østjysk tilløb til oprettelse af en sådan særlig kategori af massenavne, en kollektiv singularis¹⁾, der her altså fremtræder som et genusskifte fra fælleskøn (eller han-, hunkøn) til intetkøn. Denne gruppe, med hvilken også sammenhænger stedordet *noget*, der også i vestjysk har bevaret sin intetkønsform, er da nok at betragte som et yngre fænomen, der kan være opstået forskellige steder uafhængigt af dialektgrænser. Skematisk ser systemet således ud:

ex.	vjy.	øjy., sjy.	vends., djursl.	
mand	fælleskøn	fælleskøn	hankøn	impartitiv
kone			hunkøn	
hus		intetkøn	intetkøn	
mælk	intetkøn			partitiv

Nogle spredte genitivformer med efterhængt artikel, der kan forekomme i visse faste forbindelser i vestjysk og sønderjysk dialekt som *bysens folk*, *årsens tid*, *havsens bund*, *dagsens dag* og nogle tilsvarende eksempler i de ældste jyske lovttekster (som *bysins logh*) kan næppe — som hævdet af Aage Hansen — betyde, at dette område tidligst har haft efterhængt artikel i genitiv (inden vi fik den nuværende type: æ mand hans hat)²⁾. De må skyldes litterær indflydelse fra østdansk i lovsprog og religiøst sprog³⁾, samt fra folkeviser⁴⁾.

Det er blevet hævdet, at den foransatte artikel i visse tilfælde kan bruges foran attributive tillægsord (som »adjektivartikel«), hvor der da skulle blive en betydningsforskel mellem f. eks. æ *små kartofler* »kartoflerne, som er små« og *dem små kartofler* »de små af kartoflerne«⁵⁾. Det er dog muligt, at man snarest skal opfatte den slags forbindelser og andre som æ *bette mand*, æ *sølle ku-en* o. s. v. som sammensætninger, idet en del jyske dialekter og ikke mindst vestjyske (f. eks. tybomålet) kan have sammen-

sætninger, der har bevaret ældre trykforhold med to hovedtryk og ikke fået det sædvanlige sammensætningstryk (hovedtryk-bitryk)¹⁾.

To andre jyske særforhold kan omtales i denne forbindelse. Nogle benævnelser på helt eller delvis flydende genstande er i jysk almindeligt kollektiver: *mange* eller *flere suppe, fløde, vælling, kål* o. s. v. — I sydjysk (syd for Horsens) er ungers navne blevet intetkøn: *et kalv* o. s. v.

Og om kønsbøjningen kan yderligere bemærkes, at tillægsord bøjes i største delen af Jylland ikke i intetkøn (undtagen *godt* og nogle få andre). I det nordlige Vendsyssel og på Læsø hedder det dog: *huset er stort*, men *et stor hus*. Kun det østlige Slesvig og Samsø følger her øsmål og rigsdansk. (Kort nr. 83). — Fortids tillægsmåde af stærktbøjede udsagnsord har i almindelighed endelsen *-en*; en vis vekslen mellem *-en* og *-et* ses dog i yderområderne som Vendsyssel, Læsø, Djursland, Samsø og Sydslesvig. (Kort nr. 84)²⁾.

Endvidere skal nævnes nogle lydforhold — først konsonantiske, dernæst vokaliske —, der på grund af deres vide udbredelse bør omtales før gennemgangen af de enkelte dialekter.

Dialekterne i Nordjylland (d. v. s. nord for Limfjorden) og i det nordlige Himmerland samt i Østdjursland, på Læsø, Anholt og Samsø har bevaret det gamle *w* foran alle vokalarter, det øvrige Nørrejylland og Vestslesvig har endnu fastholdt det foran bagtungevokal (*a*, *å*, *o*), og når der går en anden konsonant foran: *hw-*, *kw-*, *tw-*, *sw-*, mens det øvrige Slesvig har fået ændret lyden til *v* ligesom ømålene og rigsdansk. (Kort nr. 45).

Et lidt større nørrejysk område — med forbindelse mellem Djursland og Himmerland — har bevaret gammelt blødt *d* (*ð*, i gammeldansk skrevet *th*) i begyndelsen (forlyd) af nogle ord som *du*, *det*, *dem*, *der*, når de indgår nøjere forbindelse med det foregående ord som f. eks.: *mæ ðæm* med dem. (Nordøstdjursland og Sydsamsø har dog her fået *r*: *ru*, *re*, *rem* o. s. v.). Det øvrige Jylland har *d-*. (Kort nr. 48, s. 90).

Et noget lignende forløb som artikelgrænsen har i nørrejysk også en grænse mellem de forskellige udviklinger af den gammeldanske forbindelse *ogh* (udtalt *o-q*). En *høj*, gammeldansk *hogh*, hedder i østjysk *how*, i vestjysk *hyw*. I Slesvig har den vestlige del *hyj*, Sundeved *hy*, det øvrige i øst *höj*. (Kort nr. 29).

Noget sydligere end artikelgrænsen (Horsens fjord til vestlige Limfjord) går en ny grænse. Syd for denne er ældre kort *a* blevet til *å* foran *ll*: *fåld*· falde, *kåld*· kalde, mens *a* nordfor er bevaret: *fald*·, *kald*·. (Kort nr. 8).

Det er ikke alle vegne, at jyden kommer ud af »*dar*«. Vendsyssel og området syd for en linje omtrent fra Vejle til Ribe har *dør*, Djursland

¹⁾ Sml. Ella Jensen: Houlbjergmålet. (1944) 26–27. — Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem. (1944) 21, 232.

²⁾ Jf. Marius Kristensen: Adjektiviske intetkønsformer i samsisk. DSt 1905, 121–125. — Ella Jensen: Houlbjergmålets Bøjningslære. (1956) 34–36.

dær og således videre i denne lydforbindelse: vestjysk *ta'r* tør, *na'r* nord (af glt. *nyr*), *fa'r* før.

Syd for en linje fra Horsens til Ringkøbing fjord hedder det *øm*, *søm*, *døm*, *tømme*, men nord herfor har man *æ*-lyd i denne forbindelse: *æ'm* o. s. v. (Kort nr. 28).

Syd for en linje fra Vejle fjord til Skern å hedder det *hju'l* eller *ju'l* hjul, *skju'l* skjul og *ju'l* jul, nord for *hyw'l* eller *hiw'l*, *skyw'l* eller *skiw'l*, *yw'l* eller *iw'l*. (Kort nr. 23).

I store dele af Jylland (Samsø, Vendsyssel, Ty, Mors, Salling, Hardsyssel, Vestslesvig og vist andre steder) forekommer en ejendommelig udvikling, kaldet »klusilspring«, af lange, navnlig højtstillede vokaler, når de har stød. På Rømø også uden stød. Langt *i* er derved blevet *ix*, *ik*, *idj*, *itj*, langt *y* til *yx*, *yk*, *ydj*, *yitj*, langt *u* til *ug*, *uk* (alle her tilnærmelsesvis gengivet). Den derved opdukkede konsonant er blevet betragtet som en flytning af stødet fra stemmebåndene op i munden, og derefter benævnt »oralisation af stødet«. Men det ser ud til, at stødet visse steder (f. eks. i Ty) godt kan være bevaret samtidig, eller at dette »klusilspring« kan findes i stillinger, hvor der ikke har været stød. Udviklingen må da snarest opfattes som en diftongering (tvelydning) af *i* til *i-j*, *y* til *y-j*, *u* til *u-w*, der er fortsat med afstemning af sidste del, hvis artikulationssted er bestemt af den foregående vokal, og hvis artikulationsmåde (hæmmet eller lukket, slap eller spændt) kan variere individuelt eller geografisk. I visse egne (som f. eks. Mors) synes denne »difftongafstemning« at være ung og i fremvækst til nyeste tid, andre steder (som Vestslesvig) er den på retur. Det kan tilføjes, at systematisk set er vokal plus »klusil« en enhed, en variant af *i*-, *y*-, *u*-, hvis sidste del ikke af (ældre) meddelere associeres med konsonanter¹).

I dele af Midtøstjylland har den gamle omlyd været bevaret i nutidsformerne *gæ'r* går og *stæ'r* står; på Mols tillige i *fæ'r* får. De samme former støder man på i Sønderjylland, og jo længere man når mod syd, des flere dukker der op af dem. I Sydslesvig således også *læn* låner, *vækser* vokser og *græwer* graver. (Kort nr. 86).

Mere specielle jyske lydforhold vil man — foruden i de nedenfor under de enkelte dialekter anførte værker — kunne finde behandlet følgende steder: Marius Kristensen: Folkemål og sproghistorie. (1933); d. s.: Metatese. DSt 1934, 107–120; d. s.: Lidt om bestemmelse af låneords alder i folkemål. DF IV (1930) 1–2. — Niels Haislund: Nogle bemærkninger om negation i rigsmaal og folkemaal. DF VII (1933) 105–118. — Ella

¹) Jf. Kort f. eks. s. 68. — Marius Kristensen i ANF XV (1898) 65–67. — Peter Jørgensen: »Klusilspring« i vestslesvigsk. DF I (1927) 133–136. — Peter Skautrup: Klusiler og »yngre« stød i vestjysk. APhS III (1928–29) 32–51; d. s.: Sønderjyske Stednavne. SK I (1932) 102–109. — Peter Jeppesen: En sønderjysk dialekts udvikling i de sidste generationer (Løgumklosterdialekten). (1938) 60–67. — Gunhild Nissen i DF XIV (1945) 113–119; Gunhild Nielsen: Glidning og lukning i rømmålets høje vokaler (»klusilspring«). DF XV (1949) 41–65. — Inger Ejkskjær: Brøndum-målet. (1954) 37–38.

Jensen: En yngre jysk i-Omlyd. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 328–337; d. s.: Om Præpositioners Trykforhold i Jysk. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 287–295. — Christian Lisse: Om konsonantovergangen *r* > *l* i dansk. Sa. st. 155–164. — Peter Skautrup: Komplex artikulation. Labialiserede konsonanter i jysk. Festskrift til Christen Møller på 70-årsdagen 11. juni 1956. (1956) 357–368. — Otto Jespersen: Modersmålets fonetik. 3. udg. 1934.

IV. JYSKE DIALEKTOMRÅDER

Når man skal skride til en nøjere bestemmelse af, hvorledes man skal afgrænse en dialekt, gør der sig — som nævnt ovenfor u. II — en række vanskeligheder gældende. Kortlægningen af de sproglige fænomener viser mange hinanden krydsende linjer her i Jylland som andetsteds, hvor man har søgt at opstille dialekter. Men en sammenligning af flere kort afslører også her, at der er egne, hvor flere grænse-linjer følges ad, og hvor der altså må antages at ligge fremtrædende skel. Det blev ovenfor nævnt, at den tyske forskning brugte at henholde sig til mængden af grænse-linjer på en bestemt strækning. Her bruges altså en vurdering efter kvantitet. Et dansk forsøg på at vurdere grænserne efter kvalitet skal omtales på dette sted, da det opererer med jyske eksempler.

Det drejer sig om Peter Skautrups afhandling Dialektkriterier og deres værdi. SK VI (1937) 59–80¹). Han når heri til det resultat, at dialekternes lydsystem afgiver de vigtigste kriterier for fastlæggelsen af, hvilke grænser der er de vigtigste. »Findes der forskellige lydsystemer, er der her og der gået fonemer tabt, fonemer der er ukendte eller overhovedet ikke kan artikuleres i den og den dialekt, eller findes der nye fonemer, lyd der er ukendte eller ikke kan artikuleres uden for den og den dialekt, ja så har vi i virkeligheden i disse forskelle de bedste dialektkriterier . . . » (s. 73). Som eksempel på de første (»negative«) kriterier nævnes dernæst de vest- og sønderjyske områder, hvor *ð*-lyden (det bløde *d* f. eks. i rigsmålets *gade* eller *mad*) er ukendt, idet den er blevet til en *r*-lyd (*gå-r* *gade*, *mar mad*), og Molsområdet, hvor *y*, *ø* og *ö* er (eller i hvert fald i den gamle dialekt var) ukendte. »Positive« kriterier skulle f. eks. det vestjyske stød på *p*, *t*, *k* være (f. eks. i *kjæ'p* kæppe, *ha't* hatte og *na'k* nakke), eller et *g* udtalt med læberunding i forbindelse med klusilspring (f. eks. i *hug's* hus). Skautrups fremstilling og terminologi tilfredsstiller vel ikke helt den nyeste strukturalistisk orienterede sprogtænkning, der nok ville kræve en adskillelse af flere af de forhold, der her er ført sammen, og bruge en anden terminologi²). Men det væsentlige, som han her har udtrykt, må kort sagt være, om den adskillelse af sproghederne, som lydene (»fonemerne«) repræsenterer, er foretaget på den samme måde i den ene

¹) I denne afhandling findes også en berettiget kritik af et forsøg, som Svend Aakjær har gjort på at finde de jyske dialekters kerner. Dette blev først fremsat i Tingsted og Maalkærne og Vore Folkemaals Oprindelse. I – Dialekter. Frem. I A. (1926) 571–575, 763–767 og derefter gentaget i Det danske Folks Historie. I (1927) 93 ff. og Schultz Danmarkshistorie. I (1941) 100 ff.

²) Jf. Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem. (1944) 3–5.

dialekt som i den anden. En overgang fra et fortunge-*r* til et bagtunge-*r* i jysk¹) vil ikke ændre ved denne adskillelse, men overgange *ð* til *r* og *y*, *ø*, *ö* til *i*, *e*, *æ* synes at have gjort det. Det ville nok vise sig givtigt at slå ind på den her af Skautrup anviste vej, men endnu foreligger der kun få undersøgelser af lydsystemerne i jysk, så opstillingen af kriterierne i det følgende må da blive en mere traditionel.

Fremstillingen støtter sig til følgende værker, hvoraf en del også indeholder dialektkort: Marius Kristensen: Nydansk. En kort sproglig-geografisk fremstilling. (1906) 61–73. — Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål med forklaringer. (1898–1912). — Valdemar Bennike: Oversigt over de danske landskabsmål. Fremstillet i nøgler til at slå op efter. Festskrift til H. F. Feilberg. (1911) 128–136. — Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning. (1927) spec. 121–128; d. s.: Gammeldansk Grammatik. I–III (1928–35). — Poul Andersen: Prøver paa danske Folkemaal. (1943) (= Dansk. IV. Under Redaktion af Erik Oxenvad. Statsradiofoniens Sprogundervisning); d. s.: Orientering i dansk Dialektologi. Grundbog ved Tekst-Øvelser. Fremstillet som Manuscript. (Kbh. 1954; stencileret). — Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I–III (1944–53); d. s.: Jyske Dialekter. Ledetraad ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 75. (1939). Endvidere har jeg haft adgang til forskelligt utrykt materiale på Institut for jysk sprog- og kulturforskning, Aarhus Universitet.

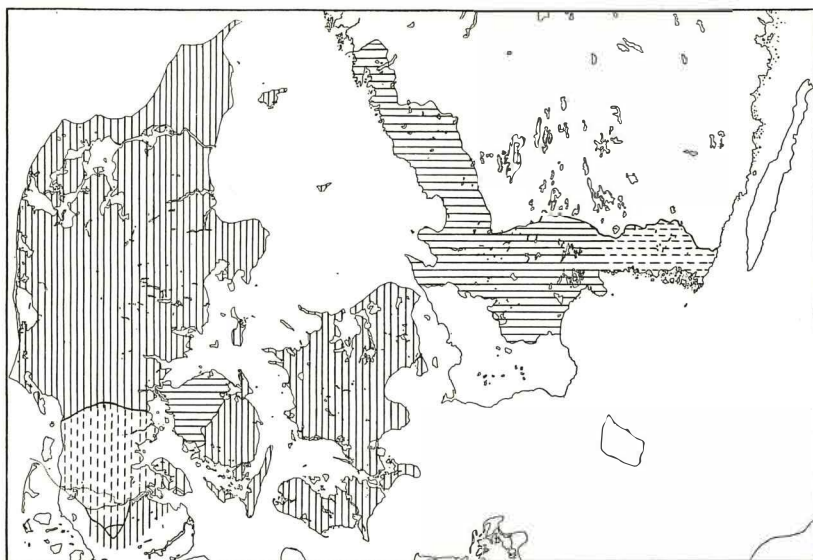
Til det jyske dialektområde regnes foruden halvøen også øerne Rømø, Mandø, Fanø, Als, Endelave, Tunø, Samsø, Anholt, Læsø. Om dialektens grænse imod syd se nedenfor u. I A.

Den vigtigste sproglige grænse inden for dette område er den mellem Sønderjylland (Slesvig) og Nørrejylland. Her adskilles jysken på en sådan måde, at det på mange forhold ses, at enkeltdialekterne syd og nord for er videreudviklet af to gamle moderdialekter: sønderjysk (slesvigsk) og nørrejysk. Groft sagt er disse to dialekter opkommet af gammeldansk derved, at selvydene i sønderjysk (spec. nordslesvigsk) er blevet stående på et ældre trin, mens de i nørrejysk er blevet ændret på forskellig vis, og omvendt ved at medlydene i sønderjysk har gennemgået en række nyudviklinger, mens de i nørrejysk er blevet stående på et ældre trin²).

Selvlyde: I. I hele Danmark har vi ca. 1200–50 fået gammeldansk (glda.) langt *a* (*ā*) udviklet til langt *å* (*ā*). Dette *ā* udvikledes nu noget senere videre til *o*: i nørrejy., men bevarede som *å*: i sønderjy. Nørrejy.

¹) Jf. Niels Åge Nielsen: Om bagtunge-*r*'ets opkomst i dansk. SK XVIII (1950) 58–64.

²) En dialektgeografisk vurdering af grænsen mellem nørre- og sønderjysk som betinget af skovstrækningerne har Marius Kristensen givet i Grænser og grænseveje. Fra Ribe Amt. V (1920) 279–288. — Jf. også August F. Schmidt: Fra Kongeaaegnene. SM III (1926–27) 113–116, 130–134. — I dialektal henseende regnes der med, at grænsen går Kongeå–Haderslev fjord. Om overgangsområdet mellem Haderslev fjord og Kolding fjord se ndf. u. IV 4 C (Tyrstrup-målet).

Kort over udviklingen af æmda. æ.

æ bevaret
 > iē, nu ē
 > iē
 > öi, öi, nu ē
 > æi (öst for Øresund også ai, öi, öi, au)

får altså f. eks. *o'l* ål, *lo-n* låne, *fo'r* får, *ho'r* hår, *go's* gås, *bo's* bås, *o'd* åd; også hvor glda. kort *a* var blevet tidligt forlænget, gik det (gennem *ā*) over til *o*: *go'r* gård, *ho'r* hård. Sønderjy. derimod står, hvad denne lyd angår, på rigssprogets stade: *ā'l*, *lā-n*, *fā'r*, *hā'r*, *gā's*, *bā's*, *ā'r*, *gā'r*, *hā'r* hedder det i Agerskov. En undtagelse fra denne lydregel danner dog Als, Angel og Sydslesvig, der stemmer med nørrejy. (Kort nr. 10).

2. I en vis årsagssammenhæng med denne sker der nu i nørrejy. en ny udvikling, idet et glda. kort *a*, der var forlænget til *ā*, efter at udviklingen i 1. var foregået, bliver til *ā*: *be'tā-l* betale, *fā-r* (at) fare, *hā-r* hare, *gā-ð* gade, *kā'l* karl, *kā-st* kaste, *sā'n* sand (subst.), mens sønderjy. har *be'ta-l*, *fa-r*, *ha-r*, *ga-r*, *ka'l*, *ka-st*, *sa'n*. (Kort nr. 1, 2, jf. nr. 6).

3. Og åbenbart ligeledes i årsagssammenhæng med 1. er der (under visse nærmere betingelser) sket en diftongering (tvelydning) af de glda. vokaler *ē*, *ō*, *ō* (sønderjy. *e*-, *o*-, *o*-) til henholdsvis *iē* (*iē*), *yō* (*yō*), *uō* (*uō*) i nørrejy.: *sv'ē* (se), *fi'ēð* fed, *hi'ēð* hede (varme); *hy'* hø, *ky-æw* købe; *su'æl* sol, *mu-æs* mose, *hu-æst* (at) hoste, men i sønderjy. *se'*, *fe'r*, *he-r*, *hø'*, *kø-f*, *so'l*, *mo-s*, *ho-st*. (Kort nr. 32, 25, 13). En undtagelse i syd udgør

dog her Als, Angel, Sydslesvig, der også har diftongering, ja, selv i Nord-slesvig er der spor (i forkortede diftonger *jæt*, *jø*, *vó*, det sidste f. eks. i stednavnet *Vojens*) af, at den samme udvikling har været på vej her, men den er så blevet standset.

Et skema vil vise den indbyrdes sammenhæng mellem udviklingerne i 1, 2, 3. Vi ser på dette, hvorledes der skubbes, trækkes og ydes modstand mellem de lydlige repræsentanter for fonemerne¹⁾. Resultatet af denne proces blev i nørrejy. et system af langvokaler med fire dimensioner:

<i>i</i> ·	<i>y</i> ·	<i>u</i> ·	
<i>i·e</i>	<i>y·ø</i>	<i>u·o</i>	
<i>e</i> ·	<i>ø</i> ·	<i>o</i> ·	
<i>æ</i> ·	<i>ö</i> ·	<i>ā</i> ·	<i>a</i> ·

Glda. *a*· var blevet til glda. *ā*·, dette til nørrejy. *o*·, men det måtte ikke falde sammen med gammelt *o*·, som derfor blev til *u·o*, anden mulighed stod ikke åben, da det ikke måtte blive til *u*·, denne plads var i forvejen besat. Samtidig blev i nørrejy. pladsen *ā*· åben og overtoges af det tidligere *a*·. — I kort skematisk form se hoveddelen af udviklingen og modsætningen mellem de to jyske områder således ud:

gl. jysk og sønderjy.	nørrejy.
<i>o</i> ·	<i>u·o</i>
<i>ā</i> ·	<i>o</i> ·
<i>a</i> ·	<i>ā</i> ·

4. Glda. *ia* foran *rn*, *rth*, *rt* er i nørrejy. (delvis dog med undtagelse af midtøstjysk og djurslandsk) bevaret, mens sønderjy. som ømålene har fået overgang til *iæ*: *ja'n* jern, *gja'n* gerne, *hja'n* hjerne, *stja'n* stjerne, men sønderjy.: *jæ'n*, *gjæ'n*, *jæ-rn*, *stjæ'n*. (Kort nr. 40).

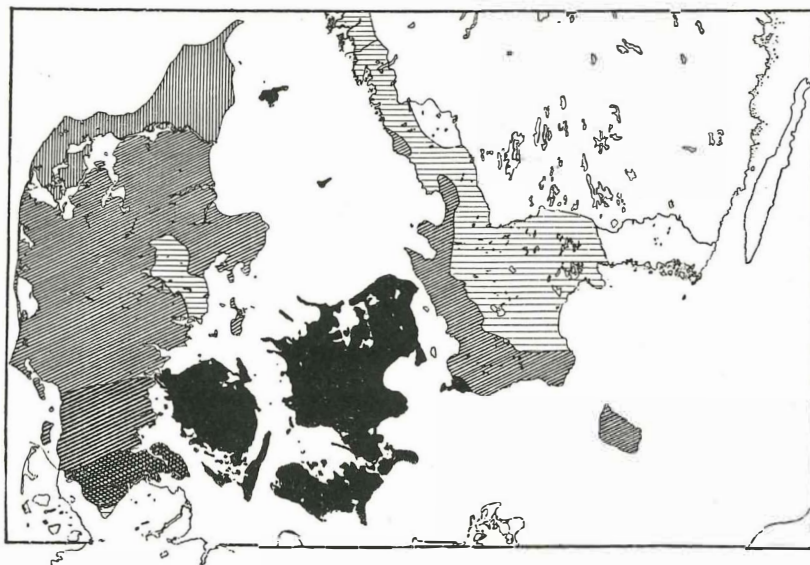
5. I ordet *vel*, sønderjy. *væl*, har nørrejy. fået *-a-*: *wal*.

Medlyde. 1. Gammeldansk *p* efter vokal, nu i rigssproget skrevet *b*, er i den nord for grænsen liggende del af nørrejy. blevet til *v*, det nordlige Sønderjylland har tilsvarende *v* i indlyd, men overgang til *f* i udlyd, i det sydlige Sønderjylland (inklusive Als) og i Mellemslesvig (inklusive Nordangel) er udviklingen skredet videre frem, således at vi har fået *f* i begge de nævnte stillinger. Skematisk har vi da af glda. *gripæ* gribe fået: nørrejy.: *gri-v* gribe, *griw'ar* griber, nordslesvigsk *gri-f*, *griw'ar*, mellemslesvigsk *gri-f*, *grif'ar*. (Kort nr. 49, s. 54).

2. På tilsvarende måde har glda. *k* udviklet sig i samme stillinger og i omtrent samme områder (det »mellemslesvigske« strækker sig dog både noget længere mod nord og mod syd); skematisk: glda. *kakæ* kage giver: nørrejy. *kā-q* kage, *kaq'ar* kager, nordslesvigsk *ka-x*²⁾, *kaq'ar*, mellemslesvigsk *ka-x*, *kaxæ*. Selv om den nye konsonant minder påfaldende om tysk, menes der ikke at kunne være tale om tysk påvirkning i den. Bag ved

¹⁾ Jf. André Martinet: Économie des changements phonétiques. (Bern 1955).

²⁾ Med *x* betegnes her en ustemt spirant svarende til den tyske ach-lyd.

Kort over udviklingen af *p*:
 > *b* > *þ* > *v* > *f* > *w*
 i indlyd > *v* i udlyd > *f*

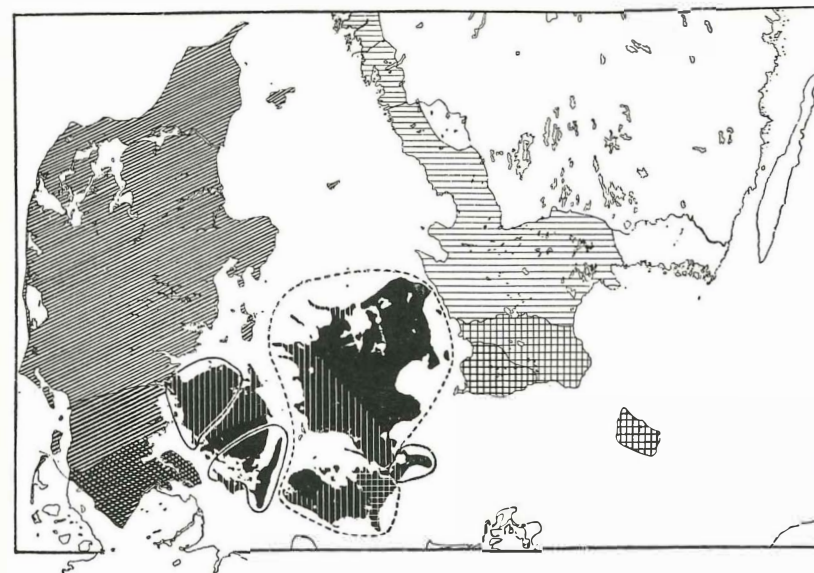
de to overgange *v* til *f* og *q* til *x* ligger den samme mod nord gående tendens til at lade stemte hæmmelyde tabe deres stemthed. (Kort nr. 51, side 55).

3. Også gammelt *t* har undergået kraftig forandring, idet det efter at have passeret lyden *ð* (som vi har den i rigsdansk og det tilstødende nørrejy. område) er blevet til *r*: *vi'r* hvid, *bi'r* bide, *mær* mad; i østlesvigsk svinder dette *r* ofte. (Kort nr. 50, side 56).

4. Glda. *hj-*, *hv-* er i nørrejy. bevaret, mens *h* er tabt i sønderjy. som i ømålene og rigssproget: nørrejy. *hjæm'* hjem, *hwæm'* hvem modsvares i sønderjy. af *jem*, *væn*. (Grænsen går fra Kolding til Varde, se Kort nr. 47).

Flere andre forhold, hvorved der dannes skel mellem nørrejysk og sønderjysk, men just ikke lige i grænsebæltet, er anført ovf. u. III.

Med denne redegørelse for forskellen mellem sønderjysk og nørrejysk er der allerede givet en så væsentlig del af karakteristikken af sproget i Slesvig (Sønderjylland), at det vil være praktisk at gå videre med denne landsdel med det samme. Der vil i den følgende fremstilling blive opereret med fire hovedområder: 1. Slesvig (Sønderjylland). 2. Østjylland. 3. Nordjylland og 4. Vestjylland, men som i det foregående fastslået danner de tre sidste egentlig en enhed over for det første. Et fuldstændigt overblik over den følgende disposition vindes nemmest af kortet og forklaringen s. 57-58 og af indholdsfortegnelsen.

Kort over udviklingen af *k*:
 > *g* > *g* efter bagtungevokal > *g* efter bagtungevokal
 > *g* > *g* efter forlungevokal > *j* efter forlungevokal
 > *q* > *q* i indlyd > *x* > *w* efter bagtungevokal
 > *x* i udlyd > *j* efter forlungevokal

(tillige bortfald efter *a* og *u* bortfald eller bagtungevokaler bortfald efter *i* og *y* bortfald efter *i*, *y*; i indlyd bortfald efter alle forlungevokaler)

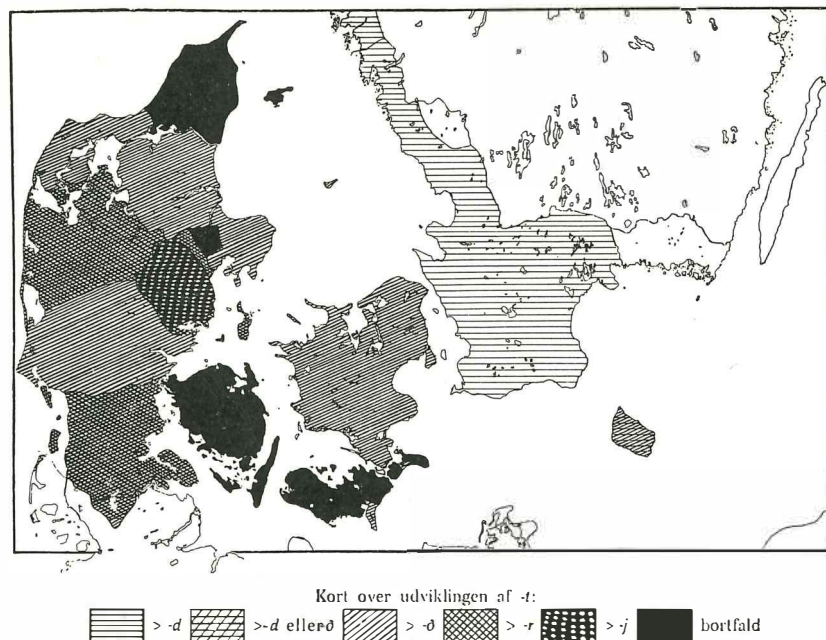
I den følgende gennemgang af de enkelte dialektområder og disses underområder bliver fremstillingen monografisk. Jeg har fundet det mest overskueligt og pædagogisk at samle på ét sted fremstillingen af dialekten, henvisningerne til den videnskabelige litteratur om den, prøven eller prøverne på den og endelig henvisningerne til den vigtigere litteratur, der er skrevet på pågældende dialekt¹).

I overensstemmelse med dette princip skal der, da denne indledning har handlet om jysken, på dette sted gives en oversigt over de vigtigste samlinger eller antologier af jysk dialektlitteratur:

St. St. Blicher: E Bindstouw. Fortællinger og Digte i jyske Mundarter. (1842). Hører jo som et digterværk kun i uegentlig forstand hjemme i denne gruppe, men indeholder både øst- og vestjyske elementer²). —

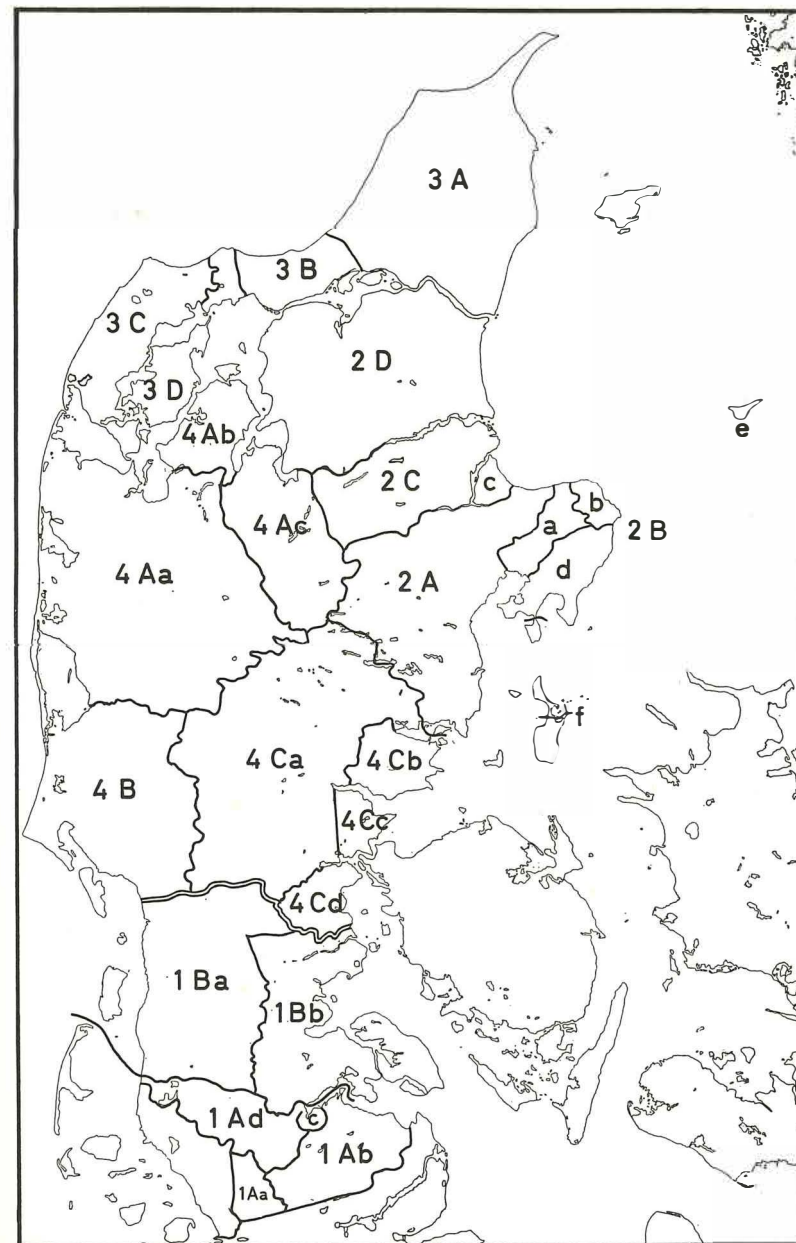
¹) Utrykt materiale, ordlister, person- og stednavne er ikke medtaget. — Jf. iøvrigt litteraturhenvisningerne til V, VI, VII og VIII.

²) Blicher må i barndommen (1782-97), som han tilbragte i præstegården i Vium, Lysgård hrd., have lært denne egns vestjyske dialekt af karle, piger,

L. Varming: Det jyske Folkesprog. (1862) 252-264. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder. III (1863) 193-224. — Jens Kamp: Danske Folke-minder, Æventyr, Folkesagn, Gaader, Rim og Folketro. (1877). — H. F. Feilberg: Småprøver af forskellige jyske landskabsmål med lydskrift. (1881); d. s.: En Kaargild. En Samling Fortællinger, Æventyr og Remser i jyske Folkemaal. (1897). 2. Udg. Forøget med En vestjydsk Gardin-prædiken. (1923). — Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder. 9. sam-ling. (= Sagn og overtro fra Jylland, samlede af folkemunde. 2. samlings

husmænd og legeskammerater. Endvidere opholdt han sig som præst i Torning-Lyngård 1819-25. Østjysk dialekt har han stiftet bekendtskab med i skoleårene 1797-99 i Randers, i sommerferierne 1797-1810 i Randlev, Hads hrd., og i 1811-19, da han opholdt sig fast i Randlev, samt endelig 1825-42, da han var præst i Spentrup-Gassum, Nørhald hrd. Mest præget er hans sprog af Lyngård og Hads herredsmål. Se herom Svend Åkjær: Undersøgelser af målet i E Bindstouw. DSt 1916, 113-138. — Henrik Ussing: Steen Blichers Talesprog. DSt 1927, 1-15; d. s.: Om Sproget i St. St. Blichers Noveller. DSt 1912, 18-44 med tillæg 44-45, 201-202. — N. P. Bjerregaard: Hvordan lærte St. St. Blicher jydsk? DSt 1917, 155; d. s.: St. St. Blicher og Spentrupmålet. SK I (1932) 179-194. — Johs. Brøndum-Nielsen: Blichers Jydsk. AaS 14/5 1942. — Jf. iøvrigt litteratur-henvisningerne i Peter Skautrups udgave af E Bindstouw med oversættelse og kommentar. (1942) 97. Sa. sted s. 98 findes en oversigt over fordelingen mellem øst- og vestjysk af de enkelte stykker i værket. — Om Blichers jyske stil se ndf. u. VIII.

2. afdeling). (1888) 161–272; d. s.: spredte prøver i Skattegraveren. I–X (1884–89) og andetsteds i hans store produktion. — Jeppe Aakjær: Fræwor Hjemmen. Vers og Prosa i jydsk Mundart. (1902). — Jysk Ugeblad. I–III (1905–07). — Marius Kristensen og Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeltdags skæmt hos fynbo, jyde og sjællandsfar. (1916). (Med tillæg DSt 1917, 78–80). — Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekttekster til Universitetsbrug. I–II (1925–32). — Poul Andersen: Prøver på danske Folkemål. (Statsradiofoniens Sprogundervisning. Dansk. Under Redaktion af Lektor Erik Oxenvad. IV). (1943). — Peter Skautrup: Jysk Sinnelaw. Antologi af jyske digte. (1950). — August F. Schmidt: Danmarks Byremser. (1957). (= Danmarks folkeminder. Nr. 67).

Om enkeltforfattere se hos Marius Kristensen: Bidrag til den jyske litteraturs historie. Dania. II (1892–94) 17–34, 127–147, 295–312, og for den nyere tid i litteraturoversigterne i SK Iff. (1932 ff.), samt Lærerne og Samfundet. I (1913) 359 ff.

1. SLESVIG

A. SYD- OG MELLEMSLESVIG

Den gamle sydgrænse for dansk talesprog synes efter de historiske vidnesbyrd og de seneste (dog endnu ikke tilendebragte) undersøgelser af Sydslesvigs stednavne¹) at dømme at have gået fra Südermarsch i vest, langs åen Trene omtrent mellem Svavsted og Hollingsted, langs sydsiden af Danevirke og derefter en ca. 10 km syd om Slesvig og ud ved Eckernførde²). Allerede i middelalderens slutning er det herskende omgangssprog

¹) Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen: Sydslesvigs Stednavne. VII. 1. Halvbind. (1948). Nordangel og Flensborg. (Udgaven vil blive på 12 bd.).

²) Anders Bjerrum: Vort sprogs gamle sydgrænse. SÅ 1944, 1–20. — Jf. iøvrigt for det følgende Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I–III (1944–53). — P. K. Thorsen: Desproglige Forhold i Mellemslesvig. Afhandlinger og Breve. I (1927) 1–30.

Kort over de jyske dialektområder.

1. SLESVIG. 1 A: Syd- og Mellemslesvig. a: Fjølde. b: Angel. c: Flensborg. d: Vestlige Mellemslesvig. — 1 B: Nordslesvig (Sønderjylland). a: Vestslesvig. b: Østslesvig.
2. ØSTJYLLAND. 2 A: Midtøstjylland. — 2 B: Djursland med omliggende øer. a: Nørre herred. b: Gerrild-egnen. c: Rougsø herred. d: Sønder herred og Mols. e: Anholt. f: Samsø. — 2 C: Ommersyssel. — 2 D: Himmerland.
3. NORDJYLLAND. 3 A: Vendsyssel med Læsø. — 3 B: Hanherrederne. — 3 C: Ty. — 3 D: Mors.
4. VESTJYLLAND. 4 A: Midtvestjylland. a: Hardsyssel. b: Salling. c: Fjends herred. — 4 B: Sydvestjylland. — 4 C: Sydøstjylland. a: Indre Sydøstjylland. b: Bjerre-Hatting herreder. c: Elbo-Holmans herreder. d: Nr. og Sdr. Tyrstrup herreder.

blevet nedertysk (plattysk) i Husum og Slesvig¹). Også i Mildsted, Svavsted, Hollingsted og Haddeby vandt tysken indpas i middelalderen. Fra 1500- til 1700-tallet skiftedes der til nedertysk bl. a. i Ostenfeld, på halvøen Svans²) og i Flensborg. Langsomt gik det for nedertysken at trænge igennem de fattige mellemslesvigske hedesogne. Endnu i 1850 taltes der dansk af mange i Ostenfeld og Svesing³). Sprogskiftet i Angel, der bredte sig fra syd mod nord i løbet af 1800-tallet, er dét, som der foreligger flest oplysninger om. Kirke- og retssprog havde her som i det øvrige Sydslesvig været højtysk siden reformationen. Afgørende blev det, at børnenes undervisningssprog i skolen og ved konfirmationsforberedelsen var tysk, og at forældrene for at skaffe børnene et ordentligt udbytte af denne undervisning begyndte at tale tysk, det vil sige plattysk, som de kendte mer eller mindre nødtørftigt, til dem hjemme. Det er blevet angelboerne bebrejdet, at de derved svigtede deres danske modersmål. Men deres hensigt har måske i første omgang kun været at gøre børnene tvesprogede. De kan have ræsonneret omtrent som Holbergs forældre gjorde det i slutningen af 1600-tallet i Bergen: »Lad ham kun brav øves i det Tydske . . Dansk kand han for intet lære af smaa Drengene paa Gaden«⁴). Den, der kunne begge sprogene, havde langt større mulighed for at klare sig, kunne f. eks. lettere få plads hos forretningsmænd i Hamborg og hertugdømmerne. Men da en del af Sydslesvig 1851–64 ved sprogeskripterne fik dansk kirke- og skolesprog⁵), bevirkede dette, at forældrene måtte tale endnu mere tysk i hjemmene for at nå deres hensigt⁶). I en del tilfælde har unge, der blev ved landbruget efter konfirmationen, sikkert antaget dansk som omgangssprog igen. Det skal have været en talemåde i Angel, at »kun børn taler tysk; når man er blevet voksen, har man lov til at tale dansk og ryge sin pibe«. Nu viser erfaringer andetsteds fra, at en helt balancerende tvesprogethed er en kunstig ting, som næsten kun kan frembringes eksperimentelt af sprogforskere hos deres egne børn og i tilfælde, hvor ægtefællen taler et andet sprog. I Angel vippede vægtskålen til fordel for tysken måske voldsommere ned, end i hvert fald de dansksindede der havde haft til hensigt med den nævnte metode.

¹) Jf. Chr. C. Lorenzen: Om det tidligere Folkesprog i Byen Slesvig. Annaler for nordisk Oldkyndighed. 1859, 215–261, og bemærkninger hertil af K. J. Lyngby, sa. sted s. 261–272.

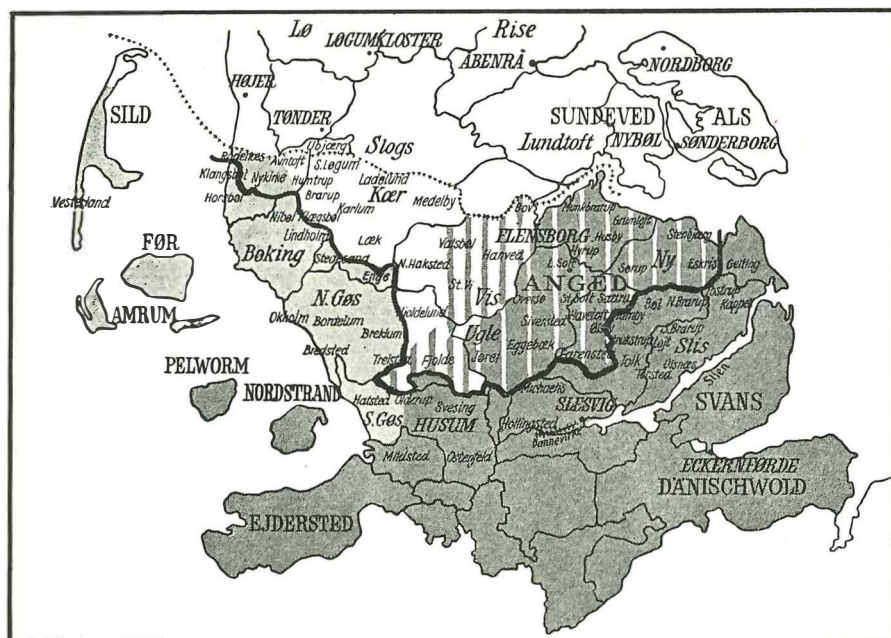
²) Der kan måske endnu i vor tid træffes danske låneord i den tyske dialekt i Svans, jf. H. Lausten-Thomsen: Sproglige Minder. SM XIII (1937) 121–122.

³) Karl N. Bock: Mellemslesvigs Sprogforhold. I Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900–1937. III (1938) 617–684; d. s.: Sprogforholdene i Mellemslesvig. SM XV (1938) 39–64.

⁴) L. Holberg: Orthographiske Anmerkninger. (1726) 93.

⁵) Jf. Holger Hjelholt: Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850–1864). (1923).

⁶) Af samme grund lagde også i Nordslesvig befolkningen på den tid stor vægt på, at børnene lærte tysk i skolerne; jf. om forholdene i Sønderborg 1848 Aage Bonde i SÅ 1945, 233 ff. og f. eks. C. Paulsen: Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig. (1837) 49–50.

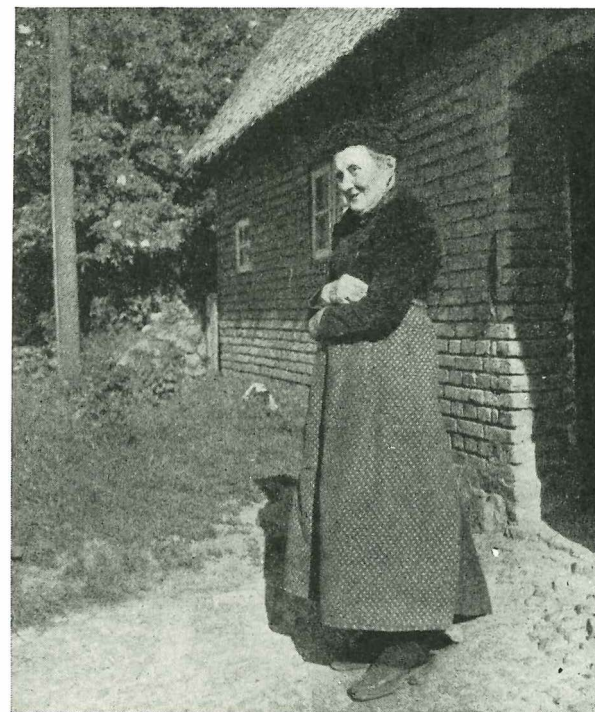

 dansk talesprog
  tysk talesprog
  tysk overlegent
  dansk overlegent
  frisisk talesprog

Kort over sprogforholdene i Slesvig efter Biernatzki 1849.

Men det må tilføjes, at den økonomiske og sociale udvikling (handel, håndværkeruddannelse, delvis soldatertjeneste etc.) havde givet de rige angelboere en stærk sydlig afhængighed og orientering, og at de alene på grund af kirke- og retssprogets gamle stilling måtte være kommet til at vurdere højtysk kultursprog højere end rigsdansk¹⁾. I 1905 var det kun

¹⁾ Jf. Anders Bjerrum: Det danske Folkesprog i Sydslesvig. Berlingske Aftenavis. 25/7 1945. (Kronik). — Og videre Karl N. Bocks forskellige arbejder anført ndf. u. 1 A b og c, samme forfatters Niederdeutsch auf dänischem Substrat. Studien zur Dialektgeographie Südschleswigs. (1933) spec. s. 109 ff.; d. s.: Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig. Studien zur Beleuchtung des Sprachwechsels in Angeln und Mittelschleswig. (1948); d. s.: Kampen mellem Dansk og Plattysk i Sydslesvig. Gads danske Magasin. 1948, 385–396. — Sydslesvig. II. Angel. (1945) 244–284. — SM XXIV (1948) 195. — Peter Jørgensen: Zum Schleswiger Niederdeutsch. (1954).

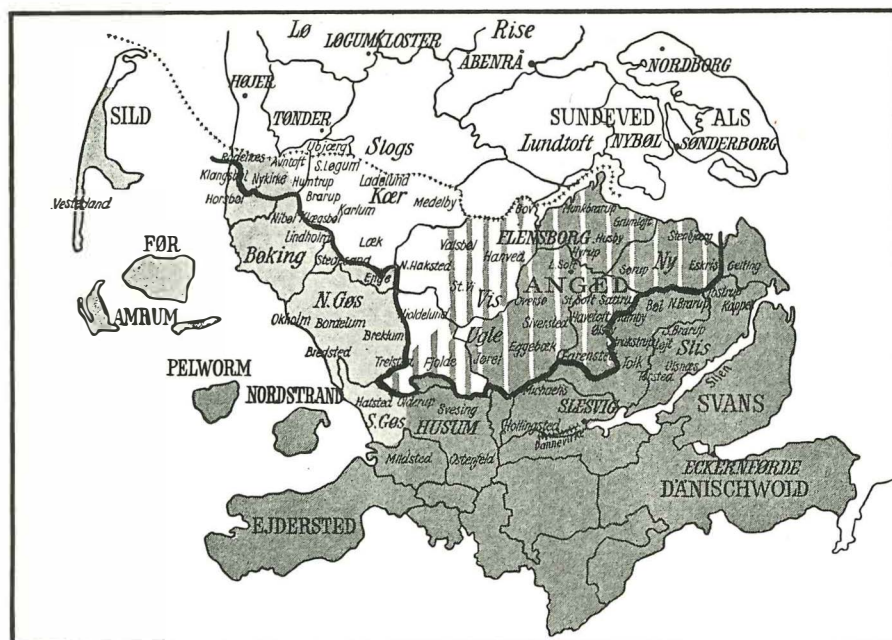

Catharina Carstensen (»Tinne«)
(1841–1937).

8 % af befolkningen i Angel, der talte dansk. Og derefter gik det rask tilbage. I 1937 lykkedes det i Hyrup Anders Bjerrum at finde en kone, Maria Lorenzen, født i 1849, som kunne udtrykke sig nogenlunde flydende på angelbomål. Med hende er da dialekten uddød.

Den sydligste dialekt, som det er lykkedes vor tids forskning at undersøge, er Fjølde-målet. Her optegnede K. J. Lyngby i 1858–59¹⁾ og i nyere tid bl. a. Marius Kristensen i 1913, 1929, 1931, Poul Andersen i 1928 og 1929, lærer M. P. Ejerslev i 1929 og Anders Bjerrum i 1931 og 1932. Langt de største og pålideligste optegnelser hidrører fra Anders Bjerrum, der — sammen med sin hustru Marie Bjerrum — arbejder på at udgive disse i en særlig ordbog. Hovedmeddeleren hernede var Catharina Carstensen — kaldet »Tinne« — f. 1841. Med tålmod, humor og sproglig fantasi gav hun ved en indsats, der varede i mange måneder, alt, hvad

¹⁾ Se K. J. Lyngbys Breve om Sønderjylland 1856–1859. Ved Anders Bjerrum. DSt 1939, 60. — K. J. Lyngby's jyske grammatik. Udg. af Anders Bjerrum. (1942) 40–41.

 dansk talesprog
  dansk overlegent
  tysk talesprog
  tysk overlegent
  frisisk talesprog

Kort over sprogforholdene i Slesvig efter Biernatzki 1849.

Men det må tilføjes, at den økonomiske og sociale udvikling (handel, håndværkeruddannelse, delvis soldatertjeneste etc.) havde givet de rige angelboere en stærk afhængighed og orientering, og at de alene på grund af kirke- og retssprogets gamle stilling måtte være kommet til at vurdere højtysk kultursprog højere end rigsdansk¹⁾. I 1905 var det kun

¹⁾ Jf. Anders Bjerrum: Det danske Folkesprog i Sydslesvig. Berlingske Aftenavis. 25/7 1945. (Kronik). — Og videre Karl N. Bocks forskellige arbejder anført ndf. u. 1 A b og c, samme forfatters Niederdeutsch auf dänischem Substrat. Studien zur Dialektgeographie Südostschleswigs. (1933) spec. s. 109 ff.; d. s.: Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen Plattdeutschen Herzogtum Schleswig. Studien zur Beleuchtung des Sprachwechsels in Angeln und Mittelschleswig. (1948); d. s.: Kampen mellem Dansk og Plattysk i Sydslesvig. Gads danske Magasin. 1948, 385–396. — Sydslesvig. II. Angel. (1945) 244–284. — SM XXIV (1948) 195. — Peter Jørgensen: Zum Schleswiger Niederdeutsch. (1954).

Catharina Carstensen (»Tinnee«)
(1841-1937).

8% af befolkningen i Angel, der talte dansk. Og derefter gik det rask tilbage. I 1937 lykkedes det i Hyrup Anders Bjerrum at finde en kone, Maria Lorenzen, født i 1849, som kunne udtrykke sig nogenlunde flydende på angelbomål. Med hende er da dialekten uddød.

Den sydligste dialekt, som det er lykkedes vor tids forskning at undersøge, er Fjølde-målet. Her optegnede K. J. Lyngby i 1858–59¹⁾ og i nyere tid bl. a. Marius Kristensen i 1913, 1929, 1931, Poul Andersen i 1928 og 1929, lærer M. P. Ejerslev i 1929 og Anders Bjerrum i 1931 og 1932. Langt de største og pålideligste optegnelser hidrører fra Anders Bjerrum, der — sammen med sin hustru Marie Bjerrum — arbejder på at udgive disse i en særlig ordbog. Hovedmeddeleren hernede var Catharina Carstensen — kaldet »Tinnee« — f. 1841. Med tålmod, humor og sproglig fantasi gav hun ved en indsats, der varede i mange måneder, alt, hvad

¹⁾ Se K. J. Lyngbys Breve om Sønderjylland 1856–1859. Ved Anders Bjerrum. DSt 1939, 60. — K. J. Lyngby's jyske grammatik. Udg. af Anders Bjerrum. (1942) 40–41.

hendes sjældne erindring kunne grave frem. Med hendes død i august 1937 er den danske dialekt hernede praktisk taget forsvundet¹⁾.

Dialekterne syd for den nuværende grænse i det område, der almindeligt benævnes Sydslesvig, kan sprogligt deles i, hvad der kan kaldes egentligt sydslesvigsk (næsten kun kendt gennem Fjoldedialekten) og mellemslesvigsk, det sidste behandles her i tre afsnit efter områderne Angel, Flensborg, vestlige Mellemslesvig²⁾.

a. Fjorde.

Karakteristisk for dialekten er en tvetydning (diftongering) af nogle lange vokaler, der minder om den tilsvarende nørrejy., men på et punkt går endnu videre. Tidligere langt *e* er blevet til *ie*: *sie* se, *trie* tre (i fælleskøn), *vier* ved (1. og 3. pers. ental). (Kort nr. 32). Langt *ø* er udviklet til *yø*: *dyø* dø, *gryø* grøn, *lyø* løs. (Kort nr. 25). Langt *o* er blevet til *uo*: *suo* so, *tuo* to (i fælleskøn), *fuor* fod, *uorm* orm. (Kort nr. 13). Og langt *å* til *oa*: *goa* gå, *boas* bås (d. v. s. stald), *goas* gås, *hoan* hånd, *noal* nål, *troa* tråd. (Kort nr. 10). — I udlyd er langt *i* blevet til *ej*: *nej* ni, *tej* ti; og langt *y* til *øj*: *nøj* ny, *skøy* en sky, *trøy* tre (i intetkøn; af glda. *try*). (Jf. Kort nr. 20). Langt *u* viser udvikling til *åv*: *tåv* to (intetkøn; sml. glda. og angelsk *tu*, endnu i rigssprogets *itu*). De gamle lukkelyde viser en for dialekten særegen udvikling efter vokal. Glda. *p* er blevet til *b*: *druob* dråbe, *tja·b* kæbe (jf. ndf.), *dyøb* døbe, *grib* gribe. — Glda. *t* viser specielt indviklede forhold, der først for nylig er blevet opklarede³⁾: lyden er bevaret i tidligere tostavelsesord, når de havde lang vokal i første stavelse; i slige tilfælde kunne den vokallængde, som ved apokopen overførtes til første stavelse, ikke forlænge vokalen yderligere, i stedet forlængedes konsonanten *t* til *tt*, der senere igen forkortedes, efter at dialekten havde fået glt. *t* udviklet til *r*. I et tilfælde som glda. *skj̃tæ* fik man først *skj̃tt* og derefter *skyt* skyde; på lignende måde hed det: *bit* bide, *ut* ude, *grætt* græde, *liæt* lede (oldnord. *leita*), *gryt* gryde; men ellers som nordligere til *r*: *far* fad; foran *r* fik man en *d*-el. *ð*-lyd: *bidær* bider. Med *k* forholder det sig på samme måde som med *t*: dialekten har *k* i apokopeord efter lang vokal: *skrik* skrige, *bliek* blege, *ryøk* røge, *byøk* bøge (banke vask), men ellers *q*: *kriq* krig, *blieq* bleg, *ryøq* røg, *byøq* bøg, *kluoq* klog. — Visse gamle konsonantforbindelser er i forhold til andre dialekter mærkværdigt godt bevaret: *saks* saks, *ø·ks* økse, *følæg* (at) følge, *maræg* marv, *ærøv* arve, *sagøn* savne. Et forhold, der vidner om en gammel forbindelse med de sydlige ømål⁴⁾,

¹⁾ Se Anders Bjerrum: Gamle Tinne. DF XI (1937-38) 1-8. (= SM XV (1938-39) 193-200).

²⁾ Jf. foruden den ndf. anf. litt. især Karl N. Bock: Sprogforholdene i Sydslesvig. I Morten Kamphøener (red.): Sydslesvig gennem Tiderne. I-III (1946-49) 603-649 og litt. ibid. 1401-1404.

³⁾ Hans Veirup: Fjoldemålets behandling af de gld. klusiler. SK XX (1956) 85-89.

⁴⁾ Men dog vel næppe om svensk indflydelse fra vikingetiden, hvorom Knud

er fremskydningen (palataliseringen) af nogle konsonanter foran *j*; således bliver *kj* til *tj*: *tja·b* kæbe (d. v. s. hage), *tju·tel* kjortel, *tjær* kær, *tjør* kød; *gj* bliver til *j*: *jer* ged, *jæs* gæs; *dj* til *j*: *jyb* dyb; *skj* udvikles til *sj*: *sje·r* skære; *stj* også til *sj*: *sje·l* stjæle (også denne form vidner om forbindelse med østdansk, idet den forudsætter et *stjalæ*, mens de jyske dialekter ellers forudsætter et glda. *stælæ*). Derimod er gammelt *tj* bevaret: *tjyk* tyk, *tjyv* tyv. I udsagnsordenes bøjning var den gamle forskel mellem på den ene side ental og flertal og på den anden side 2. person ental og 1. og 3. person ental bevaret: f. eks. *æ ær*, *du æst*, *han ær*, *di eer*; *han vår*, *di vo·r*; *æ hær*, *vi ha*; *han gæ·r*, *di goa*; *do skat*, *han skal*, *di skul*; *æ vier*, *do viest*, *di ve·r*; *æ gik*, *do gikst*, *di ging·* o. s. v. — Et mærkeligt gammelt levn er også gradbøjningen *ong* — *y·r* — *y·st* ung, yngre, yngst, med former, der ellers kun kendes fra glda. og oldsprogene. — Dialekten havde ikke — som visse andre i Slesvig — nogen tonal akcent.

Ordforrådet bærer præg af den relikartede tilstand, hvori dialekten befandt sig i forhold til de øvrige danske dialekter, derved, at der i den blev fundet mange gamle danske ord, som andetsteds var forsvundne, f. eks. *svæn* karl, *myø* mø, pige, *dyøn* lugte, *jat* love (jf. *forjættet*) med ordet *jatteryl* forlovelsesgilde, *jæt* vogte (jf. norsk *gjete*), *kveæ* kvæde, synge, *mar* mad i den gamle betydning kød, *yøb* råbe.

Men karakteristisk var det også, at den meget lange tid, som sprogskiftet her på denne egn havde taget, gav sig udslag i, at dialekten havde modtaget mange lån fra plattysk. F. eks. var *an grawstien* en gammeldags lav gravsten, men man sagde dernede: *am no ha di jo bald old dænkmaal*er men nu har de jo næsten alle moderne gravmonumentter (ty. *Denkmäler*). De underjordiske hedder *ynderertscher* (plattysk *Ünnerirdschen*), varsel *fåryowen* (plattysk *Vöröben*), efterår *harest*. Også afledningsendelser var lånt: *fatjen* lille fad, *skutjen* barneskjorte, *grytjen* lille gryde o. s. v.

Litteratur: Hovedværket er Anders Bjerrums disputats Fjoldemålets Lydsystem. (1944). Det er en synkronisk (ikke-historisk) oversigt med mange almenteoritiske drøftelser, som giver en indgående kritik af de mange forskellige forsøg, der har været gjort på at optegne denne yderst vanskelige dialekt. Se iøvrigt videre især: P. K. Thorsen: Den danske Dialekt ved Husum i Slesvig. Afhandlinger og Breve. I (1927) 144-162. — Marius Kristensen i Sønderjyllands Historie. I (1930) 72-74; d. s.: Det danske sprog i Mellem- og Sydslesvig. Sydslesvig. I. Hedeegnen mellem Angel og Frisland. (1933) 84-87. — Anders Bjerrum: De danske Folkemaal i Sønderjylland. Danmark. II (1942) 178-179; d. s.: Om de danske Dialekter i Sønderjylland. SÅ 1953, 117-123. — Hans Veirup: Fjoldemålets behandling af de gld. klusiler. SK XX (1956) 85-89.

Prøve. Rim og Ordsprog optegnede 1931-32 . . efter Tinne Carstensen i Bjerrup, Carsten Hansen på Kollund Mark og Carsten Carstensen i

B. Jensen: Vikingespor i Syddanmark. DF III (1929) 59-65. — Bengt Hesselman i Ordgeografi och språkhistoria. (Uppsala 1936) 127-162.

Anders Bjerrum.

Fjorde. Her efter Anders Bjerrum: Om de danske Dialekter i Sønderjylland. SÅ 1953, 117-118.

*Skodåger der kun i ar Eeng,
da kun vi goa ruoler i Seeng;
skodåger der åw i ar Hie,
da ær ar Ræjn rie.*

*Der lyssener a der donneker,
der sier så groat i ar Skøj;
Åch Gott, di stakkels Hiereker,
di eer så långt froa ar Bøj.*

*Far a Muor a Sønner di voor sammel om an Sild:
Far tåw der imæld Håwwer a Skært, di ander kund tøj som di vild.*

*Vet du ha mæ, da kat du foa mæ;
var æ hær, der hær æ oa mæ,
var æ tien der fortær æ,
såndt ær æ.*

*Di groa Moarner a da uund Kunner di vuur beer
når viider åp oa ar Daw.*

Tøj din Fætter i Agt, æjs trin æ dæ, såw ar Kåk te ar Hæst.

(Sødugger det kun i Engen — Verbet sødugge bruges om Aftentåge i Eng og Mose — så kan vi gå rolige i Seng; sødugger det også i Heden, så er Regnen rede. — Det lynet og det tordner, det ser så gråt ud i Skyen; å Gud, de stakkels Hyrdedrenge de er så langt fra Byen. — Far og Mor og Sønner de var sammen om en Sild: Far tog det mellem Hoved og Stjært (Hale), de andre kunde tage som de vilde. — Vil du have mig, så kan du få mig, hvad jeg har, det har jeg på mig, hvad jeg tjener, det fortærer jeg, sådan er jeg. — De grå Morgener og de onde Koner de bliver bedre noget længere op på Dagen. — Tag Vare på dine Fødder, ellers træder jeg på dig, sagde Hanen til Hesten).

Tekster: L. Petersen: Sprogprøve fra Fjorde. SÅ 1923, 318-319. — Anders Bjerrum: Nogle Sprogprøver fra Fjorde. DF V (1931) 113-127. (Heri også bemærkninger om syntaks, ordforråd, orddannelse, bøjning og lydforhold); d. s.: Sydslesvigsk (Fjorde Sogn). Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekttekster til Universitetsbrug. II (1932) 38-40; d. s.: De danske sprogprøver hos C. F. Allen. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 297-309. (Heri indgående kommentar til prøver fra Fjorde, Treia og Sydangel med optryk af de originale optegnelser, der i 1856 indsendtes af forskellige meddelere, og med påvisning af, at Allen ud fra nationalpolitiske motiver har forfalsket disse prøver¹)). Endvidere kan henvises til Anders Bjerrum: Fra Fjorde Sogn. SM IX (1933) 113-118, 148-149, 187-189, der bringer oversættelse af visse tekster med enkelte dialektord. Dertil nogle remser og rim på dialekten. — Jf. også Marius Kristensen: Remser og Rim fra Fjorde Sogn. SM VIII (1932) 103-106.

b. Angel.

Noget helt ensartet område har Angel ikke udgjort. Især synes der at have været visse forskelle mellem sydangelsk, hvis sprogform vi dog kun kender meget lidt til, og nordangelsk, om hvis tilstand vi er ganske godt underrettet. I enkelte henseender nærmede sydangelsk sig nok Fjorde-målet, idet langt å også her var blevet til oa (*hoar* hår), og der var vokalforlængelse foran *ng*. Iøvrigt kan noteres diftongering af langt *e* til *ie*: *fie* fed, *bien* ben, *mier* mere; af langt *ø* til *yø*: *tyø* (at) tø, *yør* ør, *gryø* grød. Forbindelsen *ov* viser overgang til *aw*: *lawt* loft, *tawt* toft. Som længere nordpå bliver i gammel indlyd og i udlyd oprindeligt *p* til *f*: *tæfer* taber, *dra·f* dræbe, *kyøf* købe, *skif* skib; i samme stilling bliver *gl*. *k* til *x* (den tyske ach-lyd): *o·x* agede, *ba·x* bage; og i samme stilling er også gammelt *t* blevet til *r* eller forsvundet. — Talordene har bevaret særlige intetkønsformer *tu* to, *try* tre. — Det blev ved Anders Bjerrums udspørgning af Maria Lorenzen, Hyrup, opklaret, at nordangelsk havde musikalsk akcent ligesom det østlige Nordslesvig (se u. 1 B).

¹) Se allerede en antydning herom hos P. K. Thorsen: Afhandlinger og Breve. III (1930) 254-255, 278. — Prøverne på sydslesvigsk findes i C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. II (1858) 689-708.

Af gamle nordiske ord, der er blevet genfundet i Angel, kan nævnes: *bend* bås, *ble* lagen, *bod* fadebur, spisekammer, *bosvend* avlskarl, *granhøret* lydhør, *gård* i betydn. gærde, have, *verre* hverv, hæld (træet har *verre* mod øst), *ilding* brændsel, *kvege* kvæge, tænde ild op, *kvåvne* være nær ved at kvæles, *stavn* rod, stub, stød af et træ, *stevnedag* skiftedag, flyttedag, *svarve* dreje, *svend* tjenestekarl, *vrå* krog, hjørne, *vogger* smidige kviste som til kurvefletning, *vånd* kvist.

Af nedertyske (plattyske) lån, der tidligt fandtes i dialekten, kan nævnes: *bottel* flaske (egtl. fransk), *dert* (et) dyr, *drabe* træffe, *dørnsk* stue, *fly* sætte i stand, *fræde* æde (mennesket æder, men dyret *fræder*), *kost* bryllup, *krud* urter, planter, *køks* kokkepige, *åvers* men; også højtyske ord som *fuhrwerk* køretøj, *gefahr* fare, *gefährlich* farlig var der en del af.

Selv om temmelig meget af dialekten blev optegnet, før den forsvandt, er vore dages sprogforskning dog ikke tilfreds med det foreliggende. Det er da heldigt, at det også efter sprogskiftet har kunnet lade sig gøre at fortsætte udforskningen, idet en hel del angeldanske låneord findes tilbage i den angelplattyske dialekt. I det mindste kan vi herved få opklaret en del ords udbredelse. Det er især Karl N. Bocks studier, vi kan takke for disse resultater¹⁾. Det drejer sig da om ord som f. eks. *Härtopp* hærde-top på en hest, *Nist* gnist, *Pissmüern* pismyrer, *Scharnbass* skarnbasse, *Flachemuus* flagermus. Videre kan det nævnes, at der endnu findes bevaret rester af dansk grammatik som forbindelser med ejefald: *to Fods*, *to Beens*, *to Lands*, *to Hafs* til fods o. s. v. og sætninger, der er kalkerede over dansk: *dat nützt wenig un sidden un laaden it Kopp hangen* det nytter kun lidt at sidde og lade hovedet hænge.

Litteratur. Hovedværket er den for sin tid forbløffende gode undersøgelse af præsten i Store og Lille Solt Eiler Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. Ordbog. Sproglære. Sprogprøver. (1854); Anden forøgede Ud-gave efter Forfatterens Død besørget af K. J. Lyngby. (1867). — En uudgiven samling angelske ord ved Johan Jürgen Kappel findes på universitetsbiblioteket i Kiel. Anders Bjerrums optegnelser er heller ikke udgivet endnu. De findes på Udvalg for Folkemaal, København. — M. T. Lange: Om Sprogforholdene i det nordlige Angel. Dagbladet. 27/5 1864, s. 3. — P. K. Thorsen: Ældre bidrag til kundskab om danske almue-mål. Lackmanns optegnelser på angelbomål fra første halvdel af det 18de århundrede. Dania. I (1890-92) 97-135. (Heri også tekstprøver). — Karl Nielsen Bock: Sprogforholdene i Husby Sogn i Angel omkring 1850. DF VII (1933) 91-97; d. s.: Sproget i Angel. SM XIV (1937-38) 67-73; d. s.: Angelplattysken eller en nedertysk Podekvist paa en dansk Sprog-stamme. Sydslesvig. II. Angel. (1945) 96-109. — Marius Kristensen: Det danske Sprog i Mellem- og Sydslesvig. Sydslesvig. I (1933) 83-84. — Kristian Hald: Det danske Sprog i Angel. Sydslesvig. II. Angel. (1945) 85-95. — Se videre u. Flensborg.

¹⁾ Se foruden den oven- og nedennævnte litteratur henvisninger u. Flensborg (1 A c).

Prover. 1. Das Vater unser auf Ostangelsch. (Fadervor på østangelsk). (Formodentlig optegnet engang mellem 1720-54). Her efter Dania. I (1890-92) 127 (jf. ovf.).

Woer Faar, som er i e Himmel, dit Nauen wuer hellet, la dit Rieg kom te wos, din Wille la schie her a e Iuer, sadant som i e Himmel, wort dauwle Brüe gi wos e dauw, a vergi wos woer Schüld liesom wy vergi wor Schüldener, la wos int kom i Versüegels, men frey wos fra old und, for e Rieg er dit, a e Kraft a e Herrlehæed i Ewighæed. Ammen.

2. Historie. E. Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. Anden forøg. Udg. (1867) 168-169. (Noterne er udgiverens egne).

I Alby-Savn¹ dè va èn Mand ò hjèt Yvver²; ò han plovver³ à sin Mårk, som di ho⁴ Agger om Agger. Lav⁵ han no sku te ò plov èmo⁶ sin Nàfer — de ska enddån ha væ èn Enkkun — så tót⁷ hum, de va olt gröhn Jord, ò de ku vel it gýr⁸, han kund gjern⁹ plovv⁹ norve Fór⁹ te sin Agger, ò de gýr¹⁰ han sin¹¹ ò. De va jo godt; han benot¹² dem ò så læng¹² som han lövve. Som han no va dø ò begravve, så vårt e¹³ der èt Styer¹⁴ etter, så vu¹⁵ dè sån¹⁶ fej¹⁷ Spitåhkel om Nat i æ Vunskul¹⁸ èbland æ Vún ò æ Plovty (fò di ho æ Plovv standend der èbag æ Vún); ò æ Folk hýr¹⁹ e jo manne Nætter, men ven di kam op ò so²⁰, så va der òlr it²¹. Så so²² di e te æ Mand, te sin Søn (han hjèt ò Yvver); ò han svår dem ò so, han ho nok hyer no²³ Tumleri, ò han vild dog nok undersøhg e, ven de kam èggen.

Nå — etter èt Styk Tij så hýr han e jo ò; ò lav han kam ur a æ Sæng ò lut æ Dør op, så sto æ Får der fò ham ò tål ham i²⁴. Så sir han te æ Søn, han skuld plov så ò så manne Fór tebåg der ò der; de ho han tõvven²⁵ frå sin Nàfer; ò dè sku han gi ham æ Hånd å, ejisen ku han it rø²⁶. No ho æ Søn nok hyer, èn²⁷ mòst it gi 'em²⁸ æ Hånd, den gik mè væk; han ga ham sin heller it æ Hånd, men den jinn Slip a sin Skjút²⁹, ò de Bét³⁰ a sin Skjåt gik ò væk.

No va e jo godt ò rölle, ò dè vu ingen Spitåhkel av bet³¹; men æ Søn fosömt hva æ Får ho so te ham. Han hæ jo savt³² væ lisså landgîre³³ som den gaml fò³⁴ ham; for èn sku hatta³⁵ it tæn³⁶, te³⁶ han ho foggjèt, hva sin Får ho sòj ham; lav æ Spøgen hyr op, fèk han vel rajjer³⁷ i æ Høj³⁸ à behöld æ Lånd. Men ligmö³⁹ — tesidst vu han dog omsinnes⁴⁰; fò som dè va èn long Tij henn⁴¹, så begyndt den sàm Regier⁴¹ èggen. No vu han rigtenok i Omsågnen⁴², te han ho it gyer, hva han ho jat⁴³; men han tvål jo nok om, te de va sin Får èggen, ò han tust sin it vovv⁴⁴ à stå op; men så vur æ Spitåhkel jo så gal⁴⁴ ò olti wæhr⁴⁵, ò han mòst jo op omsier. No vidst han it à undskyld⁴⁶ sè mè ånt, som e va no så hat⁴⁶ fråhsen; så drå som⁴⁷ e va optø, vild han plov e tebåg. Men den-der Snak ku den døh it ha⁴⁸; fò som go-Søn kam mè de, fik han jîn ve æ Høj, te æ Høj blöv sænd⁴⁹ ve den jinn Så, så læng som han lövve. Men han fèk haste æ Lånd tebågplovve — som e da va optø; ò så va dè sin òlr ingen Spitåhkel bet.

Men æ sköv⁵⁰ Høj de ho han; ò lav æ va èn Dreng ò tén⁵¹ i Tåhstrup⁵², va der èn gammel Kån, hjèt Kan-Smejs⁵³; hón ho kèhn⁵⁴ ham godt, ò hón hæ tit fòtoel de-der Styk⁵⁵. Æ Høj va it skövt grój⁵⁶, so hón; men ligvel sar e

ham oltins te æ vinstr S⁴. Etter hinne Snak lør⁵⁷ e jo, te æ Spogelser è kejhåne⁵⁸; men de è en Diel, hva æ da it ska bestim så növv⁵⁹.

(¹ Adelby Sogn (Tonen ligger på Navnet). ² og hed Iver. ³ pløjede. ⁴ havde. ⁵ ved det Lag o: da. ⁶ imod o: op til. ⁷ tykkedes. ⁸ gøre. ⁹ nogle Furer. ¹⁰ gjorde. ¹¹ så, derpå (egentl. siden). ¹² benyttede. ¹³ det. ¹⁴ Stød. ¹⁵ blev (Datid af vorde). ¹⁶ sådan en. ¹⁷ (fæl), stærk. ¹⁸ Vognskjul, Vognskur. ¹⁹ hørte. ²⁰ så. ²¹ aldrig intet (noget). ²² sagde (er altid løbetonet). ²³ noget. ²⁴ taledede ham til. ²⁵ taget. ²⁶ have Ro. ²⁷ man. ²⁸ dem o: de døde. ²⁹ Skjorte. ³⁰ Bitte. ³¹ mere. ³² sagte(ns). ³³ landgjerrig. ³⁴ for, för. ³⁵ hartad. ³⁶ at. ³⁷ (radere) Eng. rather, snarere. ³⁸ Hoved. ³⁹ lige meget. ⁴⁰ blev omsindet, fik andre Tanker. ⁴¹ Regjeren, Støj. ⁴² Omtænkning, Eftertanke. ⁴³ jattet, lovet. ⁴⁴ nok så gal. ⁴⁵ altid værre. ⁴⁶ hart, hårdt. ⁴⁷ så snart som. ⁴⁸ have, finde sig i. ⁴⁹ (el. sérrend) siddende. ⁵⁰ skæve. ⁵¹ tjente. ⁵² Thorstrup. ⁵³ Karen Smeds. ⁵⁴ kjendt. ⁵⁵ Stykke, Historie. ⁵⁶ groet. ⁵⁷ (el. lør'r) lader. ⁵⁸ kejhåndet. ⁵⁹ nøje).

Tekster. P. K. Thorsen i Dania. I (1890–92) 127–135, jf. ovf. — F. Holthausen und J. H. Keller: Über Sitten und Sprache der Angler und Friesen im Herzogthum Schleswig. Nordelbingen. V (Flensburg 1926). Heri aftryk af J. H. Kellers sprogpøve i Lorenz Okens tidsskrift Isis (Jena 1824) 549 ff. med lignelsen om den fortabte søn på angelsk (Tolk sogn), frisisk og nedertysk. — E. Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. 2. forøg. Udg. (1867) 168–190. — Kristian Hald: Det danske Sprog i Angel. Sydslesvig. II. Angel. (1945) 92–95. — Anders Bjerrum: Om de danske Dialekter i Sønderjylland. SÅ 1953, 116–117. (Lille Solt Sogn. Historie om Konen fra Langbjerg og Kong Frederik VII fortalt af Helene Thomsen på Lille Solt Mark).

c. Flensborg.

Den oprindelig danske dialekt i Flensborg, som vi kender bl. a. fra Flensborg stadsret (ca. 1300)¹), kom fra 1400-tallet til at føre en alvorlig kamp mod tysk, mindre på grund af tysk indvandring, end fordi administrativens, retsvæsenets og handelens sprog var blevet nedertysk på dette tidspunkt²). Det danske bymål og den væsentlig fra skriftsprog lærte nedertyske tale i byen³), der, efter at højtysk skriftsprog havde afløst nedertysk (1550–1650), også var blevet en byalmuedialekt, påvirkede hinanden så stærkt, at begge fik et dårligt ry. Allerede den danske reformator Chr. Pedersen kan i 1531 berette om uheldig tysk indflydelse på dansk i denne by, idet han skriver, at folk om dårlige reformationsoversættelser

¹) Danmarks gamle købstadlovgivning. I (1951) 113–135. — Paul Diderichsen: Flensborg stadsret. Nogle teksthistoriske bidrag. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 87–112.

²) Jf. Troels Fink: Flensborgs borgerskab i det 15. aarhundrede. Til Knud Fabricius 13. August 1945, 13–29; d. s.: Flensborgerne i det 15. aarhundrede. SM XXI (1945) 182–185. — Flensborg bys historie. I (1953).

³) Se nedenanførte værker af Karl N. Bock.

siger: »Det er Flensborgis Danske (thi man taler der Danske och tyske till hobe).«⁴). Desværre er vi kun meget dårligt underrettet om, hvordan den gamle bydialekt havde udviklet sig lydligt siden middelalderen. Så dårligt, at vi må støtte os til de ubetydeligste henkastede bemærkninger om den. Som når Chr. Paulsen skriver⁵): »Således f. eks. vil mange endnu huske, at de herværende beboeres råb på offentlige gader og pladser ang. salg af falbudne genstande som grøntsager, fisk o. s. v. til omkr. året 1845 næsten uden undtagelse skete på dansk, men at den plattyske mundart siden den tid også til en vis grad gjorde sig gældende her, uden at det dog er lykkedes at fortrænge de danske lyde som f. eks.: »Vil I ha Gullerødder, Persille og Sellerie! Vil I ha lauwen Torsk!«, der endnu til den dag i dag lyder i gaderne.« Navnlig er det et vigtigt fingerpeg med udtalen af ordet *levende*, som også er blevet bekræftet af en i Engelsby ved Flensborg i 1847 født meddelers opgivende til Anders Bjerrum: »Væn di gik mæ Tåsk å Ga i æ Staj, så præ-l di: Vil I ha lawen Tå-sk?« Denne diftong fremtrådte angiveligt også i udtalen af ordene *raw* ræv, *braw* brev, *skraw* skrev og *Lauerda* lørdag (ældre *løverdag*), og den fremgår også af enkelte danske låneord i den plattyske bydialekt: *wraulich* vrøvlet, *Traueln* trævler, og viser, at det danske bymål i hvert fald i denne henseende har lignet det i Åbenrå (se ndf. IV 1 B c), og at det ved denne særudvikling har skilt sig ud fra de omgivende landdialekter.

En del af det ordforråd, der har været brugeligt i det danske bysprog i begyndelsen af 1800-tallet, fremgår af en i 1808 i Flensborg trykt parlør³), hvori f. eks. træffes dialektord som *Moll* byge, *spryliderigt* (brugt om egetræ), men også lån som *Hagestolt* ungkarl. Og som i Angel må vi også i nyere tid søge til den plattyske dialekt efter låneord fra det gamle jyske bysprog. Vi finder ord som *öhm* øm, *bollen* bullen, *fücken* fyge, *Tuts* tudse, *Gejl* gyvel, *Ail* ajle, *Duels* dyppeelse, *Gessling* gæsling, *Elling* ælling, *Tipehöhn* pyllehøne; endvidere oversættelseslån som *Fusszeug* fodtøj; det danske sammenfald af *og* og *at* giver, når begge oversættes ved *un de* — i hvert fald i en tysklærers øren — horribleste resultater. Da Wenkers berømte spørgeliste blev sendt til Flensborg og besvaret af en lærer J. J. Callsen, ledsagede denne sit svar med et morsomt brev, hvori han — på den plattyske bydialekt — bl. a. skriver: »*Äwer unse Språk is nich gut un warn klok ut.*« (Men vort sprog er ikke godt at blive klog på). Han beretter videre, hvordan en gammel flensborger siger om spørgelister: »*Wikke wat un sidden un brüen sick de Kopp mit. Wülln I so'n Snack to Papiers brin-*

⁴) Davidz psaltere. (1531) fol. Tviiij^r. — Jf. frise i Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. II (1947) 162.

⁵) Slesvigske Provindsialefterretninger. II (1862) 614 (her oversat); jf. Karl N. Bock i SM XI (1935) 148–149; d. s.: Flensborg bys historie. II (1955) 220–221.

³) Johs. Brøndum-Nielsen: Flensborg-Dansk omkring 1800. Festskrift til Dr. phil. Gudmund Schütte. 50 Aars Forfatterjubilæum. (1943) 20–22. — Det tyskprægede dansk i denne bog var allerede blevet observeret af Jens Kragh Høst i Den nordiske Tilskuers. 1815, 229–230.

gen? . . » (Sikke noget at sidde og bryde sit hoved med. Vil I bringe sådan en snak på papiret?).

Endnu i 1840 ved vi, at borgerne talte dansk med de bønder fra omegnen, der havde fastholdt deres danske dialekt. Det samme havde gyl-dighed oppe i 1880-erne, da man også stadig skal have kunnet høre de gamle gaderåb. Sidst levede det gamle danske bymål som familiesprog i byens nordlige udkant og i Jørgensby. Når man i nutiden hører slesvigsk dialekt i byen, er den kommet fra Mellem- og Nordslesvig. I dette århun-drede har de dansktalende mere og mere skiftet til dansk rigssprog.

Endnu en kilde kan til slut nævnes. Det er stednavnene. Af Sydslesvigs Stednavne er som nævnt udkommet første halvbind: Husby herred af bind 7: Nordangel og Flensborg ved Kristian Hald. (1948).

Litteratur. En stor sammenfattende fremstilling er nu givet af Karl Bock i Flensborg bys historie. I (1953) 98–108, 241–246. II (1955) 217–223, 430–435. Sml. Bocks mindre studier: Flensborgs sprogforhold gennem tiderne. En oversigt. Festskrift til L. L. Hammerich på tresårsdagen den 31. juli 1952. (1952) 62–72; d. s.: Flensborg Sproget. SM XI (1935) 144–150. — H. Hansen: Idiotismen des Flensburger Plattdeutsch. Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. XXVI (1900) 81–84. — Fritz Graef: Deutsch und Dänisch in den Akten und Urkunden von Flensburg. Muttersprache. XL (1925) 321–324. — Wilhelm Rerup: Sprog-lige Ejendommeligheder i Sydslesvig. Flensborg Avis. 1.–2./10. 1945.

d. Vestlige Mellemlesvig.

Dialekten i dette område — mellem Nordfrisland og Angel — skiller sig ikke ud fra den tilstødende vestslesvigske dialekt nord for den nuværende statsgrænse. — Sprogskiftet i de fattige, isolerede slesvigske hedesogne forløb langsommere end i det rige Angel, hvor også samfærdslen var stærkere. I 1938 kunne antallet af dansk- eller tvesprogede personer her nok sættes til ca. 7000. De stærkt ændrede forhold efter 1945 må vel også formodes i nogen grad at have betydet en ekspansion for dialekten, i hvert fald i den første tid, og derved at have bødet på den mellemliggende tids tab. Men danske sprogforskere har vist ikke stået i forbindelse med denne egns dialekttalende siden 1939.

Litteratur. H. F. Feilberg: Fra Heden. Slesvigske Provindsialefterretninger. IV (1863) 481–503. — Marius Kristensen i Sydslesvig. I. (1933) 82. — H. Lausten Thomsen: Et grænsesogns sprog. SM X (1933) 57–60. — Paul Selk: Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze. (Flensburg 1937). — Karl N. Bock: Mellemlesvigs Sprogforhold. I Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900–1937. III (1938) 617–684; d. s.: Sprogforholdene i Mellem-slesvig. SM XV (1938) 39–64; d. s.: Sprogforholdene Syd for Statsgrænsen. (1945). — Chr. Stenz: Det danske Sprogs Stilling i Mellemlesvig i 1946. SÅ 1947, 153–191; d. s.: Sydslesvigs danske sprogområde i dag. Gads

danske Magasin. 1948, 397–406; d. s.: Flygtningenes Indflydelse paa Sproget i Sydslesvig. SM XXIV (1948) 101–104. — Se videre u. Nord-slesvig.

B. NORDSLESVIG (SØNDERJYLLAND)

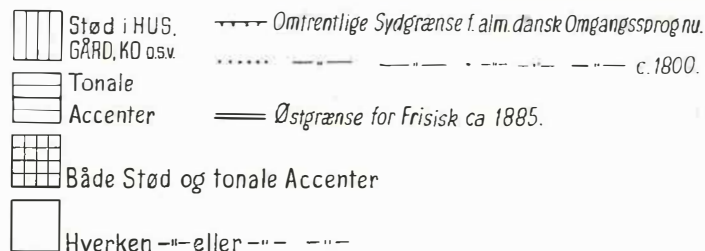
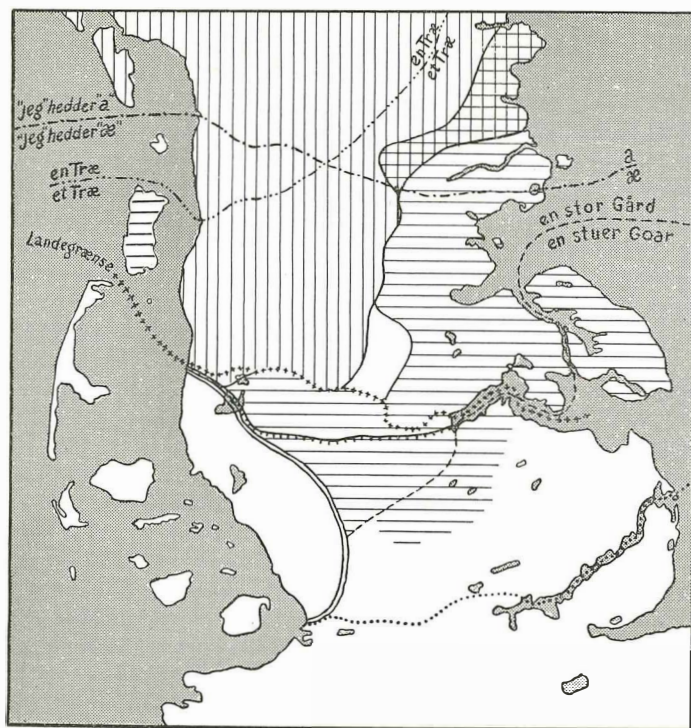
Der er allerede ovenfor i indledningen til IV givet en oversigt over, på hvilke måder dialekten i Nordslesvig skiller sig ud fra den i Nørrejylland. Herved blev det nævnt under omtalen af den ændring, der var sket med gammeldansk *p* og *k*, at der var forskel mellem udviklingens resultat i det nordlige Sønderjylland og i det sydlige Sønderjylland (Mellemlesvig). I den nordlige del havde udviklingen til henholdsvis *f* og *x* kun fundet sted i udlyd, i den sydlige del både i indlyd og udlyd. Men vigtigere end denne grænse er dog nogle grænser, der deler Nordslesvig i a. en vest-slesvigsk og b. en østslesvigsk del.

a. Vestslesvig. — b. Østslesvig.

Især må fremhæves 1. den meget iørefaldende forskel, at mens a. vest-slesvigsk har almindeligt stød og vestjysk stød, mangler b. østslesvigsk stød og har i stedet for (sammen med Mellemlesvig, Angel, i ældre tid muligvis også Sydslesvig) musikalsk akcent. Denne tilstand må anses for at være en relik, en rest af meget gamle forhold, som — i hvert fald del-vis — svarer til dem, der endnu kendes i norsk og svensk samt sydfynsk, ærøsk. I østslesvigsk er forholdet det, at enstavelsesord udtales med en nogenlunde jævn tone, kaldet akcent 1, mens tostavelsesord har en to-toppet (stigende-faldende) tone, kaldet akcent 2. Akcent 1 er i rigsdansk, nørrejysk og vestslesvigsk afløst af det såkaldte stød. I en del tilfælde, hvor gamle tostavelsesord ved den jyske apokope (tabet af endelsens vokal) er blevet enstavelses, er akcenten nu ordadskillende, således at f. eks. *fi-n*, *hu-s* med akcent 1 betyder fin, hus, mens *fi-n*, *hu-s* med akcent 2 betyder fine, huse. (I lydskrift lades den første form somme tider ubeteg-net, el. der sættes en lodret streg foran ordet; den anden form (akcent 2) betegnes ved en vinkel: ' foran ordet)¹). — 2. Gammeldansk *-ang* er blevet til *-ång* i Vestslesvig (samt Angel og Sydslesvig), men er bevaret i Østslesvig. — 3. Udlydende *-r* er bevaret i vest, men udtalt svagt eller tabt i øst.

Inden for b. østslesvigsk skiller et område sig ud fra det centrale: alsisk, der (delvis i forbindelse med sundvedsk) har en række lydforhold fælles med angelsk og sydslesvigsk: 1. Glda. langt *e*, *o*, *o* er ofte blevet tvetyd-t til *iə*, *yə*, *uə*: *biən* ben, *hyə* hø, *fuə* fod. (Kort nr. 32, 25, 13). 2. Glda. langt *o* i udlyd er blevet til *uə*: *bruə* bro, *suə* so, mens sønderjysk i almindelighed har bevaret *o*. (Kort nr. 12). 3. Glda. langt *æ*, på sønderjysk *å*, er på Als (som i Angel) blevet til *o*, altså stemmende med nørrejysk: *go-s* gås, *bo*- båd og (med vokalisering af *-r*) *foa* får, *hoa* hår. 4. *a* foran *nn* er blevet til *å*: *mån* mand, *tån* tand. (Kort nr. 8).

¹) Se Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. I (1944) 238–244.

Kort over nord- og mellemslesvigske dialektgrænser. (Anders Bjerrum Sønderjydske Årbøger. 1953, 107).

c. Byerne.

De sønderjyske byer indtager sprogligt en særstilling i forhold til deres omgivelser derved, at de har udviklet særlige bymål med visse fælles novationer. Det er en sjældenhed inden for det danske område. Kun på Bornholm kender vi i nutiden lignende forhold¹). I Sønderjylland er der

¹) Jf. et brev fra Lyngby. DSt 1939, 52 f. — Anders Bjerrum i Den danske Bonde. II (1946) 212.

den særlige grund til, at de gamle bymål så trofast bevarede op til nutiden, at det danske rigssprog i lange tider ikke kunne komme til at virke nivellerende, fordi det tyske sprog for en stor del udøvede kultursprogets funktioner. Det har for den danske sprogforskning været af stor interesse at konstatere, at selv uden at der sker en påvirkning fra rigssprogets side, kan bymål slå ind på udviklinger, der afviger fra dem, som dialekten i byens omegn bevæger sig ind på. Vi ser da her, at i flere af de sønderjyske købstæder er gammelt *ej* og *aj* faldet sammen i *aj*, og videre gammelt *øj* og *åj* i *åj*. Videst i retning af sammenfald er Åbenråmålet gået. Her er forbindelserne *ev*, *ov*, *øv* og *av* alle blevet til *aw*, således at f. eks. ordet *law* kunne optræde med hele syv forskellige betydninger: navneordene lag, lov, løv, tillægsordet lav, bydemåderne lav, lev, lov; ja, tidligere har ordet også kunnet betyde løve!¹) Det er ovenfor nævnt, at Flensborgmålet synes at have været inde på en lignende udvikling.

Et fælles træk i *ordforrådet* er, at der i bymålene findes mange flere nedertyske og især højtyske lån end i landdialekterne. F. eks. (med eksempler fra Tønder) *Gebet* bøn, *Geduld* tålmodighed, *behaupt* påstå, *gewöhlich* sædvanlig, *wüst* øde, *überhaupt* overhovedet. Efter genforeningen 1920 er naturligvis mange af de højtyske kulturelle lån blevet afløst af danske, som når *sjafner* er blevet til *konduktor*.

Af nedertyske lån i sønderjysk dialekt i almindelighed kan nævnes: *bet* mere, *dørns* opholdsstue, *glant* fin, rar, *hansbær* ribs, *kasten* æske, *niffer* elm, *pisel* storstue, *pol* ærtbælg, *snopdug* lommestørklæde, *teller* tallerken. — Men dialekten har også, ligesom den sydslesvigske, bevaret gamle danske ord som *abild* æbletræ, *ble* lagen, *bøste* skinke, *kåd* husmandsbrug, *mæde* måle, *ijåns* fornylig, *scænde* skændes, *søne* nægte, *tissel* vognstang, *å* hunfår.

Litteratur. Af den meget omfattende litteratur kan her nævnes:

Sønderjylland (til dels også Sydslesvig) i almindelighed. Erik Pontoppidan: Det danske Sprogs Skiæbne og forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig. Det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter. I (1745) 55–76; ny udg. med oversættelse og kommentar ved Peter Jeppesen. (1943). — N. Outzen: Die dänische Sprache im Herzogthum Schleswig. (1819). — M. Mørk Hansen: Oplysninger og Bemærkninger om det danske Folkesprog i Sønderjylland (især i Mellemslesvig). (1854). — C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. I–II. (1857–58). — K. J. Lyngby: Bidrag til en sønderjysk sproglære. (1858). (Heri en sproglære for Braderup sogn). — Johannes Kok: Det danske Folkesprog i Sønderjylland. I (1863). (Indeholder lyd-, bøjnings-, orddannelseslære og en ordbog). — H. V. Clausen: Folkesproget i Sønderjylland. SÅ 1892, 182–212, 1893, 89–105. — P. K. Thorsen: Afhandlinger og Breve. I (1927). — Marius Kristensen: Sproget. I Svend Dahl og Axel Linvald: Sønderjylland. I (1919) 120–136; d. s.:

¹) Jf. gåden i Feilbergs ordbog bd. II s. 518, sp. 2.

Sønderjyllands Folkemaal. Tønder-Bogen. Det 3. danske Hjemstavns-kursus. Tønder 1925. (1926) 60–64; d. s.: Sproget gennem Tiderne. Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk. Bd. I. 2. Del. (1930) 49–107, 495–500; d. s.: Folkemaal og Folkeminder. Turistforeningen for Danmark. Sydøst-Jylland. Aarbog 1930. (1930) 161–168. — Sprogfor-eningen(s) Aarsberetning. 1925 ff. — A. Bjerrum: De danske Folkemaal i Sønderjylland. Danmark. II (1942) 175–180; Om de danske Dialekter i Sønderjylland. SÅ. 1953, 101–124. — H. Krog: Vort sønderjyske Maal. SM XX (1944) 5–15. — Kristian Hald: Sprogforskningen. Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark. (1948) 200–210. — Peter Jeppen-sen: Den sønderjyske dialekts udvikling efter 1920. Sa. sted 150–165; d. s.: Lidt om sprog og sind i grænselandet. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 357–365. — Ella Jensen: Nyt fra sønderjysk Folkemålsforskning. SÅ 1950, 310–313.

a. *Vestslesvig*. H. Lausten-Thomsen: Om Genitiv i vest-sønderjysk. DF IV (1930) 113–114. — G. Helge Petersen: Toftlund Sogn. (1942) 69–82. — Gunhild Nissen: Konsonanterne i Rømømaalet i historisk Be-lysnings. DF XIV (1945) 97–119; Gunhild Nielsen: Glidning og lukning i rømømalets høje vokaler («klusilspring»). DF XV (1949) 41–65.

b. *Østslesvig*. Nikolaj Andersen: Den musikalske akcent i østslesvigsk. Dania. IV (1897) 65–81, 165–180. — Otto Jespersen: Stød og musikalsk akcent. Dania. IV (1897) 215–239. (Optrykt i Tanker og studier. (1932) 212–233). — Erik Kroman: Musikalsk Akcent i Dansk. (1948). Jf. anmel-delser af dette værk ved Poul Andersen i DF XV (1949) 102–113, Anders Bjerrum i ANF LXIII (1948) 223–231, Alf Bo i DF XV (1949) 87–92 og Ella Jensen i SÅ 1950, 305–310. — Marie Bjerrum: Feldstedmaalets tonale Accenter. (1948). (Humanistiske studier III). — Peter Langfeldt: Die Mundart des Sundewitt. (Kiel 1937). Jf. anm. af Ella Jensen i DF XII (1940) 115–121. — Hans Jørgensen: Alsisk formålære. (1950). — Gunhild Nielsen: Alsingermålet. I Robert Huhle (red.): Bogen om Als. (1956) 451–478.

c. *Byerne*. Marius Kristensen: De sønderjyske købstadmål. Festskrift til H. P. Hanssen. (1932) 342–345. — Peter Jeppesen: En sønderjysk dialekts udvikling i de sidste generationer (Løgunklosterdialekten). (1938). (Humanistiske studier I). — Anders Bjerrum: Folkesproget i Tønder gen-nem Tiderne. Tønder gennem Tiderne. 2. Halvbind. (1944) 440–464. — Karen Marie Olsen: Synchronisk Beskrivelse af Aabenraa Bymaal. DF XVI (1949) 1–67.

Løvrigt henvises der til Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i stu-diet af Sønderjyllands historie. (1944) 55–66 og til bibliografien i APHS.

Prover.

1. *Vestslesvig*. Anekdote om Studehandel, optegnet 1939 af Anders Bjerrum efter Peter Højer i Gånsager, Vodder Sogn, Hviding Herred. SÅ 1953, 108–109.

No veer æ jo et, om de vår Andes a æ Lykk hælder de vår Mads Jåkkob fra Vellerup — han kør te Var Mærkend. Da haj di enner Feervuun, mæn di hajj sån lætt Kastenvuun mæ Agstool te, å dæmm kør di å heel dærneer. Å da haj vi enner Særrel snar, de vår Speesiger, å så haj di æn Pæængkas i æ Agstol å æ Kat om æ Lyw. — Han kør jo. Å Hans Skolmester han gek, heel te Var, å trått jæm; han skør jo Gjænvæj æmælld, får dær gik jo Sti. Å så kæænd han Asen kom etter et æ Foorværk. Å han ströuwet — han gik jo liig te mæ æn Sti, dænd an sku jo æn Slenk urren om — å han roft å ham; mæn ham te dær kør han vest jo et, væn de vår, å han pisket å æ Hææst, får han veld jo et ha ham op å ag. De vår ves neer ved Bramming. Å Hans Skol-mester han mått jo gå, mæ æ Kat om æ Lyw, å dænd vår svar, heel te Var. Di tåw Söwren tøj mæ enner fræmmer op å ag, de ka do stool å; di sår jo mæ æ Pæængkas i æ Agstol.

(Nu ved jeg jo ikke, om det var Anders af Løkken, eller det var Mads Jakob fra Vellerup — han kørte til Varde Marked. Da havde de ingen Fjedervogne, men de havde sådanne lette Kassevogne med Agestole til, og dem kørte de på helt derved. Og da havde vi ingen Pengesedler næsten, det var Specier, og så havde de en Pengekasse i Agestolen, og Penge-katten om Livet. — Han kørte jo. Og Hans Skolemester han gik, helt til Varde, og trak hjem (med de indkøbte Stude); han skød jo Genvej nu og da, for der gik jo Stier. Og så kendte han, Asen komme efter det, Køretøjet. Og han skyndte sig — han gik jo lige til ad en Sti, den anden skulde jo et Slag uden om — og han råbte på ham; men ham, der kørte, han vidste jo ikke, hvem det var, og han piskede på Hestene, for han vilde jo ikke have ham op at age. Det var vist nede ved Bramminge. Og Hans Skolemester han måtte gå, med Katten om Livet, og den var tung, helt til Varde. — De tog Søren tage mig ingen fremmede op at age, det kan du stole på; de sad jo med Pengekassen i Agestolen).

2. *Østslesvig*. Nikolaj Andersen: Gammel Kjærlehe. SÅ 1890, 315. Her efter Sønderjydske Digte på Folkesproget. (1920) 111. — Forfatteren var fra Felsted på Sundeved, f. 1862, d. 1919.

*Hun sirre, den gammel, ò spinde
Old Åringe så'ndt hun hæ sæt:
Kun langsomt e Lokke di svinde,
Hind Olde fo'lange sin Ret.
Oldt sawter ò sawte, så synke
Hind Hænder, e Hjywl la hun stå,
Ò mærkle fo'dyfes hind Rynke —
Do, sej mæ, hvad tænke hun å?*

*Så lønle hind Lippe di dirre,
Så sorrefuldt sænkes hind Bryn:
En Ring å hind Finge den stirre
Hun å med så kummerfuldt Syn.*

Oldt længer ò længe, så lukke
Hind Öjn sæ, a Olde så små;
Hun fold'e hind Hænder ò sukke —
Do, sæj mæ, hvad tænke hun å?

Hun sirre, den gammel, ò beje,
Hind Finge hun knuge så fast;
Men pludsle hun rækker ò tæje
Hind Biffel ò bla'je med Hast.
De' ligge to vissen Kjærminde,
Et halt Hunde Somre di så:
Hun seer, ò hind Tåre di rinde —
Do, sej mæ, hvad tænke hun å?

(sirre sidder. Old alle. hæ har. e Lokke hørlokkerne. Olde alder. Oldt alt, stadig. Hind hendes. Hjywl hjul. Lippe læber. beje beder. tæje tager. Biffel bibel).

3. Østlesvig. Als. H. Peter Petersen Hjeds: Lav æ rejst ind te Dragun. (Uddrag). SM X (1933-34) 12 f. (●ptrykt efter Drøhses Almanak). Forfatteren var fra Hørup, f. 1846.

»Ja, da e' de' e sam',« sejer æ, »æ hæer og væt Soldat, og hæer I Lost te' og høer, så skal æ fo'tehl Jær, hvodanne æ kam astej i Flensborre, lav æ rejst ind som Rekrut æ e Dragunner i Slesvig.

Da ho vi ingen Skase og Jærenbæn' og sårren Troldskonster. Æ fæk en Stump Flæsk og en Blæs med Smør i og et pa' Hues og Skjyvtter i en gammel Kal'skinds Tanyster, æ ho ærre etter en Boss, dæ doj hjæm ved vos, og så dinged' æ æv te Synderborre. Dææ kam æ te agind' med en Fuamænd te Flensborre og tov i de sam' Kaatier som han, hæer i e Nuaren. Di Sohnebo Rekrutter skuld æ tej om Moane uh ved den æjen End' i e Staj, så kund' vi kom te og ag' te Slesvig.

De' va Vinterdaw', Klok' ho æ ingen ved mæ, da æ lat en blyv hjem, te di it sku tej mæ en fro i e Fremmed', og så var æ bang for og forsov' mæ. — No — æ ho da sovve' et Skrup, og så bløv æ vagen, og de' va' helt lyst. »Uha, uha,« råft æ, »no hæ do sovve' øvver dej sjell,« so æ, og sen fæk æ min Ynderbovs og min Skæet o og listed' mæ hen te e Vinder. — Jua: de' vær ret nok, æ kund' kla't tehl æl æ Pänder o et Hus, der lav snert ved og sie e Skorsten og e Gesims: æ mæt' astej! Æ smid e Klæ'r o mæ i en Snert, fæk e Tanyster o e Nak og min knostere Kjep i en Haand, og — vuptig, var æ nen ad e Trap. Æ kam e let te rysserind ebag, men de' avted' æ it. — Dæ var ingen op. Men Old'far ho jå soj, te' di Stajs Sladellere stud' it op fo' Merre. De' kund' æ it bi etter, og så stæk æ av.

Æ kam ud i e Synden. Men sin mærgt æ nok, te' de' klar' Skin, æ ho set, var e Mon, og saa mødt' æ en Vejter. »Hva er e Klok'?'« sejer æ. — »Wat'« sejer han. — De' va' Tysk, men æ forstuy e' og spur' egæn: »Hvo' manne

er e Stajsklok'?'« — »Halb tee«. — Si kun, de' var så mœjl som halve tue. — »Så er æ kommen fo' tidle op,« so æ. »Men kå do it sej mæ, hvor der er et Stej, æ kæn kom ind og fo mæ et Slat Kaffe, fo go te' bag de' er æ it for. Æ er en Rekrut, og æ gi' dej en Skjelling« — en gammel Lybækker jo. — »So, so, jå, jå, da er hier en Fru in e lüt Straat un' serre op un' venter sin Mann, der un' der« — og så kam æ derhen.

De' va' et lidt lække't Hus med sårren Trelugger for e Vinnere. Men de' va' Lyss', for de' kund' æ sie ved en Spræk — uha! æ kan hævs e' så godt! — Æ knaldere o e Dør, og så kund æ høer, te hun kam og lut op. — »Bist Du dær, min lever Mann?'« — »Ja, hæer er æ,« so' æ, og smutted' forbi hin ind i e Dansk. No — hun bløv novve fo'hippe', lav hun sáv mæ, og æ va da e lidt befippe', men æ skyd e Hja't op i Lyv og fo'told hind', sådanne og sådanne hænjd e sammel, om æ it kund' fo et Slat Kaffe fo' gui Uard og Betalling. — Jo — så bløv hun da så fejt flink. Men æ skyld' strov, fo hind Mand va' Skrerre og va' te' Maskerade. Hun vild' it med, fo' hun ho fæt Frost i e Lildto og kund' it fo Dænssko o. No sad hun og vint ette den jer Skrerre. Men han kund' kom hve't Yeblik, og sen ho han vist novver i e Hoj og kund' gi'e sej te' å ikkel, og fænd' han mæ, så va' Hunder og jet u'e'. No — ja, æ sku' nok strov. Hun da mæ et stuat Kop Kaffe og tu Stykke' Brød.

(hær har. Lost lyst. lav da. Skase chaussé, landevej. sårren sådanne. Blæs blære. Hues hoser, strømper. Skjyvtter skjorter. ærre arvet. Boss rejsende håndværkssvend. kam æ te agind' kom jeg op at køre. Fuamænd vogmmand, fragtmmand (tysk Fuhrmann). Kaatier kvarter. Nuaren norden. Sohnebo sundevedbo. tej tage. Moane morgen. æjen anden. vagen vågen. Ynderbovs underbukser. Skæet kasket. Vinder vindue. kla't klart. tehl tælle. Pänder pander, tagsten. knostere Kjep knastret kæp, knortekæp. nen ned. te rysserind til at glide, rutsche. Old'far bedstefader. Sladellere driverter. stud' stod. Merre middag. tue 2. e lüt Straat en lille gade (plattysk). lække't lækkert, nydeligt. sårren sådan. hævs huske. lut lukkede. Bist Du etc. Er du der, min kære mand? (Plattysk). Dansk opholdsstue. gui gode. Uard ord. fejt overmåde, særdeles. strov stræbe, skynde mig. Skrerre skrædder. vint ventede. Yeblik øjeblik. novver noget. Hoj hoved. ikkel egle, vælte sig ind på én for at yppe kv).

4. Østlesvig. Hanved sogn. Dæn stujate Prendsæs. (Uddrag). Folke-minder fra Hanved Sogn ved Flensborg, samlede og udgivne af Jens Madsen. (1870) 65 f. (De tilføjede udtaleformer er i Lyngbys lydskrift, der her er omskrevet).

Dæ vår en Kong i Ængeland, dæ haj så en falle næt Dætte. Så skröv æ dansk Kong sin Søn et Friebröv te hind. Mæn hon svart tebag, te hon för vild ser å hind As å spind Skagblæ, sām hon vil ha ham. Han skröv et jet Gång, å da svart hon, te hon vil för ser å æ Gae å handel mæ Pätte, sām hon vild ha ham. Å han skröv æ trirre Gång, da svart hon, te hon vild för gå få væ Mands Dör å bæj (bøj-), sām ha ham. Mæn æ Prends gåw sæ it fætaft, han gåw sæ te å lær æ Finsnerkeren, å så ræjst han te Ængeland å kām te å arbe får æ

Kong. Dæ snakke han så gât får æ Prendsæs, te hon gâw sæ te æ spel Kjærrest mæ ham. De fek æ Kong å vee (ve-ə), å så blöw di væk jawe boj (bo-j) to, få han vest jå it, væn æ Snerke vå. — No vå dæ jå enne Raj får andt sãm å gywt sæ mæ ham, å law de vå gœ, ræjst han jem te Danmark mæ hind å hyre en Husænd (Husæ-nd) å sât hind i. Åm Daw vå han væk å lat han gek å Arbe, mæn åm Awtene kãm han jem te hind mæ hans Dawlön, mæn dænd rât jå it vit, å hon måst honger elet i Ly ve. Jæn Daw kãm han mæ en Børreng Skagblæ, han haj köjt, å bøj hind å spind elet a dæm, å ten et Pa Skjelling mæ de. Et Pa Daw ætte spur han, vundt e gek. Ja, hon klönd (klö-nd); de gek jå kons mæsigg mæ de jæt Spindjul, å dæ vå raj Gaf å åld hind Fenger. Søn kãm han mæ en Hof sot (so-t) Pätte, va han soj, han haj te tuske sæ, — åm hon ku ser å æ Gae å sæl dæm. De mend hon jå, te hon ku dögte, mæn law hon kãm ue mæ hind Pätte, fek han nåwe Soldäter å hind pusse; dæm ku hon jå it jænnes mæ åm æ Pris, å de ændt da mæ, te di sparke hind æ Pätte i Støkke væ jæn. Åm Awtene græe hon å gâw sæ fæjt; no vest hon it, va hon sku grif an mer.

(stujate storhjertede, o: hovmodige. falle farlig, overmåde. ser sidde. As røv. Skagblæ en slags dårligt blår, der fremkommer ved skætningen. Gae gade. trirre tredje. bæj tigge. Finsnerkeren møbelsnedkeri. arbe arbejdede. vee vide. boj både, begge. væn hvem. Snerke snedker. enne ingen. Raj råd. hyre lejede. måst måtte. elet lidt, en lille tid. i Ly ve ved siden af, samtidig. Børreng byrde, favnfuld. köjt købt. bøj bad. vundt hvordan. klönd klynkede. mæsigg mådeligt (tysk). Gaf gab, hul. Søn siden. Hof hob, hoben. jænnes enes. græe græd. gâw sæ gav sig. fæjt overmåde, særdeles. grif gribe).

Tekster. Morten Eskesen: Fra danske Hjem i Sønderjylland. 8. Udg. (1909). — Marius Kristensen og Carl S. Petersen: Sønderjydske Digte på Folkesproget. (1920). — Jørgen Bøgh: Sønderjyske Digte og Sange. (1947) 175–186. — Mange tekster i Sprogforeningens Almanak. 1894 ff. og i SM.

a. *Vestslesvig.* Chr. Seeberg: En jenle Kaels Jul. (1928) (Rødding-dialekt). — Anders Bjerrum: En »Kløft« fra Vestslesvig. (Vodder Sogn). DF II (1928) 80–84. — Dania. I (1890–92) 229–231. (= Otto Jespersen: Modersmålets fonetik. 2. udg. (1922) 175–176). — Marten Refslund Poulsen: Et Tidsbillede. SM VI (1930) 147–160. (Et skuespil på dialekten i Agerskov sogn). — Hansigne Lorenzen: Di gammel Søkaptejner og andre Fortællinger paa Rim. I vestslesvigsk Folkemaal. (1945). — Ella Jensen: En mandøsk Tekst ved Johanne Nielsen, kommenteret og lydskrevet efter Johanne Nielsen. DF XVI (1952) 122–133.

b. *Østslesvig.* Nikolaj Andersen: Digte i Felstedmålet. Sønderjydske Digte på Folkesproget. (1920) 101–115; Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekt-tekster til Universitetsbrug. I (1925) 16; E Hjemm'tyskeres Tysk. SM VI (1929) 13; Sønderjydske Digte og Historier. (1930); Sønderjydske digte og fortællinger. (1956). — Karsten Thomsen: Sange i Frølevmålet. Sønderjydske Digte på Folkesproget. (1920) 35–77; d. s.: Tolv sønderjyske Viser. Med Melodier af Morten Eskesen, Th. Aagaard og Oluf Ring. (1945).

— N. J. Jensen: Simon Peder. (1903); Den Rinkenæs præst Niels Johannes Jensen. Sognepræst i Rinkenæs 1886–1906. Digte og Tegninger. (1955). — Als: H. Peter Petersen Hjeds: Niklaj Tvædryvve. Lav æ rejst ind te Dragun. SM IX (1932–33) 10–12, X (1933–34) 12–14. — Martin N. Hansen: Hvæ fowl må syng —. (1924); Trolldøj. (1925); Tammes Trip å Pæ Nip. (1927); Madeleine. (1928). (Delvis et udvalg af de tre foregående digtsamlinger); Jens Pede å Hindenborre. (1930); Hjemm. (1936); Med en Blomm i e Hat. (1943); Lad voss syng om Mari. (1945); Ad min Vårsti o Als. (1948); Jøn Torres Gravøl. (1949); Alsingerviser. (1950); Nogle digte af Robert Burns. Gendigtet på folkemål med et rids af hans liv. (1951); Lav e Kokke var kry. (1951); I mit Herred til Hest. (1953); Den hjemle blæst. (1958). — Hans Møller: Klaus Katholms Bryllup. Ved Svend Andersen. DF II (1928) 123–132. — Hans Alsinger: Alsisk Snak. (1953). — Jens Madsen: Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg. (1870). (En del af teksterne er i lydskrift).

c. *Byerne.* Cl. E.: Gamle danske Folkeminder i den »tyske« By. SM IX (1933) 131–136. (Vers og rim fra Tønder, delvis i lydskrift). — Poul Andersen: Prøver på danske Folkemål. (1943) 43. (Åbenrå Bymål). (Jf. desuden Kort, s. 109, note 7).

Jf. videre: Martin N. Hansen: Dansk Digtning i Nordslesvig efter 1864. (1926); d. s.: Karsten Thomsen fra Frølev. (1936). — Peter Beck: Sønderjysk Folkemaalsdigtning efter 1920. Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark. (1948) 38–53.

2. ØSTJYLLAND

A. MIDTØSTJYLLAND

Til Midtøstjylland regnes her området mellem Horsens fjord og Randers fjord; i vest går grænsen — fra Hads herred — langs den højderyg, der omtales under artikelgrænsen, derefter ved søerne og Gudenå; i øst danner den nedenfor under IV 2 B omtalte skovstrækning skel til Djursland. Kernen i området er den gamle Århusbygd¹), der har udvidet sig mod syd og indtaget Hads herred og mod nord (Sønderhald herred), hvorved Rougsø herred (halvøen på yderste, højre bred af Randers fjord) er blevet afskåret fra Djurs nørre herred, med hvilket det tidligere må have hørt sammen. Midtøstjylland og Djursland regnedes i gammel tid for ét område, kaldet Åbosyssel²). Generelt er det blevet hævdet om sproget i denne landsdel, at det viser tydelige spor af berøring med Sjælland over Samsø³).

Af midtøstjyske lydforhold fortjener at fremhæves, at gammeldansk *ia* foran *rn* er blevet til *jæ*: *gjæn* gerne, *hjænæ* hjerne, *kjæn* (at) kærne,

¹) Jf. Peter Skautrup og Søren Haugstrup Jensen: Aarhusbygdens Stednavne. Aarhus gennem Tiderne. I (1939) 80–112, spec. kortet s. 84.

²) Jf. Oluf Nielsen: Bidrag til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark. (1867).

³) Svend Aakjær i Schultz Danmarkshistorie. I (1941) 99–100.

mens Vestjylland har *gja-n*, *hja-n*, *kja-n* og Djursland *gi-en*, *hi-en* (også flertal: *hi-enar* om enkeltpersons hjerne), *ki-en*. — Nogle andre vokalforhold træffes samtidig i Djurslandsmålene: glda. kort *a*, der — som omtalt u. IV — i norrøjsk almindeligt er blevet til *å*, viser — men især dog i Hads herred — en tendens til at gå videre til *o*: *fo(r)* (at) fare, *ho* hare, *bo'n* barn, *ko'l* karl. (Kort nr. 1). Foran *nd* er denne forandring sket i hele området: *bro'n* brand, *ho'n* hånd, *so'n* sand. (Kort nr. 2). — Glda. kort *u* foran *ng* er blevet til *o*: *pon'* pung, *ton'* tung, mens udviklingen i det øvrige Nørrejylland er skredet videre til *å*: *pån'*, *tån'*. (Kort nr. 19). — Det hedder *ste-l* stjæle, *te-l* tælle, mens disse ord ellers i jysk udtales med *-æ*. (Kort nr. 34). — Og glda. *ȳ* i udlyd er — som i Djursland, Ommersyssel og Midtvestjylland — blevet tvetydigt til *øj*: *bøj'* by, *nøj'* ny, *skøj'* (en) sky, *søj'* sy. (Kort nr. 20). — Glda. *p* er i stilling efter vokal blevet stående på samme trin som vores retskrivning, mens det omliggende norrøjske har *v*: *gri-b* gribe, *kry-b* krybe. (Kort nr. 49, s. 54). I samme stilling er glda. *t* blevet til *j*: *kjøj* kød, *skåj* skud, *klw'j* klud, *gå-j* gade. (Kort nr. 50, s. 56). Her er der dog forskelle i området, således har man i Hads og Ning herred syd for Århus, i Beder og Malling sogne, i stedet for fået en ejendommelig overgang til *q*: *maq* mad, *flø-q* fløde, *bo'q* båd. Men i den centrale del af midtøstjysken er der sammenfald med glda. *th* (ð), som her også er blevet til *j*: *blaj* blad, *glaj* glad. (Kort nr. 56). Og i den sydlige del tillige med glda. *dd*, som også i størstedelen af Nørrejylland giver *j*: *åj'* od, *bråj'* brod. (Kort nr. 53). Disse lydudviklinger præger i høj grad århusiansk bymål¹). I endelser har dialekten fået *-t* af glt. *t* og ð: *hu'set* huset, *snaket* snakkede og snakket.

Iøvrigt kan jævnføres omtalen af typen *håp* (at) hoppe ovf. u. III. Apokopen gav i østjysk i en række tilfælde sammenfald af flertalsformen med entalsformen (f. eks. en *kat*, flere *kat*). Det formodes, at det er for at reparere på denne kalamitet, at man her i så vid udstrækning har fået en analogisk overførelse af flertalsendelsen *-er*, således at det hedder *katter*, *kæpper*, *stokker*, *knægter*, *hvalper* o. s. v. (Kort nr. 82; jf. nærmere redogørelse i Poul Andersen: Orientering i dansk Dialektologi. (1954) 85 ff.). Stærkest er denne tendens i midtøstjysk, men tilløb til den forekommer i de andre østjyske dialekter (ligesom i sydslesvigske²).

Udforskningen af det midtøstjyske ordforråd har desværre ikke været særlig grundig. Der må herom foruden til de følgende tekster henvises til de herhenhørende undersøgelser, der er omtalt ndf. u. VI.

Litteratur. Hovedværket er Ella Jensens efter de mest moderne metoder gennemførte undersøgelse af dialekten i Houlbjerg sogn, Houlbjerg herred, et par mil sydvest for Randers: Houlbjergmålet. Bidrag til Beskrivelse

¹) Jf. Niels Åge Nielsen: Dialekt, jargon og vulgærsprog i Århus. Seksten Århusrids. Tilegnede Svend Unmack Larsen 23. september 1953. (1953) 226–227.

²) Jf. Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem. (1944) 20–66.

Ella Jensen.

af en østjysk Dialekt. (1944); Houlbjergmålets Bøjningslære. (1956), hvis første del er en beskrivelse af lydsystemet. — Peter Skautrup: De indre midtøstjyske Maal. Randers Amt. Hjemstavnsbog. (1939) 226–227; d. s.: Lidt om østjysk. ØH II (1937) 5–9. — Anker Jensen: Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. Dania. V (1898) 213–231; d. s.: Køn og tal i Åby-målet ved Århus. DF III (1929) 22–24. — Marius Kristensen: Ordruiner. DF XI (1937–38) 9–11; d. s.: Udsagnsordenes bøjning i enen nord for Århus. (1942). — M. Sørensen: Nogle sproglige Erindringer. ØH X (1945) 160. — Søren Leth: Lidt om Jydsken paa Aarhuskanten. ØH XII (1947) 138. — Ella Jensen: Pronomenet »sig« i Elsted. DF XV (1947) 34–35; d. s.: Om at snakke aarhusiansk. Flere eksempler paa Aarhus-sprog. AaS 9–10/12 1954. — Niels Åge Nielsen: Dialekt, jargon og vulgærsprog i Århus. Seksten Århusrids. Tilegnede Svend Unmack Larsen 23. september 1953. (1953) 225–240. — P. Andersen: Et Hadsherredsmåls Formlære. Optegnelser fra Søby i Gosmer Sogn. DF XVII (1957) 51–116.

Prover.

1. Fra Galten i Framlev herred. Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder. 9. samling. (1888) 249–250. (Lydskriften her lidt ændret).

■ *æ wa nåwe kool å nåwe piqer fræ Galten, dæ vil te Høwe te lieqstāw. Da di så kam metwæjs imælj böjeren, så wa die et waj, å die lo' nåwe trepsti'en te å trep öw'er å, mæn da de haj re'nt stærk i di süst daww, så wa trepstienen öwe'fåt mæ wan'. Mæn' di no stoj å snaket om', hujen di sku kom öw'e mæ taa fæj'e, så stoj dæ liq mæ jæt et hwi' bæ'st får ve-ð'æm. Så sæj'e jæn' åw koelen: »Die æ-et bæ'st, vi ka sæt wås åp å ri öw'e å'«. Så sat dæn føøst sæ åp, å da han wa komen åp, så wa dæ plas te jæn' te, å så sat han sæ åse åp, å dæ*

blōw liigāt plas te jæn' ino. Da di wa āāp āllsam'el, sã ne'e som jæn', sã kome han te ā si' opo', te bæ'stet wa sã loŋ', ā sã sæj'e han: »Jöses Kås! no hã' a āle sit sã loŋ' et hãs,« ā sã mæ jet sã gek hãset met öw'e, ā sã stoj di i wan'et hwæjæn' untaŋ'en ham, han kam te liegstāww, mæn di ane di mot go hjæm' mæ dje wooi fæj'e. Æte dæn' ti' hã di kaŋt waj'et Håswaj, de æ die i Præjjst-dammuesen, hu dæ dæn' goŋ' wa' et wan'hlāv, mæn no æ dæ-en mues, ā de æ liiq væjsten fã, hu væj'en fræ Gaŋten ā u'i te lan'vwæj'en no gjæ'e.

(liegstāww legestue, dans. böjeren byerne. waj vad, vadested. trepstien trippesten, trinesten, sten lagt i et vandløb, for at man kan komme tørskoet over. re'nt regnet. taa tørre. fæj'e fødder. bæ'st hest. hãs hors, hest. wooi våde. mues mose. hu hvor. gjæ'e går).

2. Todbjerg sogn, Ø. Lisbjerg herred. Johanne Cathrine Bøggild: Over-svømmelsen i Aarhus Aar 1860. (Fortalt af en jydsk Bondepige). Tre Smaadigte i jydsk Mundart. (1866) 3-6.

A glømmer aalle, saalæng a lœur,
Saa tidt a te Ohs æ drauen,
Hvo stræng et Veir de ua ifjœur,
Den mellest a Uolsmarkedsdauen.

Mi Moue had fot de gjo aau
Te a sku aahg mæ Annis,
Faade mi Faae had hent en Kou,
Te han had kjœut i Rannis.

Men di had it om bette Plads,
Sjeld ua di seis tesammen,
Forudden mæ aa bette Ras
Aa Ann aa Dein-Madamen.

A house godt, han saah, uo Dein,
(Faa han æ it saa tosse),
»Troer Anders ikke, at vi faae Regn?»
Aa Rein de fek vi osse.

Aa Kjesten sokket: »De ua it godt
Om dæ sku kom novn Draarve;«
Faa hun aa Maren had nøssen fot
No noi mohæres Kaarve.

Saa kjoh vi da, lihg te de stœuet,
Faa Annis vel aalle gi sæ,
Aa Dein-Madamen sang saa knœut,
Hun ka saa manne Visse.

Saa kam vi da i uot Kotier,
Aa Bæstren fek djæ Hakkels,
Aa vi blœu baain aa set uos nie,
Aa vi fek Kaffe aa Bakkels.

Saa to vi Hatteren a uo Kaarre
Aa sat dem po hveranne,
Saa fulles vi hen po de stue Taarre
Aa si po aal de Manne.

Aa dæ ua Telter aau Lat aa Trœ,
Aa hwæ had sen Handtiereng,
Aa Hadsherreds-Piggen dæ sønnen fræ
Had Silkikjoul mæ Ganiering.

Aa dæ gik jen Stoen, aa dæ gik tou,
Saa Kjesten mæ i Kjoulen reppet:
»No haae vi Reinen, de ka do trou,
Faanam do it te de dreppet?»

De uaaht it lænng fø saa huall'et nie,
Saa blœu dæ en gromme Ferri,
Faa Nou løv hæe, aa Nou løv die,
Aa Nou vill end aa si Kommerri.

Aa a blœu trot aa a blœu skjelt
Fræ aall mi Kammeraater,
Saa blœu a skoppet end i en Telt
Mæ jenne Sokke-Hjaater.

De skjot endda ret godt de Lat,
Dæ kam it Uot forouen,
De skjot mi Sjahl, aa de skjot mi Hat,
Men it faa Huesen aa Skouen.

Da de had uaaet et bette Kuen,
Da treppet a: aa velitet
En Kas, aa saa blœu Mannen uhn
Aa vihst mæ ud aau Teltet.

Telløk begent'et da aa hæet
Et bette Kuen forouen,
Men I ka trou, de suømmet tæet
Hen ouer aal Faatouen.

*Den Ti, da a haul gaam et Stok,
Saa kam a da te Kjesten,
Aa hinne Hat had fot et Trök
Aa ua spolieret mjesten.*

*Aa saa kam Maren ua saa djæ Kuahl,
Men di ua godt faanøuet,
Faa di had sat i gue Behold
Had drokken Pons aa lœuet.*

*Men bette Ras aa bette Ann,
Di had uo væhst i Kniven,
Di had no fot de hiele Uann,
Faa di ua gaam nie te Skiven.*

*Aa saa kam Kresten, aa saa kam Poul,
Aa beggi tou di melt'et,
Di had sit nouen Pigger i Silkikjoul
Dæ nie i Uannet veltet.*

*Aa bette Ras, han søh, han so,
(Aa Ann had osse sit'et)
Dæ ua et Buer mæ Kagge po
Dæ tremlet om i Skiditet.*

*Aa Dein-Madamen fræ uo Boi
Had mjesten reen forræhn sæ,
Aa hinne gue Parraploei
Den had i Vinnen vœhn sæ.*

*Aa den had kost hin manne Pænng,
No ua'en ued aa knækket,
Aa Kjestens Kjoul had fot en Flænng,
Aa Marens Skou di lækket.*

*Da vi kam end i uo Kjømands Puet,
Saa soe vi da nie a uos,
Uo Ennekjoule ua saa suet,
Aa Uannet drevlet fræ uos.*

*Vi had jo uaalet lihg te uo Knæe,
Aa de had it fot Stohn aa tares,
Da Kjømands-Kuenen hun so dehæe,
Da søh hun: »Gud bevarer!»*

*Aa Annis kjout Siev aa Kaffetou
Aa pakket nie i Fielen,
Men da han sien i Uonen klœu,
Da trai han i'et mæ Hælen.*

*Saa trak uo Kaahl uo Bæste frem,
Vi kam uo Hatter i uo Kaarre,
Vi klœu i Uonen, aa vi kjo hjem,
De ua en sølle Histaarri.*

*Inno den Ti vi kjo end i Goer,
Da ua vi lihg, te vi dreppet,
Aa Maren rohft te hinne Muer:
»Ja, I ka trou, vi blœu deppet!»*

*Men dæ maatt Engen go hvæ te Set,
Søh baade Kuenen aa Mannen,
Fø noi Katoffle vi had edt,
Aa saa no Flesk a Pannen.*

(Ohs Århus. Uolsmarkedsdauen Set. Olufsmarkedsdagene (omkr. 29. juli). gjo aau bestemt. aagh age, køre. it om ikke uden, kun. house husker. nøssen nys, fornylig. nøi ny. mohæres mohair (et kjolestof). kjoh kørte. knœut pænt. Kotier kvarter. Bæstren hestene. baain budt, indbudt til. set uos sætte os. Kaarre kurv. aal de Manne alt det meget (spec. østjysk sprogbrug). Lat lærred. Handtiering håndtering, beskæftigelse. Stoen stund, time. reppet rykkede. Faanam fornam, mærkede. dreppet dryppede. uaaht varede. huall'et hvælvede det, styrtede det. Ferri travlhed, faren omkring (østjysk). Kommerri komedie. trot trukket. skjelt skilt. Sokke-Hjaater sukkerhjerter. skjet beskyttede. Uot vådt. Huesen hoserne, strømperne. Skouen skoene. uaaet varet. et bette Kuen et bitte korn, en lille stund. uhn ond, vred. Telløk til lykke, til al held. hæet holde op. Faatouen fortovene. mjesten for størstedelen, næsten. lœuet levet, haft det godt. Skiven skibene. Buer bord. forræhn sæ forrendt sig, løbet livet af sig. ued våd. Puet port. drevlet dryppede. uaalet vadet. tares tørres. Siev sæbe. Kaffetou hvad der hører til at lave kaffe: kaffe, eikorie, brunt sukker. Fielen vognfadingen (østjysk). klœu kravlede. trai trådte. rohft råbte. deppet dypet).

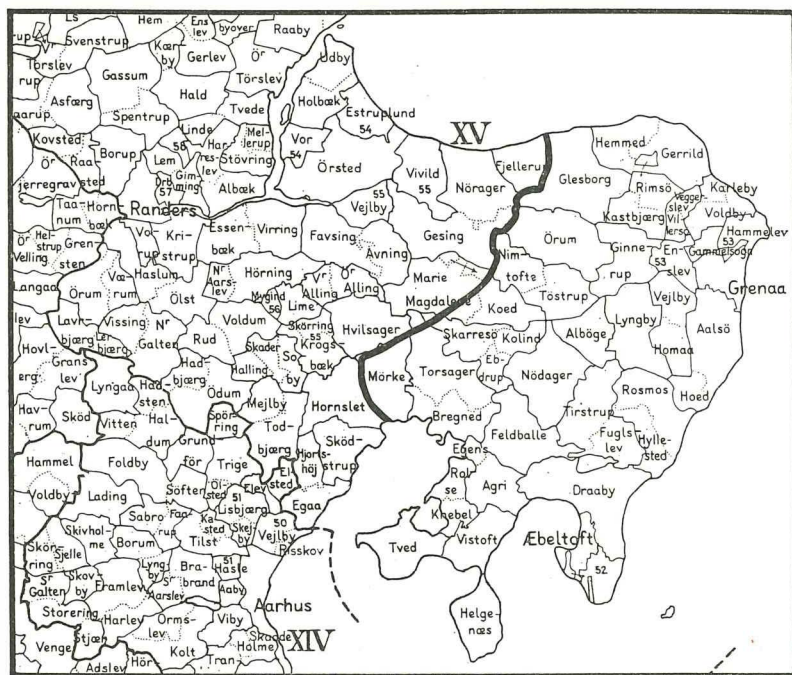
Tekster. Johanne, pseudonym for Johanne Cathrine Bøggild (1829–95), født i Todbjerg, Ø. Lisbjerg herred nord for Århus, hvor hendes fader var degn. Hun blev aldrig gift, levede af at undervise engang imellem, men havde det iøvrigt småt. (Se Dania. II (1892–94) 297–299 og Marius Kristensens forord til udg. 1922 af hendes digte). Tre Smaadigte i jydsk Mundart. I. Oversømmelsen i Aarhus Aar 1860, fortalt af en jydsk Bondepige Aar 1861. II. Al Begyndelse er vanskelig eller En jydsk Landsby-

Post's Fataliteter, fortalt af ham selv. III. Erindringer fra Sommeren 1864, fortalt af en jydsk Bonde. (1866); To Digte i jydsk Mundart. 1. Gamle Marens Erindringer. 2. Marens Dom. (1881); To ny Digte i jydsk Mundart. 1. Ved Vaskeballen. 2. En baahne Knejt. (1885); Over-
svømmelsen i Aarhus i Aaret 1860 og andre jydsk Digte. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 37. (1922). — Niels Nielsen: Sæjs nøj jysk Visser fræ O'eskant. (1867). — Jens Peter Kristensen: Fortællinger og Digte fra Kronjydens Land. I. (det udk.). (1872; 2. opl. 1952). (Dialekten fra Virring sogn, Sønderhald hrd., lidt øst for Randers). — C. Sørensen-Thomaskjær (el. Thomeskjær) (1841–1919) var husmandssøn fra Glarbodal i Ry sogn. Som syvårig kom han ud at tjene som hyrdedreng i egnen ved Himmelbjerget. Han levede senere som træskomand og omrejsende oplæser i forsamlingshuse, var bosat i det vestjyske Tem sogn, syd for Silkeborg. (Se Dania. II (1892–94) 299 ff.). Wolle aa Anmari. Jydsk Bondevise. (1872); Nowwe Smaafaatelenge aa Visse. Fræ Træskuejnen ve Silkibaarre. (1883; senere som Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 39); Sange og Fortællinger dels i Bogsprog og dels i jydsk Bondedialekt. (1884); Jyden. Et 14daws Blaj mæ dawle Histaarie, Visse aa anne Smaa-ting. (1884–85); Niels Kallskinds Kjøbinhawnsrejs. En rigtig plasiel Faatehling mæ flie gue Visse i jysk Buhnmol fra Silkebaareejnen. (1886; senere i Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 41); Aapstuget Løwninge. (1887; senere i Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 40); Erik Smedsvend paa Udstillingen og Griis Batel aa Sissel. Fortællinger i jydsk Mundart. (1891); forsk. bidrag i tidsskriftet Jylland. I (1891) 22, 50–53, 93, 184, 350–351; Tronni Pie eller Pæ Trankusk. (1892); To Fortællinger, en gammel og en ny. Malthe Kræmmers Ed ved Blichersfesten og Hans aa Kjesten aapo Rejs. (1893); Pæ Kukmand aa hans trej Kwonne. En Faa-tehling. (1896); Tow laajeli Histaarrie. (1898); Slaafaatelinge. (1899); Alwe aa Sjow fræ Silkibaarre Skow. (1900; heri flere af de foregående); Jysk Hwædaskost. (1903; med flere af de foregående); En bitte Historri om ham di kalt »Søren Ørringi«. (1908); Freh gih Føeh, Kri legge øh. SK VI (1937) 32. (Fra Himmelbjergfesten 1892). — Peder Jæger, pseudonym for Jens Knudsen (1840–1916), født i Norring v. Hinnerup, nordvest for Århus og lærer i sin hjemegn. (Se Dania. II (1892–94) 305–307). Et Yuelbesøgels i Knærkibøj. (1884; 2. udg. 1907); I Ferien. Jysk Folkeliv i jysk Mundart. (1888; 2. udg. 1905 u. titlen: I di lonng Awtene. Skitser i jydsk Mundart); Gillsjow. Skitser i jydsk Mundart. (1893); Gjenneraahl-faasamling i Bruggen om Den nøj Skuellow. Skitze i jydsk Mundart. (1897); Will Fowl. Skitser i jydsk Mundart. (1898); Billeder fra Landet. (1902; heri enkelte fortællinger og digte på jysk); Kronjyder. Hwædawshistorrie i jydsk Mundart. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 1. (1904); Histaarrier i jydsk Boenmoel. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 16. (1910); Foreddrau øue Skuellowens Paragraf 8. (Tilegnet den danske Lærerstand). (1916). — Tekst fra Lystrup, Elsted sogn nord for Århus. Dania. I (1890) 230–231. (= Otto Jespersen: Modersmålets fonetik. 2. udg. (1922) 176–

178). — J. Asbæk: Landlyw. Jydske Fortællinger. (1896). (F. i Voel 1864). — Anker Jensen: Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. Sprogprøver. Dania. V (1898) 229–231. — Mardonius: Mas Tots Markinsrejs te Rannes. (1902). — Bolette Sørensen (1856–1931), f. i N. Årslev, Sønderhald hrd., en mil sydøst for Randers, af fattige forældre. Hun tog lærerindeeksamen i 1882 og blev samme år ansat i Hald, Nørhald hrd., et par mil nord for Randers, det vil sige i Ommersyssel. Her blev hun boende resten af livet og lærte sig efterhånden egnens dialekt ret godt, selv om der er mange midtøstjyske elementer i hendes bøger. (Se Niels P. Bjerregaard: Bolette Sørensen. SK XXI (1958) 17–30). Hun skrev under pseudonymet Kræn Jyde: En Etteraarsmanør. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 9. (1905) og under pseudonymet Hans Hede: Indkvartering. Lystspil i jydsk Mundart. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 26. (1919); For en Gaangs Skyld elle Den siest Valgdau. Lystspil i jydsk Mundart. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 27. (1919). — Svend P. Jensen: Pæ' Smeds Jawt-Krønne fortold o jysk Boenmoel. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 11. (1906); Saaren Husmands Løwnhistaarrier. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 14. (1909); Frier- og Gywtemoels-Histaarier i jydsk Boenmoel. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 22. (1916). — Johs. Madsen i Jysk Ugeblad. II–III. (1906–07). — Elkjær: Jysk Humør. Morsomme Fortællinger i østjysk Mundart. (1908). — Charles Jensen: Gnister. Tretten humoristiske Fortællinger. (1908); Gnister. 2.–6. Samling. (1909–17); Ras Wollesens Historier. (1911). (Forf. f. i Århus). — Sørensen-Fausing: Ve Mæsdawsti'. Jydsk Maanedsskrift. 1911. II, 150–153. — Laurbjerg (d. v. s. Søren Andersen Sørensen): Ras Hougaards og Gammel Marens Meriter. (1913). — Maria Thulesen: Fowl Wisse. Albert Bayers jydsk Bibliotek Nr. 48. (1924). (F. i Gangsted). — N. Asbæk: Pottebrænding. Fortalt i jydsk Mundart. (1926); Saa'en omtrent da. ØH VII (1942) 133–134. (F. i Voel 1869). — »Messingjens« ved Søren Haugstrup Jensen. Kolt sogn, Ning herred. (1935). — P. A. Petersen: Lime i Sønderhald Herred. Fra Randers Amt. XXIX (1935) 62–63. — R. P. Ramløv: Fræ min Baandomsti. ØH I (1936) 191–192; Jydske Ordsprog. ØH I (1936) 192 og i følg. årgange. — Mads Nielsen: Mæ et Baen ve si Haaend. Digte. (1947); Imell Yvl å Sankt Hans. (1954); Den jenn å den åend. Tolv Digte. (1955); Fiin Folk å simpel Folk. Tolv Digte. (1956). (Forf. f. i Langå). — Niels Åge Nielsen: En østjydsk Dialekttekst fra 1759. ØH XXI (1956) 26–32. — P. Andersen: Et Hadsherredsmåls Formlære. Heri: Blichers Messingjens gengivet i Søbymålet. DF XVII (1957) 101–104.

B. DJURSLAND MED OMLIGGENDE ØER

Grænsen for den centrale dialekt på Djursland følger i nutiden — forløbende i retning nordøst-sydvest — en gammel strækning af skove, heder (delvis tidligere skovbevoksede) og moser vest for sognene Glæsborg, Ørum, Nimtofte, Kold, Skarresø, Torsager og Mørke. Men grænsen

Den nuværende grænse mellem midtøstjysk og djurslandsk.

for Djurslandsmålet må (efter en fornylig foretaget undersøgelse af medarbejder ved den jyske ordbog, cand. mag. Helge Laursen) tidligere have gået længere mod vest, således at også Rougsø herred yderst på højre bred af Randers fjord har dannet ét område sammen med Djurs nørre herred. Dette fremgår af, at en række midtøstjyske novationer er brudt ind i og har delt dette område, i en del tilfælde er de nået så vidt som ud til havet i nord og i mange tilfælde helt frem mod øst til den nævnte samfærdselsforhindrende grænse.

Inden for Djursland går den vigtigste grænselinje imellem den nordlige og den sydlige del, således at Sønderherred (med undtagelse af Ebdrup og en del af Nødager sogn) og Mols herred (med undtagelse af Helgenæs) allerede noget før år 1300 havde fået en afrunding (delabialisering) af fortunevokalerne: *ö* var blevet til *æ*, *ø* til *e* og *y* til *i*. Denne forandring, der tillige var en indskrænkning af fonemtallet, som førte til et sammenfald af mange ord, der tidligere blev holdt ude fra hinanden, gav disse egne dialekt et meget ejendommeligt præg (»molbodialekten«). Den samme lydforandring har også ramt dialekten på Nordsamsø og Anholt. I forhold til dette novationsområde har vi da fælles arkaismeområder på

Sydsamsø, Helgenæs, i den østlige del af Ø. Lisbjerg herred (Mørke, Bregned, Torsager, Skarresø sogne) og det nævnte område nordfor, samt Rougsø herred. Men også det nordøstlige Djursland, »det udenkærsk«, har dog fået nogle lydforandringer, hvorved det skiller sig ud fra Nørreherred (se ndf.).

Et konservativt drag ved selvydene i Djurslandsmålene er, at *a* er bevaret foran *ng*: *gan'* gang, *lan'* lang, *fan'* (at) fange (undtagelse er dog Nordsamsø og Rougsø), hvor nørrejysk ellers har *-å-*, *-ø-* (det sidste væsentlig midtøstjysk). (Kort nr. 3). — En anden konservatisme er, at glda. *-yrr* på Djursland (med Rougsø og Anholt) er blevet stående på udviklingsstadiet *æ:r*: *fæ:r* før, tidligere, *dæ:r* (en) dør, *tæ:r* adj. tør, *tæ:r* (at) tørre, mens det tilstødende Nørrejylland (som nævnt u. III) har overgang til *a:r*: *fa:r*, *da:r*, *ta:r*, *ta:r*. (Kort nr. 22). — De gamle tvetyde *iū* og *iæ* har fælles tilbøjelighed til at lægge trykket på første komponent. Således er *iū* (som også i Ommersyssel og nordlige Midtøstjylland) repræsenteret ved *iw*, *yw*: *diw'r* el. *dyw'r* (et) dyr, *siw'n* el. *syw'n* syn. Og *iæ* foran *rn* hedder *i:æ* (også i Rougsø): *hi:æn* hjerne, *sti:æn* stjerne. (Kort nr. 39).

Visse af vokalændringerne er allerede omtalt u. Midtøstjylland. Af andre nyudviklinger i denne dialekt kan fremhæves følgende. Glda. kort *a* er blevet forlænget foran en række konsonantforbindelser på et så tidligt tidspunkt, at det er fulgt med den nørrejyske udvikling af *a* til *å*. Således synes dette at gælde *a* i forbindelsen *ia* foran *rt* og *rth*: *hå:t* hjerte, *stjå:t* stjært, *fjå:r* fjerde. (Kort nr. 40). Mere sikkert ses det ved *a* foran *mp*, *nk*, *nt*: *hå:mp* hamp, *lå:mp* lampe, *blå:ŋk* blank, *skå:ŋk* skank, *kå:nt* kant (Kort nr. 4), foran *lt*: *må:lt* malt, *så:lt* salt (Kort nr. 5), foran *rm*: *å:rm* arm og *rk*: *bå:rk* bark. (Kort nr. 72). — Som mange andre træk viser stød i forbindelsen stemt plus ustemt konsonant nær forbindelse med ømålene: *sul't*, *fal'sk*, *blom'st*, *hwal'p* o. s. v. (Også i Rougsø). (Kort nr. 76)¹). Særligt for norddjurslandsk er det, at de gamle konsonantforbindelser i udlyd: *-rv*, *-rgh* og *-lgh* er repræsenteret ved *-ru*, *-lu*: *tör'u* tørv, *bjær'u* bjerg, *hol'u* hellig. Peter Skautrup har påvist, at det nuværende område er en rest af et meget større, som omkr. 1325 endda gik ud over det midtøstjyske²). — En ejendommelighed i formlæren ved djurslandsmålene er at førnutids tillægsmåde af stærke udsagnsord (således på Samsø) og svage med datid på *-ede* (det øvrige) har endelsen *-æn* efter *være*, men *-ød* el. (ved en senere udvikling) *-æ* efter *have* og *få*: *koen er bunden*, *jeg har bundet koen*. (Kort nr. 84). — Om de enkelte dialektområder iøvrigt følgende:

a. Nørre herred med videre.

Dialektens kerne, dens mest konservative egne.

¹) Jf. Svend Aakjær: Stednavne i Randers-Egnen. Turistforeningen for Danmark. Aarbog 1924, 24 ff., spec. s. 30. — Kristian Hald: Vore Stednavne. (1950) 72-74.

²) Peter Skautrup: Jacob Madsens dansk. Acta Jutlandica. III (1931) 74-81; jf. kortet s. 80 og i Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. II (1947) 190.

manistiske studier. V. Institutarbejder fra Aarhus Universitet. (Under forberedelse). — Professor Kr. Hald sidder inde med store dialekt-samlinger fra Djursland. — b. *Gerrild*. A. M. Egeskov: Døende Dialekt. Gam-melt Folkemaal fra Gjerrild. Randers Dagblad. 24/10 1949. (Kronik). (Heri sprogprøve). — d. *Sønderherred og Mols*. Kristian Hald: Sproget paa Mols i 1763. Af E. G. Begtrup's Beskrivelse over Kalø Amt. DF I (1927) 42–45. — Poul Andersen: Orientering i dansk Dialektologi. (1955) 44–46. — N. Nielsen: Fra Tved Sogn paa Mols. Sproget. Fra Randers Amt. XVIII (1924) 91–104. — Marius Kristensen: Folkemål og sprog-historie. (1933) 184–193. — Niels Åge Nielsen: Hvorfor blev molboerne anset for dumme? DF XVII (1955) 44–46. — e. *Anholt*. Evald Tang Kristensen: Øen Anholt i sagn og sæd. (1891) IV–V, 127–128. — E. A. Hobolt: Anholt i Fortid og Nutid. (1946) 84–92. — f. *Samsø*. L. L. Thurah: Omstændelig og Tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsø. (1758) 12. — Marius Kristensen: Adjektiviske intetkønsformer i samsisk. DSt 1905, 121–125. — Poul Andersen og Ella Jensen under medarbejderskab af Inger Ejlskjær og Poul Lindegård Hjorth: Samsø-mål. I. Ella Jensen: Nordsamsisk. (1959). II. Poul Lindegård Hjorth: Nordsamsisk Bojnings-lære. (1958).

Prover.

1. Gerrild sogn, Nørreherred. Jakob Møller (f. 1877). Stålbåndsoptagelse 1954.

Enj i i dawlæstowæn, dæ'nga'η a war dræ'η, da ha-ð di sã'n en skof i bow'ræð. Næ'r di sã kam e'η, sã trak hon (d. v. s. hans moder) skofæn u'ð, å dæ'r tow' hon smör'æð åp å gafælå å knyw. å — Hwæ'r ha-ð si'n be'stæm't reskaf. A ka how's min bæstafå'r, næ'r hanj war fær-di mæ å spi's, sã slekæð hanj ski'en, sã sat hanj ænj i en stråp åp mod bjælken. Dær mot et anjær kom te dæ'η ski'æ. Å wi anjær ha-ð wors be'stæ'mt åse. Næ'r di ha-ð stråpæ'en sã'n uðæn på', sã sku di stek ski'en dæ'r e'η. . . . Dæ'r ku som'ti sed læwnejer fra en hi'æl u-q, dæ'r sad ko'l, å dæ'r sad wælenj — å skit mæ de . . . Wi ha-ð ent hwæ'r si'n ta'lærkæn. . . Næ'r wi fek ka'tåfæl, sã kãm dær sã'n en ænkælt — et sto'r farful a ka'tåfæl enj' . . . Sã sad wi mæ en knyw å sad-å skræf-æð ål-æ. Pel'æð lå' wi dæ'r, å ka'tåfælen lå' wi dæ'r. Å sã, når wi töt, no ær døj-e'en sto'r nåk, no ka do wes ent e-ð mi-ær, sã kãm en panj enj' å stu met po bow'ræð mæ sow's i' — ælær mæ depæls, kalt wi' æð, wi kalt æð depæls dæ'nga'η. Sã sad wi å tow' mæ fe'ærn å tow dæ'r i dæn' panj ål-sam'al, å et stæj' som hæ'r, hu'ær dær war sã manå bö'n, te sist blew' de de ba-r grö'd.

2. Vore sogn, Rougso herred. Hans Andersen (f. 1876). Stålbåndsoptagelse 1955.

Kow'hu'sæð de war jo i den jæn-raj hu's, å de gik ni'ær mod løj-raj'en. Dæ'r ku wi sã gå en' å ta hal'mæn å bæ'r u'ð te kræ'tu'ræn. — Mæn de gamæl stow-hu's, der war stjenbrow' en i fãstowæn å sã lergwol' å-p i stu-ærstowæn. Å de war-ðær å å-p i dawlæstowæn. Å dæ'r lå' sã en stu'ær kampsti'en en-æn får. De wi' jo sli-ðas de li'ær. — Dyft war-ðær jo ligåt ni'ær te kampsti'enæn.

A ka ty-li how's, a kam' dær som dræn'. Mæn hæj-s sã war dær jo lergwol', å dæ'r stu sã en bænk ront ve væq'an, å de hæ'r lergwol' de war jo slit sã möj't, te dær blew' sã dyft dær'ni'ær, sã vi ku-nt no' gwol't mæ bi-ænæn a-nt en vi sku væ'r möj't wow-sæn; å dæ'r stu sã æð lå'n' bu'ær hæ'n' ve.

(raj længe. løj-raj'en ladelængen. ku-nt kunne ikke. bu'ær bord).

3. Tved sogn, Mols herred. Mine Sørensen (f. 1867). Grammofonplade-optagelse 1953: En historie om en abekat.

Ja, de war jo enj ma'η, dær hað kjæft enj a-bakat i O-s å tit — ja de war sjo'w å fo dæ'η mæ hjæ'm; mæn sã blew ænj onskabsfu' å wi' bi- ham, å sã le'v ænj fra ham. Å sã plusæli enj mej-a a kãm u'j, — di sad-å spist unjæn-ow'ær enj — sã komær a u'j, å sã si-ær a, dær lev'ær enj a-bakat po taq'æð, å a wi' si' ænj let bæj-ær ætær, om de da wirkæliq war enj a-bakat. — Jow, de war' æð jo. — Sã ka't a a dræn'ærn: »I ska kom-å si'æ, dær ær enj a-bakat hæ'r!« Mæn di trow-æð jo, de war nowæð sjo'w; a wi' nar- dæm. Mæn a ro-ft i'ggjen: »No mo I kom-, enjæn dæn fo'swenj'ær. Fo de ær enj a-bakat!« — Å wi fek ki-ænwe'æn å flæsk — ste'jt flæsk — te mej-a, te unjænnow'ræn, å di kom'ær jo mæ flæskæð, de gær dræn'ærn, flæsk i de jæn- ho'η å bre' i dæn å-η, å lev å bist ælpo' æð. A-bakatenj hanj kãm ni'ær fra — hanj gjæk åp, hi'ælt åp po tåpæn a taq'æð. Mæn hanj war jo su'æn, å hanj ku jo si'æ, di kãm spi-senj u'j, å sã tænt hanj wal, at dær ku wå-ηk nowæð. Å sã sæjer a te dæm: »Kom! — Ræk nowæð åp te ham!« — Han blew jo we å kom lænjær å lænjær ni'ær. Å di ga ham jo nowæð, å hanj so' ætær dæm. Å sã spi-st hanj åse, fest flæsk å sã bre', lisãm dræn'ærn go-r, å hanj war jo et a-bæ får ænj-ænte'η. Å de war jo ål't sam'al gåt. Å di ga ham sã sã me'j, at hanj blew mæt, å sã hopæð hanj åp o taq'æð i'ggjen, å wi trowæð sã, hanj fo'swå'η hanj wæj å kãm et i'ggjen. Mæn hanj ble'w dær å war hos wås en ti'j. Mæn sã war hanj jo enj ka'nal'jæ, war hanj, får sã blew hanj enj ti'w. Hanj stja'l men hænsæ'q. Hanj kãm spa'si'ærenj åp po taq'æð mæ æð æ'q i hwær ho'η, nåk sã fi'nt, som de war enj ma'η, dær kãm spa'si'ærenj mæ' æð. De war jo et sã gåt. — Sã gjæk a u'j i hænsæhu'sæð å wi' si'æ, om de war mi-n æ'q, hæljær hanj henj dæm hos na-bo'enj; mæn de war des'hwæræ mi-n æ'q. De war et sã gåt. Mæn a ha-ð en he-n, dær lå-å ru-qt, å sku ruq kyw-lænjer. Hon lå- po tå'l æ'q. Å me-qtæ reti, sã ær di ti' wæk. Sã de war åsæ skit. Sã wi' a no et belhå'l ham lænjær. Sã tænt a, da dræn'ærn war gon i markæn, sã sku a-bakatenj wæk. Mæn de war mæ et mu'lit. Nær a hað jawæð ham fra dæn jæn- si-j a taq'æð, sã sad hanj mæ öw'næn, di hæ'r brow-n öw'n, å kikæð åp, li-q blåt de betæ ku'æn kunj a si'æ. Å gek a te dæn å-η si-j, ja, sã war hanj dæ'r lisådan, å de blew jo et te nowæð. Wi li-æqt jo sã let mæ he'nå-η. Sã tænt a: »No skal hanj a stæj!« — Å sã samlæð a no sti-æn sam'al å blew we å slå' ham i sti-æn. Sã blew hanj ligåt let be'te' ηkæl, å sã li-q po æð nu sætær hanj ho-lenj li-q åp i loftæn, å sã a stæj. — Sã war a jo fær-di mæ ham.

(kjæft købt. O-s Århus. tit tykte, syntes. le'v løb. mej-a middag. unjænnow'ær onden, middagsmad. lev'ær løber. ro-ft råbte. ki-ænwe'æn kærnevælling. bre' brød. bist bed. wå-ηk vanke. fest først. me'j meget. ti'w tyv. he-n høn. kyw-lænjer kyllinger. ku'æn korn, smule. li-æqt legede. sti-æn sten. ho-lenj halen).

4. Anholt. Ane Larsen (f. 1876). Båndoptagelse 1956. (Med ¹ betegnes stigende tone, der af og til veksler med stød).

Mæn dær fo'tæl'as no en hi'står'i, mæn de ¹we-ð a ekā om pasār, får de war får ¹lan' ¹tij sin, de hār fār'mō'li wor min gwomor, dær har fo'taj' eð, at de war i ¹gan' jen', jen' som ekā wif ¹hā: ¹dæ-j, ađ de war be'stēm't, hon sku ¹hā:; mæn så sku di jo ræn' he'nā-ŋ āp, de war āsā en skek de war ¹dæ-j ¹ga-ŋ, får ¹lan' ¹tij si-n, at di sku ræn' he'nā-ŋ āp, mæn ¹dæ-j pi-q hon ¹tow ā ræn', ā så ræn' hon fra bin' ow', ā hon ræn' ¹nier te ¹strā-nen', ā da hon kām' po ¹fla-qāð, så ku hon ekā ræn' læŋ-ər, ā så ¹kām jo ¹kā-len', hāj kām ræn'en ¹ba-q ætar, mæn hāj hād str'i't sādān mæ ā ræn', ađ han hād smit boðā han's wæst ā han's bowsər, så hāj ¹kām i bar skjo-rt de ¹gan' hāj nāj: hen, hon war komān po ¹fla-qāð, så moð hon jo gi tabt, får nār hāj ræn' hon āp, så sku hon jo giwtas mæ ham. . . . Så sku di jo giwtas, ā de war jo nā-ð ¹sto-rt nā-ð, så sku āl' menaskər mæ, āl' dæm, de war po ¹lāŋāð, boðā ¹kamər'hærā ā præst ā he-lā de he-lā. Å så færen' di sku giwtas, så sku āð jo bærās fo-n, de war ge-n ¹tre-da-w færen' giłāð war, så bar di bo-ðā de jen-t ā de ā-ŋt slaw. Risangri'n ā sokər ā smær, ā di bar āsā nā-ð ā-ŋt, hwa di no ku fen' ¹po-, mæn får de ¹me-st, så ¹war eð kon disā he'r risangrin, får di sku jo ha greð' te dow-ər. Di fæk jo āsā ¹milkən bor te dæm, som greð'en' skul' ko-qās i'. Greð'en' ¹dæ-j ko-qāð di jo i en grusom ¹sto-r kovərkel, får ¹næ-r āl' menaskər di skul' ¹hā: eð, så sku eð jo ¹með te. Å så, ¹nār at ¹greðen' ¹hā-j war sat ¹po- i dænā ¹he-r sto-r kovərkel, så sku jo i māŋ', ā de sku ge-n wær jen', dær war ¹lan', får hælər ku hāj jo ekā re-r i ¹greðen', fo de war ho-r ¹gri-n ¹dæ-j ¹ga-ŋ, de war ekā ¹sā-n, som di ær no. Mæn di ko-qāð jo i di ovæn skāsten, ā de war ekā āl'ti, ¹nār wenpustāð de kām', ađ ¹susāðn de blew seð-ən, ā-ŋt at de fałt āsā nī-ər i gri-ən, ā de sku jo så samlās āp.

(wor været. gwomor godemoder, bedstemoder. ¹hā: have. ¹dæ-j den. bin' byen. ¹strā-nen' stranden. ¹fla-qāð flakket. (Det er muligt, at den omtalte ceremoni er så gammel, at den hænger sammen med vor betegnelse *bryllup*, egentlig *brudeløb*). ¹lāŋāð landet, d. v. s. Anholt. fo-n forn, gaver bestående af levnedsmidler bragt til gilder. smær smør. greð' grød. dow-ər davre, morgenmad. ¹milkən mælken. kovərkel kobberkedel. ¹næ-r nār. ¹með meget. ¹hā-j han. Grøden er hankøn, en arkaisme i dialekten. I molbo-sproget er adskillelsen mellem han- og hunkøn kun til stede i endelserne: -en' hankøn, -ən hunkøn bestemt form og talordet og artiklen en og op-fattes ikke som en kønsforskel mere. i māŋ' en mand. re-r røre. ¹gri-n gryn. ovæn skāsten åbne skorstene, åbent ildsted. ¹susāðn soden. gri-ən gryden).

5. Syd-Samsø. Jyske folkeminder, samlede af Evald Tang Kristensen. 9. samling. (1888) 254–255. (Lydskriften her lidt ændret).

Ji'n' gan' wa dæ nowe Ærrbow'-feskere froosen en' i Stawwns fjöw'e. Da di ha wā froosen enn i nāwe ti', begønt Small-Hānns ā kom ombouer te dom, mæn ham hāwe di wes ent ræt gāt, fā di kam sādā tit i lōŋ ā wull' björe let te

föen. Så ji'n' gan' ha di wo we ā ta stak en' i Stawwns, så ha di fan' i hi'el hov rote, ā så tænt di: »No ska di fāsult Ærrbow'ere fo dom i gu'e miauwensma.« Di flājj roteren ā stæjj dom, ā så bøj di Ærrbow'eren öw'e ā spiis we dom. De wa di sādā möj' gla te ā møet āse gāt nāk. Roteren wa blöwe brā'st ā bran'ke ā so swæ' gāt u'i, ā di tow jo gāt fā dom āw rææteren. Da di qenele wa blöwe færrdi mæ ā spiis, sæj'e fāl'ken i go'ri — di ga no fā, te di haa spi'st — om di no west, hwa de wa, di ha spi'st. Næj, de west di jo da ent. Ja, de wa da stæj' rote, ā de harr di knap saw'e, fæn' sādā ka'm hiile sti'qi igjæn. Siin dæn' ti' wull' di āle spiis we bøn'eren i Stawwns.

(fjöw'e fjord. lōŋ land. wull' ville. björe bjærge. rote rotter. dom dem, sig. flājj flåede. stæjj stegte. stæj' stegte. harr havde. saw'e sagt. sti'qi stegen).

Tekster. Peter Skautrup: Vore Folkemaal. Randers Amt. Hjemstavnsbog. (1939) 222–226. — b. Gerrild. Poul Andersen: Prøver på danske Folkemål. Dansk IV. (1943) 46–47. — c. Rougso. Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder. 9. samling. (1888) 237–238. — d. Senderherred og Mols. J. P. Christensen (f. 1848 i Hyllested): Grisin. Fortælling i jydsk Mundart. (1892); Gosdregin. Fortælling i jydsk Mundart. (1894). Samlet ny-udgave af disse digte kom 1949. — Christopher Becher (pseudonym for Joachim Kattrup f. 1874 i Vistoft sogn, d. 1925; teksten er dog uden afrunding): Jens o Jeppes Skaargille. (1896). — August Limenchar (pseudonym for J. C. Lehrmann): Florentinus Bergström eller Bjergmanden paa Mols. (1843). Dialektreplikker f. eks. s. 6 ff., 37, 177, 297 ff. — f. Samsø. Anton Nielsen: Spurvekvidder. Smaavers for Venner. (1874) 42. — Bertel Madsen: En nøj samsk Wies om men Forelle aa men Hjemmi. Bent Rasmussen (red.): Samsø. Danmarks Midtpunkt. (1948) 57.

C. OMMERSYSSEL

Målet i Ommersyssel, det vil sige landet mellem Randers og Mariager fjorde (og vest på ud til artikelgrænsen), danner et geografisk velafgrænset, men dialektalt ikke særlig særpræget overgangsområde mellem det gamle Åbosyssel (Midtøstjylland og Djursland) i syd og Himmersyssel eller Himmerland i nord. Oftest går dialekten med sin nordlige nabo, men den har også visse drag fælles med midtøstjysk, f. eks. har den *a* bevaret foran *lt*: *salt*, *malt*, *pjalt* o. s. v., hvor himmerlandsk har *sält* o. s. v., djurslandsk *så'lt* o. s. v. (Kort nr. 5). Glāa. *iū* er blevet til *yw* som i midtøstjysk og djurslandsk: *lyw*'s. (Kort nr. 23). Og glāa. udlydende *ȝ* er blevet til *øj*, se u. IV 2 A.

Litteratur. Peter Skautrup: Ommersysselmaalet. Randers Amt. Hjemstavnsbog. (1939) 218–226. — Niels P. Bjerregaard: Lyden *ð* i forlyd. DF II (1928) 136–139; d. s.: St. St. Blicher og Spentrupmalet. SK I (1932) 179–194; d. s.: Nogle stedsadverbiers brug i Ommersysselsk. Studier til-egnede Verner Dahlerup. (= SK) (1934) 34–36; d. s.: En Lydudvikling i Ommersysselsk. SK VIII (1940) 65–70.

Prover.

1. Gerlev, Hald, Spentrup sogne, Gerlev og Nørhald herreder. N. P. Bjerregaard: Sæd og skik i Ommersyssel. Fortalt på egnens folkemål. (= Danmarks Folkeminder. Nr. 19) (1919) s. 60. (Lydskriften er her lidt simplificeret).

Den sidste rejse — Den si-st rej-s.

Bá-ðs men' á konar, bá-ðs o-ŋ á ga-mal blywær o-lti-ær møð' al'wo'rli tel'pas, næ: i komar te' á snak om den si-st rej-s, á go væk, á go te si ga-mal fa'mil'æ, á blyw bor áþ po kærægán', á hwi-l i'le-l di suat fi'al, á hwa ajær u-ðtræk, di no ka fen po fár' á u-ŋgo' á kom te' á bru- u'æræð dø'. De ær akurá't, som te i ka it wal stæl dje tá-ŋ sá'n an' i dje mun', te i ka fo u'æræð sá'.

Næ: ðær æ jæn', dæ ska te' á dø', sá sa-mles o-l dæ-m o fa'mil'en, dær æ te ste-, i kam'ræð, hu-ær han leq'ær, á dæ sto'r di sá ron'an om i stá-wæn á si'ær æ'po, hwo'dan han dra-wæs mæ dø'an. De ær o-ltiær rá-ræst á wæ flíær te ste- ve sá'n no ná-ð, fá jæn' veð jo ola, hwa' ðs ka ski'æ. Sá sná'r den', dær æ ve' á dø', há gjáw' di si-st kramptrækneŋær, be'gøn'ær dæ-m, dær æ te ste-, á snak om, hwa' ðær æ skeð' i' i si-st da-w, á hwa'fæ ten' dæ há won á ta nærkæ o', te han sku dø'. Jæn' há hør't u-lan tu-ð po lá-n, á æn ná-n há hør't hum'an tu-ð æn hi'al næt, wæn han wa te' á fo te' á læ væ-r mæ' æð, á sá æ ðær jo ásæ gæ-n jæn' hæjær æn ná-n o dæ-m, dæ tráw'ær po spøq'æri' á wasler á sá'n no töw', te ðs há hør't jæn' pek po ru-ðæn om nætæn, hæjær di há møt æn li-qská-r æn a-wtæn i mörkneŋæn, á den' kam u'ð fræ' ðs hæ stæj, hu-ær no den dø- leq'ær.

(møð' meget. suat sorte. fi'al fjæle, brædder. ajær andre. u'æræð ordet. i ka it de kan ikke. tá-ŋ tunge. te ste- til stede. hu-ær hvor. dra-wæs mæ dø'an drages med døden. sá'n no ná-ð sådan noget. ola aldrig. hwa'fæ hvad for, hvilke. won været. lá-n laden. æn ná-n en anden. næt nat. hæjær eller. pek pikke. li-qská-r ligskare, ligfølge (af spøgelser)).

2. Udbyneder sogn, Gerlev herred. Marius Dahl (f. 1887): En køretur fra Udbyneder til Randers og Flos i 1890-erne. Båndoptagelse 1957.

.. De bløw jo sá be'stæm't, vi sku ky-ær dæ'r u'ð om pensæn. Á vi war tow' dræŋs, ja, vi war manæ søsken hjæm-, mæn mæ á sá en brow'ær, dær war øŋær, vi fæk low á kom mæ. Á vi snakæð om' æð i manæ daw- i fár-væj'æn: »Hwitær ær' æð da vi ska a stæj?» — Á de bløw' jo sá æ-n o' æð. Om low-ða mu-æn, dæ'r te pen-s, sá kjo-r vi hjæm- fra' mæ-ð'æ hwi-ð ø'q. Á vi bi-æðð i Gi-ær'løw krow'ær, á vi kam te Raj-s da en-æn með-a, á vi ha-ð jo en mælmaðská-r mæ. Á a ka jo gát how-, Ka'rl á mæ, mi brow'ær, vi sa'ð jo no ba'q ve, vi ha-ð jo en fjeðærwu'n, mæ jen' aq-stu'æl, á vi sa'ð sá ba'q i', po hakæssækæn. Di sa'ð jo á snakæð om, da ði kam te Raj-s, hu-ær ska vi no kyær hæen á fo spænt fræ'? Á resul'ta'tæt bløw' da, di kjo-r en' i en go'r i Østerga-ða, a ær jo et sekær po', om de war et ná-ð, dær hið Starkæs go'r, — á fæk de hwi-ð ø'q spænt fræ'; á sá snakæð di om' i'jæn, hu-ær skal vi no gá hæen' á spi-s wor mæl-ma? Á dær ka a how-, mi fá'r han sá: »Ja, a ær jo et sá gát ken' i Raj-s.« — Fár

de war fo'fær'li sjæel-æn, fálk di kám te Raj-s dæŋ'gáŋ'. Mæn a ka how- — lisa ty-læ how- —, han sá: »A ve'ð, dær ær ná-ð, dær hiðær Martæns ho'tæl'. Læ wæs go hæen' á fen- de!« — Á di fan' Martæns ho'tæl'. De leq'ær hæen- —, de æ de-ðær no hiær Ho'tæl Ran-ærs; ja, hað æð no væt dæŋ'gáŋ', sá hað vi no sá Raj-s, mæn de hið- jo et Ho'tæl Raj-s! Di fan' Martæns ho'tæl', á vi kam en' á sat wæs ve' æð betæ bu'ær dær en-æmfár, — dær war somæn eŋ-æn dær-len-. Á sá ku vi jo si'æ, dæ'r lánt en- i baqgron'æn, dæ'r stoð nu-æ i no hwi-ð frakær á snakæð sam'al; á dæŋ'gáŋ' maðkár'æn dæen' war om'trænt pakæð u'ð, sá kom'ær dæen menst o-ð'æm, de war ham, dær bløw sænt a stæj, han kam sá lisa ga'lant á bokæð á sá: »Ja, værtæn han tillader ikke, der bliver spist med-bragt mad herinde!« »Ná, de ka á vær li-q möð', sá ka vi gá æð á-nt stæj hæen« ka a how-, mi fá'r han sá. Á di pakæð maðkár'æn i'jæn, á vi gik u'ð, á di kikæð te-ð'æn jæn- si-ð, á di kikæð te-ð'æn á-ŋ si-ð, á vi kam sá let nu'ær o gá-ðæn. Dær war sá en kælerforætnen, á dær gik vi nu'ær i', á dær fek vi low á spi-s wor mæl-mað'ær. Mi fá'r han fæk en dram' á en øl te, á mi mow'r hon fek kafa, á vi fæk en so-ðæwan' á di-æl te-w'or mæl-mað'ær. Á sá so' vi ná-ð, som vi al-dri hað sit dæŋ'gáŋ'. Dær war nu-æn, dær stoð i skjo-æter-mær mæ no stákær i ho'næn á slaw te no ku-lær. De fæk vi jo sá á ve-ð ba'qæter, de hið- á spel bili'ja'r. Ka'rl á mæ vi stoð' ve-ðs he'r bili'ja'r bu'ær he-læ tij'æn á so' po' di spel-t, di slaw' æter ku-lærn, mæn de fæk jo no da æ-n mæ-ð'æ he'r spelæn bili'ja'r á spisen mælmaðær. Vi kam hæen' á fæk spænt fár i'jæn, á kam te Flo-s, sá'n li-q ve awtænsti-. De wá-rt hi-æls daw'æn mæ á kjo-r dær'hu'ð. Sá war vi dæ'ru-ð tow' pen-sdaw-. Á si de — de kan a jo how- e'no, lisa ty-ðæls, ja a töt da di fálk dæ'ru-ð di snakæð ná-ð sá tæsæð. Di sá- hwin á hwon o hwa ðs war. Vi gjow- et ant en stoð á grin- o-ð'æm, á di grin- o wos. Vi war jo u-ð sam'al mæ no aj-ær knæj-t, á di grin- o wos á gjow- na'r o wos, á vi grin- o dæm á gjow- na'r o dæm. Á vi war li-q ve á kom áþ á slá-s, mæn de tu-r vi e'li-wal'ær et, fo di war di flest.

(Hwitær hvornár. low-ða lørdag. mu-æn morgen. kjo-r kørte. bi-æðð bedede, holdt hvil. krow'ær kro. Raj-s Randers. how- huske. bu'ær bord. nu-æ nogle. di-æl dele. ho'næn hånden. töt tykte, syntes).

Tekster. Niels Andersen (1794–1852) født i Bjerring (vest for Gudenå) som søn af en gårdmand. 1818–26 lærer i Ørum, Sønderlyng herred (Ommersyssel) og derefter til sin død i Ålum, vest for Randers. Skrev under pseudonymet Laust Skalle: Faaklaaring aa Beskryuels øuer et faale villelæ Gild, dæ haa wot i Svinning akkeraat fiir aa tyu Dau ætte Helmes aa trødde Dau far Yylauten 1832. (1835). (Flere andre tekster, der derefter udsendtes under den populære Skalles navn, er ikke af ham: Laust Skalles Fiskeri. (1867), Laust Skalles Frieri som Enkemand. (1867)). To andre lejlighedsdigte af Niels Andersen er trykt af Evald Tang Kristensen: Velkomsttale ved Soldaternes Hjemkomst fra Krigen og Til Godsforvalter Peder Skaaning Blochs og Agathe Johanne Trydes Bryllup i Fussing Mølle, 1831. Jylland. I (1891–92) 211–214. (Jf. indledningen sa. sted og

Marius Kristensen i Dania. II (1892-94) 142-146). — Ang. Blichers forhold til ommersysselsk se ovf. s. 56. — Jakob Nielsen (1830-1901), der var lærer og født i Lindum sogn, Nørlyng herred (i nærheden af Hobro), skrev under pseudonymet Knud Skytte en række romaner. I én af dem, *Bedstemoster* (1883) s. 74-76 et dialektdigt, sangen om Tosse-Povl, første gang trykt som Tossi-Poul i Wisbechs illustrerede Almanak for 1869. — N. P. Bjerregaard: *Sæd og skik i Ommersyssel*. Fortalt på egnens folke-mål. (1919). (= Danmarks Folkeminder Nr. 19). En fortsættelse af denne bog, *Årets arbejde i Ommersyssel*, vil fremkomme i serien Jyske folkemål som nr. 5; d. s.: *De må do håw, mi dræng'!* (1946). — Messingjens. Vorning Sogn. Sønderlyng Herred. Johs. Brøndum-Nielsen: *Dialekttekster til Universitetsbrug*. II (1932) 10-36. — P. E. Jensen: *En taavle Daw*. (1935). (Dialekt: Hald sogn, Nørhald herred).

D. HIMMERLAND

Nogle enkelte lydforhold kan anføres til afgrænsning. Foran *vn*, som er udviklet af glda. *fn*, *kn*, *ghn*, er kort *a* blevet rundet til *å*: *fåw'n* favn, *nåw'n* navn, *såw'n* savne, *gåw'n* gavn. (Kort nr. 9). Som i Ty er forbindelsen *ur-* blevet til *br-*: *brej'* betyder både vred og bred, *bra'q* både vrage og brag, og det hedder *bri'* vråde. (Kort nr. 46). — Ligesom nordenfjords og i nordlige Ommersyssel er kort *a* foran *mp*, *nk*, *nt* udviklet til *å*: *swåmp* svamp, *kåmpst'æn* kampesten, *hånk* hank, *plånk* planke, *kånt* kant, *plånt* plante. (Kort nr. 4). Ligesom nordjysk, ommersysselsk og djurslandsk har dialekten *ð*-i småord som *da*, *der*, *de*, *dem*, *du*, *dig*, når de står trykssvagt: *de må ðo ða et!* (Kort nr. 48, s. 90). — Mest særpræget for himmerlandsk er dog en overgang af fortunge-*r* til *d* i forbindelsen *-r(ə)n*: *da'dæn* døren, *Ma'dæn* Maren, *So'dæn*, yngre *Sö'dæn* Søren, *tæn'edn* tænderne, *ky'ædn* køerne. Himmerboernes naboer drillede dem med, at de sagde: *de tådnær i now'dæn u ð i fyw'dæn* det tordner i norden ude i fjorden. (Kort nr. 66).

Det himmerlandske område er ikke helt ensartet. Overgangen *avn* til *åvn* når således ikke helt ud i nordøst og sydvest. Kun det nordlige område har *w* i forlyd overalt, syd herfor træffer vi den midtjyske fordeling med *w* foran bagtungelyd og *v* foran fortungelyd. (Kort nr. 45). Men de vigtigste skel i Himmerland går dog mellem vest og øst. Her er det Rold skov, som har skabt grænser. Vesthimmerland har fået vestjysk stød på *pp*, *tt*, *kk*, *rk*, *rp* (Kort nr. 77, 78, s. 40), mens tabet af den trykssvage stavelse i tidligere tostavellesord (apokopen) ikke har efterladt sig spor i øst, hvor *håp* betyder hop og hoppe, *stek* både stik og stikke. I de yngres sprog er der almindeligt indført erstatningsformer som *kæpper*, *hatter*, *stokker*, *stikker*. Videre hedder det i vest *år'm*, men i øst *ar'm* arm som i nordvestjysk. (Kort nr. 7). — Ang. nasalvokaler og tegnet *ε* se ndf. u. IV 3 A.

Litteratur. K. J. Lyngby: Udsagnsordenes böjning i jyske lov og i den jyske sprogart. (1863); K. J. Lyngby's jyske Grammatik tillige med et

Udvalg af hans Breve. Udg. af Anders Bjerrum. (1942). — K. Ringgaard: Sproget. I Robert Huhle (red.): Bogen om Himmerland. (1958) 344-363. — Søren Vasegaard: Fra Klejtrup Sogn. (1925-26) 52-62.

Prover.

1. Fra Vester-Tåstrup i Rinds herred. (Sydvesthimmerland). Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder. 9. samling. (1888) 224-225. (Lydskriften her lidt ændret).

Dæ blōw jæn' gån' en ywlaw' ðen sāt en ver'ismo'l i Ullbjære præjjsgor, om hwæm' dæ tur go te Skenesbrow' å heññt en spou'en å brow'en. Sā wa-ð'er en pīiq, som sād, te de tur hon ta sē æpo, å hon kam āse astæj. Dæn' gån' hon kam sāt te brow'en, sāt stoð dær en hwið' hæjst bōnen dær. Hon to spou'enen å løøst hæjsten å sāt sē āp opo rōq'en o'-en. Dæn' gån' hon sāt ræj', sāt kam dæ jæn' rēnen æba'q æt'er hēne, å han råft: »Stan's Skem'el i Fanjens nāw'n!» Mæn hon sād: »Spren' Skem'el i Wārheres!» naw'n!» Han wār liiq tæ tæ æba'q æt'er hēne, mæn hon noo da ilywal å kom te præjjsgo'ren fōst å fæk hæjsten sāt en' i stål'en, å sāt wanj' hon ver'ismo'leð. Dæn' hæjst hādð di i mane o'er dæær i præjjsgo'ren, mæn sāt jæn' aw'ðen, som dehæ sām pīiq soj å malked, sāt kam dæ jæn' en' i nōse å sto å klā'ped dæn hwiðð hæjst å sād, te »dæn' hæjst hā wāt mi'n en gån', å dæn', som hā tänn en, ska kom te' å skjeje' en uløk'. Pīiqen hon fæk no råvvenen opo kåålen²) å di kamm å fæk fat opo ham. Han blōw hæ'en i dæn' gali, dæ hā stānn opo Galihōw', å dæn' hōw' leq'e dæ tæ tæ ve brow'en. Dær æ' eð stou'er dy'f vællhwāl eð stōk dæfrææ å dææe go'e snaken, te han skul' å drowwnt en pīiq i de hwāl dæn' ywlaw'ðen, som pīiqen to hæjsten, å sāt hād han bōnen hæjsten ve brow'en, mæn han gjāw w de.

(*ver'ismo'l* væddemål. *spou'en* spån. *nōse* nødset, kostalden. *hon fæk no råvvenen* opo hun fik råbning på, tilkaldt. *hōw'* høj. *vællhwāl* vældhul, vandhul med kildevæld. *gjāw w* gjorde).

2. Storvorde sogn, Fleskum herred. (Nordøsthimmerland). Johan Nielsen (f. 1879): Hvipspil. Båndoptagelse 1957. Transskription i samarbejde med K. Ringgaard. (. = halvlængde).

Dæj pej', dæj' war på dæj' læñ'dæ — wal en hal' a.l knap nāk — å sāt wa dæn spes i beqæ æ:ja. Å sāt hwepkjæpæn dæj' war wæl e par a.l, å sāt ha wi e hwol i ju'ædn ās, å sāt stu' wi sō'n å sāt hwepæ wi pej'æn sāt lānt hæ'n'. Å sāt wekomæn, dæ sto' u' i mo'lō ku hāj fan. æn, sāt skul hāj ha low' å slep u', — å ku hāj sāt ra.m, sāt blōw kjæpæn lā' twat öw'æ hwol'æ. Næ'æ hāj sāt smit dæj' ej' i nææhið'æn å kjæpæn, ku hāj sāt ra.m dæj' samti'ði, sāt ha hāj to' slaw, sāt skul hāj wær ej' to' gån. i mo'lō. — Å sāt tål wi, sāt slo wi tosä, kalt wi-ð'æn. Sāt slā wi æn betæ pej', å sāt — ku wi sāt blyw we' å slā' ðæn te' æn trej-fi-æ gån., sāt blōw di tål'. — Ja, de ka a ål knap how, wo'dant de blōw tål'. A trow'æ, de wa ti' — tyw — tröðä, līsom wi ku slā te pej'æn. — . . . Wi kalt dæm tosä,

1) ellers siges: Wārher.

2) man siger ellers: ro'v æ kå'len o: råb på karlen!

mæn hwa de wa få e nauw'n, de weð' a et. . . Wi slå'ə sön en betə pej'. Dægj to wi så e'j i dæn wænstə hā'j, ā så slo' wi så næ'ə —. Ku wi så blyw we ā hāl ən ā-p ā slā te' ən sön fli'ə gā.η —. A ka how, a min bror Sö-dn, hāj wa ən swæ'ə swæ'j te de . . Hāj fæk ən te' ə. De' ə de fljēst a hār noəntiə sit noən slā'. Hāj slo te' ən ni' gā.η. —, blōw we' ā hāl dæn ā-p. . . Hāj slo te' ən ni' gā.η, ejən dægj falt te ju'ədən få ham.

(*Dægj* el. *dægj'* den. *pej'* pind. *æ-jə* ender. *hwol* hul. *ju'ədən* jorden. *stu'* stod. *sön* sådan. *lānt* langt. *twat* tværs. *e-j* inde. *tāl* talte (af tælle). *tosə* tudser. *ā-p* oppe. *swæ'j* svend. *fljēst* fleste).

Tekster. Johs. V. Jensen: Gi Husly. Godnæt. Kongens Fald. Vinteren. (1901) 39–40, 108–109. — Søren Yd: Ed Brøv fræ æn Mand po Lanned te hans Præist. (1852). — N. Christiansen: Saan gik æ te. (1898); De ka si swot, men blyw godt. (1899); Stakkels Hejle. (1899); Samtaalsmød. (1899); Sownraadsforhandling. (1899); Wolle. (1906); Maaten Sme. (1907); Niels Ba'tels Søn aa tow te. (1910); And'es Navntoft. (1914); Niels, Pier aa Wolle. (1922; heri de fleste af de foreg.); Bet'e Niels. (1927); Stu'e Niels. (1928); Gammel Niels. (1929). — J. Randrup: En skøn Daw. (1900). (Dialekt: Ulbjerg sogn, Rinds herred). — Niels Vibe (pseudonym for Niels Juul Sørensen): Jydske Digte. Albert Bayers jydske Bibliothek Nr. 23. (1916). — Hans Povlsen: I Himmerlands Dale. (1929 og senere oplag. Heri flere dialektdigte). — G. Kr. Mortensen: Mundheld og Talemaader fra Sønderholm. Fra Himmerland og Kjær Herred. IX (1936–37) 195–215. — H. Jensen: Himmerlandske Dialekt-Fortællinger. (1940). (= Jyske folkemål. Nr. 3). (Dyrlæge Hans Jensen (1848–1923), født i Guldager, Simsted sogn, Rinds herred i Sydvesthimmerland, var fader til vore to store digtere: Johs. V. Jensen og Thit Jensen). — Gudmund Schütte: Kimbrer og Teutoner. Paa himmerlandsk Dialekt ved Th. Thomsen, Aars. Fra Himmerland og Kjær Herred. XII (1941–42) 207–249. — P. Bach: Farsø-Folk i forrige Aarhundrede. Kræmeren. — Pioneren Søren Piesen. Fra Himmerland og Kjær Herred. XVII (1951–52) 31–43, 266–283. — Kristjan Jarling: Mi Hjemmensland. (1957).

3. NORDJYLLAND

Ved Nordjylland forstås her landet nord for Limfjorden, der er delt i følgende dialektområder: A. Vendsyssel med Læsø, B. Hanherrederne, C. Ty og D. Mors. Fælles for disse egnes mål er, at de har bevaret det gamle *w* i forlyd (ligesom det nordlige Himmerland, Djursland, Anholt og Samsø). (Kort nr. 45). — Ligeledes — som nævnt u. Djursland og Himmerland glt. *th-* (*ð*) i enklise. (Kort nr. 48, s. 90). — Også glde. *p* efter vokal står på et forholdsvis gammelt trin, nemlig *b* (et slags åbent, stemt *b*); det hedder *skið* skib, *ro-ð* råbe, *gri-ð* gribe, *grið'ar* griber. (Kort nr. 49, s. 54). Læsø afviger dog på netop disse punkter, se ndf.

A. VENDSYSSEL MED LÆSØ

Til vendelbomålet henføres her kun dialekten i Vendsyssel og på Læsø, mens målet i Øster og Vester Hanherred, som danner et af de mest typiske overgangsbælter i Jylland, behandles i et følgende afsnit. — I syd danner Limfjorden i mange tilfælde en grænse.

Som tidligere nævnt har forbindelsen glde. *-yrr* holdt sig på et ældre stadi i vendsysselsk: *dö'r* (en) dør, *tö-r* (at) tørre o. s. v., det vil sige som på øerne og i sønderjysk, mens djurslandsk havde *æ-r* og det øvrige nørrejysk *a-r*: *da'r* (en) dør o. s. v. (Læsø følger på dette punkt nørrejysk). (Kort nr. 22).

Men det, der giver dialekten dens stærkeste særpræg, er imidlertid nogle konsonantforandringer. Ældre *k* og *kj* er således blevet forskudt til en *tj*-agtig lyd foran fortungeselvlyd (som i norsk og svensk): *tji-b* kæbe, *tjær'ə* kær, *tjō* kød, *tjy-b* købe, *tjy'r* køer, og ved en lignende forandring er *g* blevet til *j*: *jål'* gæld, *je* ged, *jes* gæs, *ji* give, *jør* gøre, *ja-r* gærde. Begge disse udviklinger (palataliseringer) er sandsynligvis sket på grund af sproglig påvirkning østfra, på samme måde som det nok er tilfældet de andre steder, hvor de forekommer, nemlig Sydslesvig og Bornholm. (Kort nr. 42, 43). — Videre er glde. *nn*, *nd*, *tn* (i rigssproget nu skrevet *nd*) blevet til *j*, herved høres endnu i Sydendsyssel næseklangen (nasaliteten) på den foregående selvlyd (i lydskrift angivet ved *˘* under denne), mens den i Nordendsyssel er bortfaldet: *spa'j* spand, *wo'j* vand, *hå'j* hånd, *pe'j* pind, *tø'j* tynd, *pu'j* pund. (Kort nr. 61). — Blødt *d* (i lydskrift *ð*) i udlyd er bortfaldet, både når det skulle svare til glde. *dh*, *th*: *brø'* brød, *skå'* (at) skade, *tro'* tråd, *blå* blad, *sme* smed, og når det var udviklet af glde. *t*: *ma* mad, *hi'* hed, varm, *bo'* båd. (Kort nr. 56, 50, s. 56). Derimod er *ð*-lyden bevaret under de samme betingelser som omtales under himmerlandsk.

Som tidligere fremhævet er vendelbomålet en trekønsdialekt, hvor ord som *by*, *kat*, *orm* er hankøn, *and*, *krage*, *nytte* hunkøn, mens intetkønsordene for det meste er de samme som i rigssproget. De tre former af *en*, *et* er følgende: *je'j* (ubetonet *i*) i hankøn, *jæn'* (ubetonet *en*, *æn*) i hunkøn og *jet* (ubetonet *e*) i intetkøn. (Kort nr. 81, s. 45).

De største forskelle inden for vendelbomålet er imellem den nordlige del og den sydlige. Således har det nordlige, særlig Horns herred, fået en ejendommelig tvetydning af nogle af de lange selvlyd. Glde. langt *a*, der — som det vil huskes — i rigssproget nu er *å*, i nørrejysk *ø*, er heroppe blevet til noget, der kan gengives *åow* (svarende i prøve 2, 4 ndf. til *åå*): *håow'r* (et) hår, *gåow's* gås, men det drejer sig om ét fonem, ikke om tre. (Kort nr. 10). På lignende måde er her *ø* blevet til *øj*: *høj'* hø, *døj'* dø, *øj* ø (Kort nr. 25) og *æ* til *øj* (Kort nr. 34). En lignende udvikling findes i Nordty.

Særligt for læsømalet, der nu næsten er forsvundet, var fx., at glde. *w* kun (som i Midtjylland) var bevaret foran bagtungevokal og efter anden konsonant: *vi wā* vi var, *Swæj'* Svend. (Kort nr. 45). Glde. *p* efter vokal

Arne Espesgård.

var blevet til *w* som på Anholt og i ømålene. (Kort nr. 49, s. 54). Efter *a* var *v* tabt: *grå*-grave, *grå'* grav, *rå* rav, *få'n* favn (sml. Fanø, ndf. u. IV 4 B). (Kort nr. 55 og 9). Endvidere præges læsø-målet af et ejendommeligt tryk på sidste led i sammensætninger, fx. *gån've'*j garnvinde, *fløw'sta-q* fløjstage. (Jf. Kort s. 136).

Ordforråd. En hel del ord synes ikke at forekomme andetsteds i jyske dialekter. Der kan nævnes personbetegnelser som *dintel* drivert, *svolk* lemmedasker, *morpe* sur, *gnaven* kvinde, *vildster* utiltalende person, *funsel* tyk, kvabset person, *ening* enkeltperson, modsat *tvilling*, *særing* særling. Videre navneord som *gist* magert kreatur, *nettel* myg, *sut* pine. Udsagnsord som *bause* vraltte, *brætte* smøge op, *bøndre* prygle, *drile* løbe dråbevis, *gegre* ryste af kulde, *grikke* gå og spekulere, *hemtre* løfte med besvær, *hjoqe* eller *hjoppe* sluge grådigt, *klørke* eller *knölre* smågræde, *plamre* fylde sig med en drik, *redsle* gøre forberedelser, *rumse* rode op i, *smide* fare af sted, *trøkke* traske, *tryssie* strides med for at få sin vilje. På Læsø: *ma'ne't* vandmand. En del af disse ord er utvivlsomt lånt fra norsk eller svensk.

Litteratur. O. Olavius: Oekonomisk-physisk Beskrivelse over Schagens Kiøbstæd og Sogn. (1787) 370-382. — J. M. Jensen: Et vendelbomåls lyd- og formlære. (1897-1903). (Fra Børglum sogn og herred). — J. Kr. Larsen: Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet. (1914), (Ulsted sogn, Kær herred). — L: Vendelbomaal. Jp 25/12 1924. — Thomas Andersen: Den omskrevne Ejeform i Vendelbomaal. DF I (1927) 153. — Jens Thise: Vendelboen og Vendelbomaalet. Turistforeningen for Danmark. Aarbog 1932, 253-264. — S. C. Sortfeldt: Vendelbomaalet og de jyske

Landskabsmaal. Vendsyssel Tidende 4/1 1933. — Niels Anesen: Vendelbo-Dialektens indre Liv. Politiken. 19/12 1935. — J. Hansen: Navneordenes Køn i Vendsyssel. Vendsysselske Aarbøger. XVI (1945) 179-189. — Arne Nielsen: Betragtninger over vendelbomaal. Vendsyssel Tidende. 29/12 1947. (Heri den samme tekst på syd-, midt- og nordvendsysselsk); d. s.: »Hons?» Vendsyssel Tidende 4/10 1948 - 4/3 1949; d. s.: Vort mål. Vendsysselbogen. (1954) 392-411. — Niels Åge Nielsen: Vendelbomalet udforskes. Aalborg Stiftstidende 14/7 1957. (Kronik). — Arne Espesgård (tidl.: Nielsen) forbereder et dialektgeografisk arbejde og en ordbog over vendelbomalet. — Læsø: H. Grüner Nielsen: Læsøfolk i gamle Dage. (1924). (= Danmarks Folkeminder Nr. 29). 254-255.

Prover.

1. Astrup sogn, Vennebjerg herred (Nordvestvendsyssel). Kristen Klustrup: På Træskofjo'l. Rim og Ramser på Vendelbomål. (1935) s. 13: (Lydskriften lidt simplificeret).

Fjo'len

Do, Wæj'elboens dawle Snak
med bre-e O'r å »Rær,
do passer te hans Wæmmelsfrak
å Tånkeren, haj nærer.
Do war min Muers wen-le Røst,
dæ'j Gång A knapt ku snak dæ,
å do hår Plads for Ho'b å Løst,
for Sjö'w å Aller, Harm å Trøst.
Si derfor wil A tak dæ.

Do skabtes på en maw'er Jo'r,
å så blöw do forsigtig.
Di'n Rigdom blöw intj stu-rsintj O'r,
å oller blöw do wigti.
Men fæ-k do intj så hö'wt e Swing
som Mo'l for finer Klasser,
å få-rer do intj widt omkring,
så ej'er do dæ'j bette Ting:
di O'r, do fæ-k, di passer.

Do stywne intj i Bog å Blæk,
dit Ly'w war blot i O're.
Dæ gammel Snak dröw ajjer wæk;
men do hår sjalden jo'r e.
Do war wor A'r, nær wi blöw fö'j
på Wæj'elboens Sletter,

å skuld så do blyw fi'n å ö'j?
 Nej, de wild wær dæj stöste So'j
 mod dæ-m, dær föller ætter.

(dawle Snak daglig, jævn snak. O'r ord. Wæmmelsfrak vadmelsfrakke. Tånkeren tankerne. Ho'b å Løst håb og lyst. Sjö'w å Aller sjov og alvor. stu-rsintj storsindet, hovmodig, vigtig. hö'wt højt. Mo'l mål, sprog. stywne stivned. Ly'w liv. dröw drev. ajjer andre. sjalden sjældent. jo'r gjort. A'r arv. fö'j født. ö'j ødt, ødelagt. So'j synd).

2. Tårs sogn, Børglum herred (Sydvestvendssyssel). Martine Stenbroen (f. 1861): Askeladen. Optegnet af Arne Espegård 1933 og ortograferet af samme 1958 efter følgende regler: da vendelbomålet har fire åbningsgrader i selvyldene, er nogle ekstra tegn nødvendige. Med efterhånden stigende åbning er der følgende 1. urundede fortungeselvlyd: *i, e, æ, æ* (som i rigssprogets (har) lidt (tillægsmåde), lidt (tillægsord), let, fersk). 2. rundede fortungeselvlyd: *y, ø, ö, ö* (som i hyp, høst, hønse, søn). 3. rundede bagtunge-selvlyd: *u, o, å, å* (som i kusk, ung, blå, blåt el. blot). Med dobbeltskrivning i *ee, ææ, øø, öö*, åå betegnes overlængde stammende fra svind af selvlyd i følgende trykssvagt stavelse (apokope). — Ved medlydene er der til gengæld brugt en lidt simplere form for lydskrift med stemmer mere med rigssprogets rettskrivning. Således anvendes dobbelt medlyd til angivelse af, at foregående selvlyd er kort, og lydene åbent *b, d, g* (i lydskrift *ḃ, ḋ, ḡ*) er skrevet som *b, d, g*. Med *j* angives et særligt *j* med ringe tungehævning, udviklet ved tab af foregående næselyd (nasal), se ovf. Lyden *ŋ* er skrevet *ng, n* efter rigssprogets regler etc.

Der war je'j Gång' i Ma'j, der hae tre'j Sænner. Dæj ælst hjæt Pi-r, dæj næstælst hjæt Jæspær, å dæj tre'j hjæt Askeladen. Så war der je'j Da, di ha-intj no Bræ'j. Så ser hans Fæder te Pi-r: »Ka do intj go uk i Skåw'wi å fæl no Bræ'j?« — Jåw-, de ku Pi-r da nåk, å så fæk haj i Mapu-s å en Uw-s æpå Nakki, å så jik haj. Da haj kam uk i Skåw'wi, kam der i stu'r Trol' mæ tre'j Hwå-r. »Wet do intj læ wæær mæ å ho-g i me'j Skåw, så skal a læær dæ!« »Åe jå'w, wel do læ mæ wæær, så skal a skøj mæ hjæm'!«

Næst Da jik de Jæspær lisså gal't.

Så te-ntj Askeladen: »I er da wesnåk åsse no sølle noen.« Haj jik uk i Tjykkent te hans Muer å ba om i Wost, Wålen intj war krøst å. Dæ'j fæk haj så i hans Mapu-s. Uk i Skåw'wi læt haj klø'. Da kam der åsse i Trol' mæ nitj Hwå-r å så: »Wet do intj læ wæær mæ å ho-g i me'j Skåw, så skal a læær dæ!« Da tu Askeladen hans Wost op å krøste Wålen å, å så: »Wet do intj læ mæ wæær, så skal a krøst Wålen å dæ, som a jør-æ mæ dæ hæ'r Sti'n!« »Åe jå'w,« såe Trol'li, »næ'renstitj do wel læ mæ wæær, så skal a hjælp dæ å hog Bræ'j te Awten.«

Å da de så blow Awten, war der slæt intj flir Træ'jer i'jæn. »Wel do no intj mæ hjæm' å ha no Gro' te Natteri?« såe Trol'li. »Jå-w Tak,« såe Askeladen. Da di så kam hjæm' te Trol'li, skul di fø-st ha noen kågt. »Wet do no

intj he-ntj no Wå'j te-mæ, mæn a jør æ'på Il'en?« Jå-w, Askeladen hentj så æ Par Spajful. »Åe, de er da intj notting!« såe Trol'li. Haj hentj så to'w te, men Trol'li såe: »De er åsse for let.« Så jik haj si'l uk å hentj hile Tjål-l e'j. Så fæk di Gro'. »Ska wi no intj ee om Ka-p?« såe Trol'li. »Jå-w,« såe Askeladen. Haj ha næm'mele hongen hans Pu-s ejjenfor Wæsten. Å da Trol'li fæk æt noe, såe haj: »No ka a intj mi-r!« »De er da i-nting,« såe Askeladen. Men da di så fæk æt noe længer, se'r Trol'li i'jæn: »No ka a intj mi-r!« »Så jør-æ, lissom a jør-æ,« såe Askeladen, å så tu haj hans Kny'w å skor Hwål å hans Brøst å Ma-w, så'nt Gro'en poolt uk. »Ka de åsse gwan'?« såe Trol'li. »De ka do da sitj.« su-r Askeladen. Å så tu Trol'li åsse hans Kny'w å skor Hwål å hans Ma-w å Brøst. Så dæ haj li-g æ'på Ste'e. A ska næm'mele sæj jær, Bø'n, Askeladen ha intj sko'r i sæ si'l, men kons i Pjåssi.

Askeladen tu så åltj Trol'lis Gul å Søl å blow ri'g.

(Ma'j mand. Sænner sønner. hjæt hed. intj ikke. Bræ'j brænde. ser siger. uk ud. Mapu-s madpose. Uw-s økse. jik gik. stu'r stor. Trol' trolld. Hwå-r hoveder. Wet vil (2. person ental). me'j min. skøj skynde. te-ntj tænkte. Tjykkent køkkenet. Muer moder. Wost ost. Wålen vullen. krøst krystet, klemt. læt haj klø' lod han løbe, stak han af. nitj ni. tu tog. jør-æ gør det. Sti'n sten. næ'renstitj når. Gro' grød. Natteri nadveren, aftensmaden. Wå'j vand. te-mæ til mig. jør æ'på Il'en gør på ilden, tænder op. hentj hentede. Spajful spandfulde. intj notting ikke nogen ting, ingenting. Tjål-l kilden, det vil sige brønden. hongen hængt. ejjenfor inden for. skor skar. Hwål hul. gwan' gå an. sitj se. su-r svarede. Ste'e stedet. Bø'n børn. Pjåssi posen).

3. Ulsted sogn, Kær herred (Sydøstvendssyssel). Thomas B. Thomsen (f. 1883): Wi skå-te (Vi legede). Optegnet af Arne Espegård 1938. Grov lydskrift.

Wi Bøen angelt jawnle for å kom uk i Låen å skået. Dæ wa en Skåt wi wa me'j abrigantj for å brueg. Dæj hjæt Pøjbræj. Te dæj sku der tælles jej uk te å sto we, å så brugt wi jawnle dæ her: Enneke-benneke — —. Nær så jej wa tal uk, så stelt haj sæ mæ Ansitje imå Døn å mat intj tjik. Så stak wi ajer å å fåfijeld os på Råjen å nijer i Skonkeren. De traf jo nok, at jej faltj nijer imæl tow Gwål Halm, så mat haj jo alk for å kom op ijen. Eej i Uskorre stu i gammel Wukn, å dæ fijelt wi os tit. Så sku wi råb Kuk, å så sku ham, der stu we, uk å fej os. Nær så haj ljæt i dæ jæen Æej å Låen, så ræntj di i dæ naen Æej hen å sput æpå Døn å så: »Pøjbræntj!«, å så wa di fritj. Hwes ham, dæ stu we, faj jej, ræntj di om Kap hen te Døn å så jælt de om, hwem der ku kom fost hen å røer we-i å sæj »Pøjbræntj!«. Wi lient no Gremmi-skowkatter, næ wi wa fare.

Dæ wa jet Wintjer, dæ wa så kåltj, så fæk wi Låw å skået i Dawlstowen. Så skåte wi, dæ sku slatjes Gritjs. Wi rot Fåssættæje — hæller Jemmerbænki som wi osse kaltj-æ — uk met æpå Gult, å der sku Gritjsi leg æpå, nær haj sku stekkes. De war swærest, nær wi ku få Bælsi te å wær Gritjs, å haj sku jo twæær noekon. — Der wa en gammel Kuen, som jik rontj å slatje for Folk.

Hon hjæt Kråwer-Mæt. Og derfor sku wi jo osse ha jæn å Tøseren te å wær Kråwer-Mæt. De war æ wærre Måslī, å jej Gång war a så uhældi å sæt mæ på en Torre å Fokmuwes, som Fåer brugt te Sputbak.

(angelt anglede, tiggede. jawnle jævnlig. uk ud. Låen laden. skået lege. Skåt leg. abrigåntj ivrig, opsat. Pøjbræj pøjbrænde, efter udråbsordet pøj, det vil sige: skjul. Døn døren. mat måtte. tjik kikke. ajer andre. fåfijeld forfjælede, skjulte. Råjen stænget. nijer ned. Skonkeren skunkerne, vinklerne mellem loft og tag. Gwål gulve. alk mase, arbejde med besvær. Uskorre udskudet, lav tilbygning uden for husets stolper. Wukn vogn. fej finde. Nær når. ljæt ledte. Æej ende. dæ naen den anden. sput spyttede. Pøjbræntj »pøjbrændt«, af pøj! og brændt (tillægsmåde). fritj fri. jælt gjaldt. lient lignede. Gremmiskowkatter »grim-i-skov-katte«, meget snavsele personer. fare færdige. statjes slagtes. Gritjs gris. røt rykkede. Fåssættæje forsættæet, løs bæk anbragt foran bordet, langskammel. Jemmerbænki gimmerbænken, slangbetegnelse for denne bæk, der brugtes af kvinderne. Bælsi tjenestedrengen. twæer gøre modstand. noekon i nogen grad. Kråwer kro. Måslī halloj. Torre tørv. Fokmuwes fukmose, det øverste løse lag i mosen. Sputbak spytbakke).

4. Læsø. Hans Pedersen (f. 1895): Jerrik. Optegnet af Arne Espegård 1956. (Optegnelsen er her omskrevet efter principperne i prøve nr. 2). a er omtrent = københavnsk a i gade.

Næ Jær'rek kam go'i wå hāj næm' å tjæ-j. Hāj wå i lāng', tøj' Stå-g mæ no tøn't Pjusk Skje'g, å så wå hāj så stej'nakke som i gammel Veer. Næ'r hāj djek, så de næ'rrest uw', som hāj hoppe a Ste mæ nå bette Nøk, få hans Bi'en hålt hāj næsten hi'lt sty-w, å Tæ'ren sat hāj mø' eng'ætter. De wå de, di gammel kalt å graw Tor're mæ dæ jænner Fow' å slo Løng' mæ de nā-n.

(go'i gående. hāj han. tjæ-j kende. tøj' tynd. Stå-g stage. stej'nakke stindnakket, stivnakket. Veer vædder. djek gik. uw' ud. Nøk ryk. sty-w stive. Tæ'ren tæerne. mø' meget. eng'ætter indefter. Fow' fod. nā-n anden).

5. Læsø. Marinus Jacobsen: Bedste fortæller. (Gammel Læsø-Dialekt). Læsøbladet. 3. Aarg. Nr. 2 (Febr. 1924) 6.

Naa skal I hør no' ræle noe. — Der waa Ild i Skostjen dej nan Da', da vi waa ved aa bag'. — Mi Scæn plejer aa fyer i An', aa da hai saa waa færdi, aa Tjællingen waa gaaen ad An', som vi sejer, nær dej er varm nok, — sa' to hai Aiswai for aa raw Glødern ud mæ, men saa raaver hai lig mæ jej Gang: »Der er Ild i Skostjen!« —

A' bløw saa alterirt, saa a' tawt Deji, som a stod mæ, men saa fek a Mui i Gang. Hvad er et du sejer Mai, sie enda te aa faa de slukket, ingen der gaar Ild i hjele Hust. — Hai swart int, for hai waa allered op paa Hust aa hæld i Spaj Wai nier i Skostjenspiven, saa Ild bløw da slukket, men å saar rigtig nok osse te ham. Naa ka du sie, hvad der kommer ad aa sæl vil fej Skostjen.

De haar du int nan Forstai paa Mai, de skul du lad Skostjensfejeri om, baare for aa tjen di Par Øre sæl, kui vi ha brændt Husen av, aa de skal vi int ha noe ad. —

.. De er int for gammel Meisker aa kom paa Laivej i dej her Tid, de er i ræle Glatting, aa å haer int nan Bjen aa skal ha brækked, saa a' holler mæ ing i min Stouw.

(ræle rædelig. Scæn søn. An' ovnen. Tjællingen kællingen. Aiswai ovnrageren. Mui munden. Mai mand. Spaj Wai spand vand. nan nogen. Laivej landevejen. Glatting glat føre. ing inde. Stouw stue).

Tekster. Jens Chr. Larsen (1824–64): Saa saarle. (En jydsk Bondepiges Sang ved Krigens Udbrud 1848 i Vendelbo-Mundart) og en jysk samtale i Trainkudskken (Erindringer fra Krigsaarene 1848–49–50) i Efterladte Skrifter. (1889). — Paa Hjørring Marked. Sværmere. 1863, 132. — O. L. Grønborg (1815–80): Optegnelser på Vendelbomål. (1882–84). (Forfatteren var lærer, født i Tise sogn, Børglum herred). — Chr. J. R. Lund: To Noveller, fortalte i østvendssysselsk Mundart. (1886). (Jf. Marius Kristensen i Dania II (1892–94) 307–308). — J. M. Jensen: Sprogprøve fra Vendsyssel. (Børglum Sogn). Den Gang Slaverne var brudt ud. — To Gange narret. Dania. II (1892–94) 252–259, III (1895–96) 126–128; Forlydsrim, udlydsrim og rytmiske talemåder i vendelbomål. Et vendelbomåls lyd- og formløre. (1897–1903) 239–256. — A. P. Kristensen: Fræ November te Yvvel. (1900); Karen. (1911). (Dialekt fra Astrup sogn, Vennebjerg herred). — Jens Thise (pseudonym for Jens Madsen Møller): Niels Klinker som Ægtemand, Kriger og Politiker. Albert Bayers jydsk Bibliothek Nr. 5. (1904); Niels Klinkers Saga. (1910); Sognefogedens Pigeboern. (1918); Sognefogedens Svigersønner. (1919); Livet i Sognefogedgaarden. I–II. (1922–23). — Fritz Reuter: Munter Historrier. Om arbejde aa øwersat paa Vendelbomoel aa Frands Vendelbo. Albert Bayers jydsk Bibliothek Nr. 13. (1907). (Oversætteren — redaktør Vestergaard — er fra Astrup sogn, Vennebjerg herred (Nordvestvendssyssel)). — Lars C. Ringsholt: Timmer Kræns Historrier. Albert Bayers jydsk Bibliothek Nr. 17. (1912); Nordenfjords fra. Digte og Viser. (1921) s. 23–36. (Dialekten er fra Sydvendssyssel). — Kristen Klastrup: Kræn Piesens Markinstur. Albert Bayers jydsk Bibliothek Nr. 43. (1922); Paa Træ-skofjo'l. Rim og Ramser på Vendelbomål. (= Jyske folkemål. Nr. 1). (1935). (Dialekten er fra Astrup sogn, Vennebjerg herred). — Wolle Mai (pseudonym for S. C. Sortfeldt): Gnierup Saawnrodsforhailenger. Albert Bayers jydsk Bibliothek Nr. 43. (1923). (Dialekt: Rubjerg sogn, Vennebjerg herred). — N. P. Petersen: Fædres Tale. Ordsprog og Mundheld fra Vendsyssel. Vendsysselske Aarbøger. VIII (1928–29) 271–288 og følg. årgange. — Thomas Olesen Løkken: Dej føst Pieb. Politiken 21/11 1931. Magasinet s. 17; Turistforeningen for Danmark. Aarbog 1932, 129. — Chr. Krogh: Vor Mues Moel. Nogle Dialektbetragtninger samt nogle Smaating paa Vendel-

bomaal. (1935); Fraa min Baaendoms Laej. (1944); Voer foræller sæ. (1954). (Dialekt: Jelstrup sogn, Vennebjerg herred). — C. Klitgaard: Språgsprøve fra Hvetbo hær'e (Hune Sogn). DF X (1936-37) 120-121; Sprogprøve fra Tværsted-Egnen (Horns Herred, Hjørring Amt). DF XV (1949) 86; Nogle Talemaader fra Vendsyssel. Vendsysselske Aarbøger. XIX (1951-52) 163. — Prøve paa Jens Thises Digtning. Lydskrevet af Lærer J. Hansen, Nr. Saltum. Vendsysselske Aarbøger. XVI (1945-46) 310-315. — Jens Bak: To Digte af Jens Thise, lydskrevet. DF XV (1949) 78-85. — Arne Espegård forbereder udgivelsen af et bind tekster på vendelbomål i serien Jyske folkemål. — Læsø: Sprogprøver i Læsøbladet 1922-24. — Arne Espegård: Lidt læsømaal. Vendsysselske Aarbøger. XXII (1957-58) 211-222.

B. HANHERREDERNE

Hele Øster Hanherred¹⁾ og det meste af Vester Hanherred må regnes for en østjysk dialekt, der strengt taget kunne medtages under vendelbomålet. Det behandles dog her for sig som et overgangsområde. På omstående kort er også indtegnet nogle af de grænser for de typiske vendelbomåls-fænomener, som ligger i den vestlige del af Vendsyssel. Punkterne a, b, c o. s. v. nedenfor svarer til grænselinjerne på omstående kort. Den første af de citerede former er den vestlige, derefter bringes (efter tegnet :) den østlige.

a. (Grænsen mellem Ty og Vester Hanherred). æ: a jeg. (Kort nr. 85). — *bre'*: *wrej'* vred. (Kort nr. 46). — *kran's*: *krā'ns* krans, *dan's*: *dā'ns* danse. (Kort nr. 6). NB: Vestløs blandet. — *nā'qən*: *na'qən* nogen. Kort: Særkort til § 63 og 104. NB: Arup har -ā-, Vestløs er blandet. — *tā'ḅ*: *ta'ḅ* tabe, *bā'q*: *ba'q* bage. (Kort s. 15). NB: Arup har -ā-, Vestløs er blandet.

b. Her har den ældre grænse mellem foransat og eftersat kendeord (artikel) vel gået, f. eks. *æ mand*: *manden*. Jf. ndf. — Vest herfor har vi vestjysk stød på kort vokal foran *pp*, *tt*, *kk*, øst for mangler dette stød, f. eks.: *lo'p*: *lā'p* loppe, *ka't*: *ka't* katte, *dre'k*: *drek* drikke. (Kort nr. 36 og 77). — *hæ'r*: *hæ'r* her, *dæ'r*: *dæ'r* der. (Kort nr. 33). — *år'm*: *ar'm* (en) arm. (Kort nr. 7). — *blæjær*: *blæ'r* (en) blære, *læj'ær*: *le'r* læder. (Kort nr. 57). — *span'*: *spaj'* spand, *tøj'*: *tøj'* tynd. (Kort nr. 61). NB: Forholdene er dog østpå noget blandede. — *gå'r*: *gā'n* garn, *ku'ær*: *ku'n* korn. (Kort nr. 65).

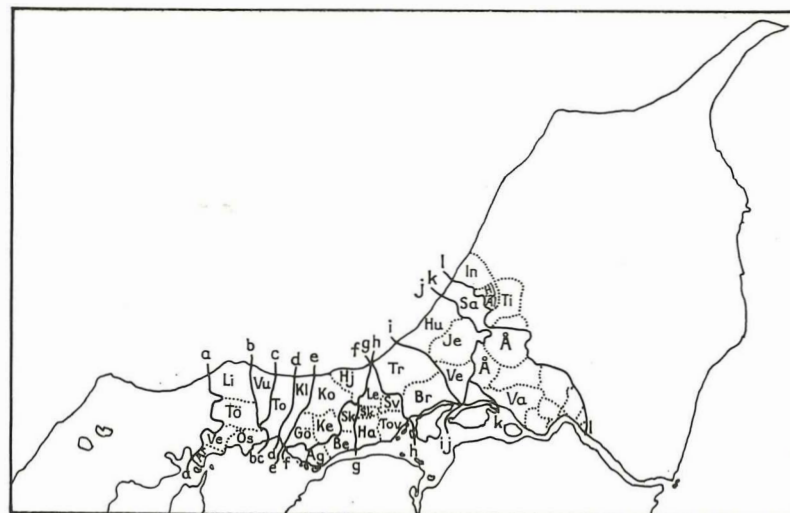
c. *hyw'*: *hōw'* (en) høj. (Kort nr. 29).

d. *ljøn'*: *løn'* lyng, *sjøn'*: *søn'* synge. (Kort nr. 24).

e. Vest har ét køn, men øst to køn i navneordene. (Kort nr. 81). — Vest har ikke stød i fortids tillægsmåde, men øst har det (som i rigs-dansk): *glemt*: *glem't* glemt, *spelt*: *spel't* spildt. (Kort nr. 76).

f. Grænsen mellem Vester og Øster Hanherred. *ba'r* el. *ba'n*: *bø'n* børn. (Kort nr. 31). — *ajt*: *atj* agte. (Kort nr. 59).

¹⁾ Hertil hører også Fur.

Kort over de vigtigste dialektgrænser i Hanherrederne, mellem Ty og Vendsyssel. Der er brugt følgende sognenavneforkortelser: Li=Lild, Tø=Tømmerby, Ve=Vestløs, Os=Østløs, Ar=Arup, Vu=Vust, To=Torup, Kl=Klim, Ko=Kollerup, Gø=Gøttrup, Ke=Kettrup, Ag=Aggersborg, Hj=Hjortdal, Sk=Skræm, Be=Bejstrup, Le=Lerup, Ha=Haverslev, Sv=Ø. Svenstrup, Tov=Torslev, Tr=Tranum, Br=Brovst, Hu=Hune, Je=Jetsmark, Ve=Vedsted, Sa=Saltum, Å=Åby, Va=Vadum, In=Ingstrup, Hj=Hjermeslev, Al=Alstrup, Ti=Tise.

g. *da'r*: *dō'r* (en) dør, *na'r*: *nō'r* nord. (Kort nr. 22). — *fræ'*: *frā'* fra. (Kort nr. 41).

h. *g-* (d. v. s. i forlyd): *dj-*, der er første stadium i retning mod vendelbomålets *j-*, jf. ndf. punkt j. (Kort nr. 43). — *k-*: *tj-*. (Jf. ovf. u. Vendsyssel). (Kort nr. 42).

i. Grænsen mellem Øster Hanherred og Hvetbo herred, det vestligste i det egentlige Vendsyssel. Vest har blødt *d* (ḁ), som er svundet i øst.

j. *dj-*: *j-*, jf. ovf. punkt h. (Kort nr. 43). — *nøj*: *nu'ə* noget. (Kort: Særkort til § 31, 34, 35, 103).

k. Vest har -ŋ: øst -j, jf. ovf. u. Vendsyssel. (Kort nr. 61).

l. Vest har to køn: øst tre køn i navneordene. (Jf. ovf. punkt e). (Kort nr. 81, s. 45)¹⁾.

En ejendommelig gammeldags karakter har målet i de to sogne Lild og Tømmerby i Vester Hanherred. Mellem dem og Vust gik der helt op til vor tid en skarp naturlig grænse, fordi Limfjorden gik ind i Lund fjord; tidligere var her endda et udløb for Limfjorden, idet Vust i Valde-

¹⁾ Oversigten og kortet bygger for Vester Hanherreds vedkommende især på optegnelser, som danskstuderende fra Aarhus Universitet i juni 1940 foretog på en dialektekskursion, der lededes af professor Peter Skautrup.

mars Jordebog (1231) kaldes en ø. Særlig ejendommeligt er det, at den gamle artikkeløse tilstand er bevaret i et meget stort antal af tilfælde i disse to sogne og videre — i noget mindre udstrækning — i Østløs, Vestløs og Arup, samt de tilstødende sogne i Ty (Østerild, Hunstrup, Hjarde-mål, sognene på Hanstholm), også disse sogne har tidligere været beliggende på øer, hvad der forklarer dialektens reliktprægede karakter. Jf. iøvrigt ovf. s. 43 og se prøven ndf. og u. Ty prøven fra Rær.

Litteratur. Peter Skautrup: Folkemålet. Landet mod Nordvest — Thy og Vester Han Herred. I (1946) 187–198. — Jens Rolighed: Ord fra Folkemaalet i Hanherred. Aalborg Stiftstidende. 2/11 1947. (Kronik); Det jyske mål i Han herred og i Thy. Historisk Aar-bog for Thisted Amt. XII (1950–52) 204–215.

Prove. C. M. C. Kvolsgaard: Fiskerliv i Vesterhanherred, skildret i egnens mundart. (1886) 22–24. Den Lyngby-Feilbergske lydskrift er her om-skrevet, dog er bibeholdt *è, ò, ö*, hvor ' angiver, at lyden er lidt åben, da dialekten har fire åbningsgrader i selvlydene. Lyden *è* ligger altså mellem *e* og *œ*, *ò* mellem *ø* og *ö*, *ö* mellem *o* og *å*.

Æn gån' imèl· skòlpær haw' æn liq' i lan'. *Dæn', dæ feŋ·ær sã'nt æn haw-man, dæn' sør·ær fôr å fo æn kjyr òp te strã·ŋfòw·ðan, å sã blywær æn begraw·að i kresten jow'ær.* *I nõrweġst hã·n o Lel· kjær·gor ple'r di å put æm ni'ær, å fò nu·ær o'r sij·n kam' dær æn tri·fiġ·r liq· te Lel· strã'ŋ å bløw begraw·að dæ·r.* *Præġstæn fêk kjêr·kfòlk te' å skjêlæn sam'al å sæt ja·rkòsær æpo djê graw·, å sã plãntað han tre'ær dæ we, mæn di gjik snã'r uw'ð, fôr skaj' å haw-ra'q æ sã slæm' dæ·r æmkren' te å ø· djê tre'ær, te dæ ka snã'r ej't grow' ånt æŋ piġ·l å høl·.* *De ær ej't òl· døn·æŋær, dæ blywæ begraw·að sã pæ'n.* *Østæn fò Bol·bjêræ wað'ær æn sti·ændøn æpo strã'ŋ, å dæ·r åġ'ær wa dær æn haw-man begraw·að; òl· dæm·, dæ gjik dæ·r fòbiġ', di skul kjywl æn sti'æn hæm' æpo døn·æn, fôr hêl·æs wil haw-manæn kom æ'tær dæm.* *De fòtòl· di wòs, dæn gån' wi wa ba'r, å wi trow·að æð kaskji'æsæ òsã, mæn jèn' daw' wa wi æn hi'al hjow'ær fòsãŋ·kæð dæ ni·ær, å wi hað hwæ· jèn' hyt wò sti'æn æpo døn·æn; sã kam wi i tãŋ·kær æm', te de wa nãk lèw'n; di skul ej't trow', wi war rèġ· fòr' æn dø' haw-man, å sã ga wi wòs te' å raq sti·ændønæn ni'ær.* *Wi fêk æn òsã næġstæn jaw·nt mæ strã'ŋ, mæn sãw'ær dær jèn' ow'òs, dæ tèt, æn ku løj't, te haw-manæn stæŋ·kæð; sã snã'r dew'ær bløwæn sã'ð, ku wi òl· sam'al løj't nêġ stãŋk, å sã kan æð nãk wæ·r, wi fêk bi·æn å go' æpo.*

(skòlpær skvulper. *haw-man* strandvasker. *kjyr* kørt. *hã·n* hjørne. *ple'r* plejer. *nu·ær* nogle. *o'r* år. *strã'ŋ* strand. *kjêr·kfòlk* kirkegængerne. *ja·rkòsær* jernkors. *tre'ær* træer. *skaj'* tør, skarp blæst. *haw-ra'q* havgus. *ø* ødelægge. *ej't* ikke. *wað'ær* var der. *åġ'ær* under. *kjywl* kaste. *ba'r* børn. *hjou'ær* hjord, flok (drenge). *fòsãŋ·kæð* forsamlede. *hyt* kastet. *jaw·nt* jævnet. *tèt* tykte, syntes. *løj't* lugte. *sã'ð* sagt. *stãŋk* stank).

Tekster. C. M. C. Kvolsgaard: Fiskerliv i Vesterhanherred, skildret i egnens mundart. (1886); d. s.: Spredte træk af landbolivet, optegnede i jysk mundart. (1891). — Jakob Knudsen (1858–1917): Den først' af de Catilinarisk Taaler, af M. Tullius Cicero, øwersaat epaa jysk af Jakob. (1887 og senere udg.); Sømandens Kone synger. Højskolebladet. 27/12 1901, optrykt i Jeppe Aakjær: Fræ wor Hjemmen. (1902) 192–193. (Forfatteren var vokset op i Aggersborg, Øster Hanherred, men hans tekster er et forsøg på at skrive fællesjysk). — Johan Skjoldborg (1861–1936): Dynæs Digte. (1915) 57–58, 61–65. (Forf. er født i Østløs, Vester Hanherred). — Jf. Marius Kristensen i Dania. II (1892–94) 308–309.

C. TY

Under tybomålet kan i øst også henregnes de nærmest tilstødende sogne i Vester Hanherred: Arup, Vestløs, Østløs, Tømmerby og Lild, der her er behandlet under Hanherrederne. Mod syd viser den gamle landforbindelse, der blev afbrudt ved havets gennembrud af Aggertangen 1825, sig ved, at de nærmeste sogne af Vandfuld herred, således Harboøre, sprogligt hører med til Ty.

Med tybomålet er vi altså inde på vestjysk grund, hvad der fremtræder ved foransat artikel, stød på *pp, tt, kk* (om en indskrænkning i Nordty i det vestjyske støds udbredelse se ndf.). At vi stadig er i nordjysk, viser bevarelsen af *w* foran alle selvlyde og af *ð* i ord som *du, der*, når de hæftes ved foregående ord. (Se s. 90). Som nævnt er målet her nordenfjords også blevet stående ved åbent *b* (*ð*) i *pi·b* pibe o. s. v. — En gammel særudvikling i det vestlige Jylland, der møder os nu, er en »brydning« af *y* til *jö*: *ljön'* lyng, *djön'* dyng, *sjön'* synge. Dette fænomen forekommer helt ned til syd for Esbjerg. (Kort nr. 24). Jf. ndf. u. IV A a Hardsyssel. Knap så langt sydpå i Vestjylland — kun til og med Hardsyssel — når en forlængelse af vokal foran *s* og *f* i tostavellesord, hvor endelsens *e* er tabt ved apokope: *bø·s* bøsse, *ka·s* kasse, *pa·s* passe, *skaf* skaffe, *træf* træffe; *fe·sk* fiske, *fre·sk* friske (flertal), *ha·sp* haspe, *ra·sp* raspe, *kã·st* kaste, *me·st* miste. (Kort nr. 70, 71). — Som i Himmerland er *wr·* blevet til *br·*: *bre'* vred, *bri·* vride, *bre·st* vrist. (Kort nr. 46). — Forbindelsen *rn* er blevet simplificeret til *-r* (også på Mors, i Salling og Hardsyssel): *skã'r* skarn, *bã'r* barn, *ba'r* børn, *ja'r* jern, *ku'ær* korn, *stja·r* stjerne, *mã·r* morgen. (Kort nr. 65). — Efter bagtungevokal er *nd* blevet til *j*, når *n, l* eller *r* følger: *ajæn* anden, *ajær* andre, *åġ'ær* under, *haj·æl* handle, *øj·æn* onden, middagsmad, *broġ·æn* brændt, *woġ'æn* vunden. — Yderligere mindes der om, at *jeg* her hedder *æ*, ligesom i Sønderjylland (jf. s. 39). — Som i midt-østjysk hedder det *ste·l* stjæle og *te·l* tælle. (Kort nr. 34).

Vi træffer et mindre dialektskel i Midtty¹⁾. Kun det nordlige Ty har den nordjyske udvikling *a* til *å* foran *mp, nk, nt*: *dãmpær* damper, *plãŋkær* planker, *wãntær* vanter. (Kort nr. 4). Og vestjysk stød på *r, l, n* plus *p, t, k* er sydfra kun trængt op midt i området, hertil hedder det altså

¹⁾ Jf. Ole Bang: Sjørring Sø. Historisk Aar-bog for Thisted Amt. 1908, 24–36.

lær'k lærke, *smil't* smelte, *an'kær* anker, nordligere *lær-k* o. s. v. — Om tvelydning af gamle lange selvlyde i Nordty se ovf. s. 101.

Ordforråd. For en stor del vil man genfinde de særprægede ord i tybomålet også i de andre nordenfjordske dialekter. Følgende synes dog at være specielt tylandske: *fænge* indhegnet mark, *glæde* blankhed (d. v. s. rigsmålsordets oprindelige betydning), *huv* skråtag, *hængeblikke* blikstille vejr, *håskjærre* en hajart, *kraj* utøj, *palter* buttet person, *pikser* tryllekunster, *skavl* gnier, *skrins* vrid, *knæk*, *slavs* dugg, *ørsel* vildelse; *nodden* fiks på fingrene, *pammer* trind, *pilli'we'* ivrig, *styrlos* uregerlig, *vidslig* (*westa*) bevidst, *øden* bestemt af skæbnen; *brusle* syde, *sprutte*, *flege* være slesk, *gnitte* knitre, *grane* (*grā-n*) glo, *stirre*, *hjangsle* gå stødvist el. ujevnt, *hvæbe* gå uordentligt med noget, *mimle* mimre, *murle* småsmerte, *pade sig* hvile sig, *skavle* tinge, *prutte*, *sumle* skvulpe, *svarpe* bylte uordentligt ind, *ule* rådne; *a* men; *der* kan — som i ældre dansk — bruges som genstandsled, i hvert fald i Sydty (Boddum).

Litteratur: Peter Skautrup: Folkemålet. Landet mod Nordvest — Thy og Vester Han Herred. I (1946) 187–198. — Jens Rolighed: Det jyske mål i Han herred og i Thy. Historisk Aarbog for Thisted Amt. XII (1950–52) 204–215. — J. Grusgaard: Thydialekten. Thisted Amts Tidende. 5/5 1954. — Niels Åge Nielsen: Thybomalet udforskes. Thisted Amts Tidende. 10/4 1957.

Prove: Rær sogn, Hillerslev herred (Nordty). Marie Andersen (1870–1959): Barsel. Båndoptagelse 1956.

Ja, når æ gik å sku hæ' en be'ta, de war æ et så glå' we, så æ hað jo manå tå-nkær: »No ka æ et kom hæen å be'ste-l nö-j, no ka æ et kom hæen å tje-n nö-j, no ka æ go' hæ'r hjæ-m, å ka en-æn ten' uw-ræ't!« — De war no de. — Når dæn' ti' kam' så, te de sku fo-rægo', æ sku å' mæ dæn', så kam æ da åsæ öw'ær de. — No! Så sku æ så te' å hæ' æ jow-mor. De ka æ da how', å de war dæn fö-st, æ sku ha. Æ war så hæ'r ni-ær we min mu'ær. — Hon bow-æð i Wisi. — No wil æ dæ-r nü-ær å wæj-r. Å Jör-æn war i Kro-nbå-ræ om høst, han ku it —, de ku it hjæl-p, æ war jenå hjæ-m. No! Æ ble syq', å æ hað jo trånt om æ'tærme-ða fu-ær å fo mi så-qær år-nt. Æ war i fæðærlos hu-æsæ, å æ gik i fæðærlos hu-æsæ dæn' hi-æls då', de tint æ et så mo'j' we, æ war et så'nt så —, æ ku snå'r ræn te Wisi. — Mæn de war no de. Æ kam et te Wisi, å æ war jenå hjæ-m. Så æ na-bofolk di ha-ð en pij-q, dær war et reti klo'q, ja', hon war sāmæn klo'q nåk, de war så'n en kjön' jæn', så fek æ hen-æ te å wæ-r we-m'æ om æ næt. No! Wi sku så hæ wor jow-mor hent, så sku hon jo åp å sön'ær hæen te en na-boku-æn, om hon ku et kom hæen te-m'æ. Mæn hon fæk å ta no smör å no brö'æ å no sokær mæ hæen, får æ ha-ð et, æ sku jo ha wæt te Wisi, æ hað jo et fot de kjöwt en', æ sku ha wæt ni-ær we mi mu'ær å wæt i di daw. — Å — (Hvordan gik det så?) Ja, så gek de jo gu'æ nåk. Så sku dæn' ku-æn jo hæen te æ na-bogo'r, som æ hað tjent. Di wil æ'tær æ jow-mor, å de war jo

så'n — æ kåw'l han sku så æ'tær æ jow-mor. De war en swot hæst, å han spæn jo fu-ær en betå fjeðærwuhn, å han ky-ær —, han hað næ'r kyær —, æ hæst hað næ'r stöwt dæn' gån' dæn' kam hæen te wos. Han be'höwæ et å ha ky'ær så stærk. . . No! Mæn de war no de! Å a-lten' de blöw öw-ærstå'n, å de blöw jo så då', å dæ'r war en-æn ten' i wæj'. Så blöw dær sæn bu te Jör-æn. Så gik han jo hjæ-m' fræ Kro-nbå-ræ å' po hans bi-æn, å så na'r te Hambå-ræ. Å han sku te'-æn iljæn om aj-æn då'. Så fek han jo år-nt, te mu'ær hon kam fræ Wisi å dæ-r wæstær te Hambå-ræ, å sku wæj-r we mæ. Å æ sku jo leq' i ti' daw. De war jo skik å broq' dæn' gån'. Å re-s wos fa-r de war po wor æj-æn answær, de hað jow-mor et mæ å gjör. No! Å de gjek jo så hi'æl gåt a-l sam'al. Å da han war så fæ-ræ mæ host, å —. Så to't mu'ær, hon sku hjæ-m' te Wisi iljæn. Å så fæk wi jo wor båw'r te kjer-k. Å dæn' blöw jo så et döbt da, fa-ræn kam i kjer-k, de war jo et just wor skik dæn' gån', te æ ba'r sku dö-ðæs hjæ-m. Å æ trih o-qærs då' æ'tær så skul æ baw'r te kjer-k, å de blöw' så åsæ så'ntæ. — Å mu'ær hon ko-qæ æ oj-æn, å dæ-r war li-q hans bo-ðlaw, di fij-r, de war o't folk, dær war te dæn' ba-sæl, dæm han fe-skæ sam'al mæ. Å di fek so-ðæ so'p å ta'r fesk å ka'töflæ, å ka-fæ ilbå'q æ'tær. Å så war dæn' gi-l får'bih.

(Havde der været nogle nabokoner hos dig?) *Ja', så war dær jo no na-bo-ku-æn dær kam' å so' te-m'æ, de stå'n æ lå', de war jo remæliqæn, de war jo da skik dæn' gån'. Å de war jo so-ðæ so'p. Å så slaq'tæ di en höj-n hæler en kyw-le η hæler en ten', hwas di ha-ð, å bruw-nt, å så sku dæn' jo mæ æ so-ðæ so'p. Å hæ-læs war æ so-ðæ so'p å en hweðækå-q. Så'nt war'-æð da mo'j' dæn' gån'. Æ hað som- tij-æn tow-trih gryful so-ðæ so'p te oj-æn i manå tij-æ. — De war mjæstæn a-lti fö-ðwå-r, dær kam'. De war et nöj gla-s å nöj kå'pæ å så'nt nö-j, får de hað smofolk et ro' fu-ær. — Wi sku næ-r wos mæ, hwas wi ku fo.*

(hå' have. be'ta bitte, lille. glå' glad. uw-ræ't udrette. sku å' mæ dæn' skulle af med det, føde barnet. ni-ær nede. mu'ær moder. Wisi Vigso. wæj-r være. Jör-æn Jørgen, hendes mand. Kro-nbå-ræ Kronborg, et par kilometer nord for Thisted. trånt travlt. fæðærlos hu-æsæ fødderløse hoser, stunt-hoser. tint tænkte. næt nat. sön'ær sønder, sydpå. kåw'l karl. swot sort. ky-ær korte. stöwt styrtet, død. Hambå-ræ Hamborg på Hanstholm. han sku te'-æn han skulle af sted. om aj-æn då' dagen efter. re-s wos rejse os, stå op. fa-r før. baw'r barn. kjer-k kirke. æ ba'r børnene. trih tre. så'ntæ sådan. oj-æn onden, middagsmad. bo-ðlaw bådelaq. so-ðæ so'p sødsuppe. ta'r tør. de stå'n den stund, dengang da. höj-n hene. hwas hvad. kå'pæ kopper. et ro' fu-ær ikke råd til).

Tekster. Knud Aagaard: Physisk, oekonomisk og topographisk Beskrivelse over Thy. (1802). Ord og Talemaader fra Thy. s. 240–250. Jf. hertil Otto Lemvig i Kiøbenhavnsske lærde Efterretninger. 1804, 561–568. — En Thybohistorie. (1874). — J. P. Jacobsen: Marie Grubbe. (1876). (Heri dialektreplikker). — Evald Tang Kristensen: Molbo- og Aggerbohistorier. I–II (1892–1905). — S. K. Overgaard: En Hyrt i Ty. Udg. af Evald Tang Kristensen. Jylland. I (1892) 371–376 og af Torsten Balle som Et Bryllup

i Thyland. Historisk Aarvog for Thisted Amt. X (1944-46) 376-387. — J. Bundgaard: Fræ Baaer aa te gyvt Mand. Albert Bayers jydsk Bibliothek Nr. 50. (1924). (Dialekt: Vestervig sogn, Refs herred). — Anders Overgaard: Gamle Talemaader, Sejer og Vendinger fra Hillerslev Sogn. Historisk Aarvog for Thisted Amt. VII (1935-37) 398-400 og følgende årgange; d. s.: Gammel Overtro og Leveregele fra Nordthy. sa. sted (1951) 255-259. — Johs. V. Kirk: Ywl. Jul i Thy 1935. — Hans Bakgaard: Folk, æ haar mødt. Digte i Thybomaal. (1939); De gav mig Styrke. (1956). — Jens Søe: Tak for æ Bro. (1943). (Dialekt: Boddum sogn, Refs herred). — Jens Kirk: Nae i æ Thue. Digte. Rim og Remser fra Thy. (1949). Heri: Lidt om Dialekter i Almindelighed og Tybomaaleet i Særdeleshed. s. 5-10. — Niels Åge Nielsen: Fiskerliv i Thy. To beretninger på Vorupørdialekt. I-II. Historisk Aarvog for Thisted Amt 1955, 426-432, 1956, 60-79.

D. MORS

Meget nær dialekten i Ty står morsingmålet. Af de få forskelle kan nævnes, at Mors ikke har overgangen *wr-* til *br-*. (Kort nr. 46). Og at vestjysk stød er gennemført i noget ringere udstrækning end i Sydty, idet det mangler ved forbindelserne *n*, *l*, *j*, *w* plus *p*, *t*, *k*. Herved stemmer det overens med reglerne for vestjysk stød i Vesthimmerland. (Kort nr. 78, s. 40). Endvidere hedder jeg *a*. — I nogle tilfælde ses det, at dialekten i Hardsyssel har øvet indflydelse på Sydmons. — Også ordgeografisk hører Mors til de nordenfjordske dialekter.

Litteratur. C. Schade: Beskrivelse over Øen Mors. (1811) 333-344. — Sprogforandring og Morsingbomål. Historisk Aarvog for Mors. I (1919) 91-110. — Jens Lund: Sproget på Mors. I August F. Schmidt: Morsingboer i gamle Dage. II (1933) 1-15; d. s.: Morsingmålets lyd- og formlære. (1932-38). — A. C. Skyum: Morsingsk. Særtryk af Morsø Folkeblad. 1931; d. s.: Morsingmålets Ordforråd. I-II (1948-54).

Prove. A. C. Skyum: Morsingmålets Ordforråd. I (1951) 198-199.

Brygningen. målt, *hom-əl* ā *mal'əwt* *sgu* *tæl*, *næ'(r)* *æn* *sgu* *brøq. əl*. — *æ* *hom-əl* *bløw* *sāt* *i* *blø'ð* *i* *kāl' wān'* *i* *æn* *dəw'n* *ā* *i* *bā'q'cē'dər* *ko-qə* *i* *de* *sam-wān'*, *dæ* *sā* *bløw* *brøjt* *te* *æ* *əl*. — *æ* *mal'əwt* *kam* *i'k* *æ* *tən.*, *æ* *dā'* *fa* *dæ* *sgu* *brøq-əs*, *ā* *'ko-q'hi'ð* *wān'* *bløw* *hælt* *po'*, *ā* *sā* *sdow'* *æ* *te* *næjst* *dā'* — *sā* *wā* *æ* *tən.* *fær-ə* *te* *brow'*. — *nøj* *ā* *æ* *mālt* *bløw* *hælt* *i'k* *æ* *'masq-bal-i*, *ā* *ko-qən* *wān'* *fræ* *æ* *'gruw-ki'kal* *bløw* *hælt* *po'*. *dæ* *bløw* *rø'r* *i'k* *æ* *mæ* *æ* *'masq-pen'*, *fu* *de* *sgu* *bā-ðā* *wæ* *jaw'n* *ā* *pā-sən* *sdjw'*. — *dæ* *bløw* *brøq-ə* *i* *æn* *kā'r*, *wi* *kalt* *'bæ-r-ikā'r* *hæle* *'ta'p'ikā'r*. *dæn* *bløw* *'an'brongən* *po* *æ* *'kā-r'sdu'al*. *i* *æ* *'ta'p'ikā'r* *wā* *æn* *'ta'p'hu-əl*, *dæ* *ku* *lo'gəs* *mæ* *æ* *'ta'p'sdång'*. — *i* *æ* *bon.* *wā* *dæ* *sdø(j)* *mæ* *æn* *law* *tā'q*, *dæ* *bløw* *holt* *nī'(r)* *mæ* *tri'k* *'ta'p'sdi'n*. — målt *ā* *hom-əl* *ā* *mal'əwt* *kam* *i'k* *æ* *'ta'p'ikā'r*, *ā* *sā* *bløw* *æn* *fölt* *mæ* *'sgāl'hi'ð* *wān'*. *de* *sdow* *ā* *trak* *æn* *pā* *sdā-n*, *ā* *föst* *sā* *bløw* *dæ* *tæ'bā*. *dæn* *föst* *tæ'pnəng* *wā* *myj'* *dæn* *bæj-st*, *ā* *dæn* *bløw* *sām'ti* *brøjt* *te'* *ā* *dæj-n* *nøð'ər* *i'k*. *tri'k* *sdā-n* *æ'dər* *bløw*

dæ *tæ'bā* *aj-ən* *gāng'*. *di* *tāw'* *föst* *tæ'pnəngər* *ku* *bro-qəs* *te* *'gāt'əl*, *'yvw-əl'əl* *hæle(r)* *'gam-əl'əl*. *dæn* *triði* *tæ'pnəng* *ga* *tən'* *əl*, *sgjənt* *de* *sdow* *ā* *trak* *i* *sæjs* *sam'ful* *sdā-n*.

(*mal'əwt* *malurt*. *æ* *hom-əl* *humlen*. *wān'* *vand*. *brøjt* *brugt*. *fa* *før*. *'masq-bal-i* *mæskebalje*. *'masq-pen'* *mæskepinden*, *en* *meterlang* *træstang*, *bred* *og* *flad* *på* *den* *ene* *halvdel*. *kā'r* *kar*. *tā'q* *rughalm*. *sdā-n* *timer*. *tæ'bā* *tappet*. *dæj-n* *dejne*, *lægge* *dej* *op*. *aj-ən* *anden*. *'yvw-əl'əl* *juleøl*. *triði* *tredje*).

Tekster. A. C. Skyum: Mi føst Tjænnest. En gammel Morsingbo fortæller. Historisk Aarvog for Mors. VIII (1926) 89-117. — Aug. F. Schmidt: Et Hyrderim. DSt 1928, 187-188. — En gammel Morsingbo-Vise. Optegnet af Kr. Søndergaard. Historisk Aarvog for Mors. XII (1930) 123-124. — Oscar Bang (udg.): Morsingboernes Sangbog. (1937); Sagnet om Angel-Fegge og Horvendel, frit efter Saxe po Mossingbomo'l. (1941). — M. P. Ejerslev: Den gammel i æ Hyw. (1944). — A. C. Skyum: Vers på Morsingmål. (1953). (= Jyske folkemål. Nr. 4).

4. VESTJYLLAND

Sproget er forholdsvis ensartet inden for det store område, som dialektforskerne benævner Vestjylland: landet, der i vest begrænses af Vesterhavet, i nord af Limfjorden til Lovns bredning, derefter af den berømte nordvest-sydøstløbende artikelgrænse til Horsens fjord, så igen mod øst af havet og endelig mod syd af grænsen mellem nørrejysk og sønderjysk. Fælles træk er foruden den foransatte artikel (jf. s. 42 ff.) og (når undtages dele af Sydøstjylland) det særlige kønsforhold i navneordene (jf. s. 44 ff.), at dialekten har vestjysk stød (jf. s. 40), overgang af *w-* til *v-* foran fortungeselvlyd (*vi* *vi*, *viļ* *ville*, *væj'r* *vejr*) (Kort nr. 45), og at *efter* hedder *a'tər* (Kort nr. 31). Men der er også forskelle. Dialekten synes at falde i: A. Et område med nyudviklinger i nordvest, her kaldet Midtvestjylland. B. Et i forhold til dette mere konservativt sydvestlig område, benævnt Sydvestjylland. C. Et af vest- og østjyske drag stærkt blandet område i sydøst, kaldet Sydøstjylland, der yderligere falder i en række mindre dele med særforhold.

A. MIDTVESTJYLLAND

Midtvestjylland afgrænses i nord af Limfjorden, mod øst af artikelgrænsen til et sted vest for Silkeborg, derefter regnes der med grænsen for Ringkøbing amt mod syd, dog er det i de vestlige egne Skern å, der danner dialektgrænse, således at amtets sydligste herred, Nørre Horne herred, hører til Sydvestjylland.

Fælles træk i midtvestjysk er først og fremmest, at glde. *t* efter selvlyd, gennem et nu forsvundet mellemtrin *ð* (som i rigssproget) er blevet til *r*, i yderområderne er dette *r* dog ofte forsvundet. Det hedder da f. eks.

mar mad, gå-r gade, køj-r kød, grø-r grød, flø-r fløde, gry-r gryde, u-r ude. En tilsvarende udvikling altså som vi traf i Gerrild og (vestlige) Nordslesvig. (Kort nr. 50; s. 56). — Videre kan der mindes om, at midt-vestjysk har *y* i udlyd udviklet til *øj*: *bøj*' by, *nøj*' ny, *søj*' sy. (Kort nr. 20). Jf. iøvrigt den mere detaljerede redegørelse i Poul Andersen: Orientering i dansk Dialektologi. (1954) 45–49.

Midtvestjylland må yderligere deles i tre underafdelinger: a. Hardsyssel, b. Salling og c. Fjends herred.

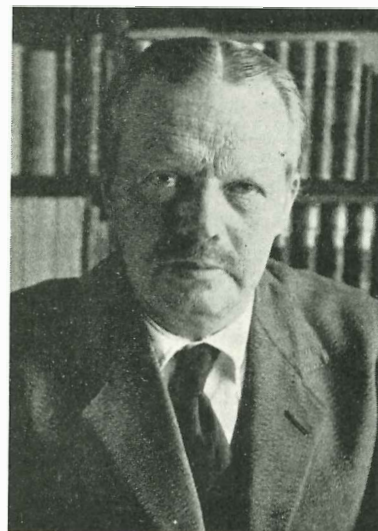
a. Hardsyssel

Dette kerneområdes grænser dannes mod nord af Limfjorden indtil Venø bugt, derefter af Sallings sydligste herredsgrenser (Rødding og Hindborg herreder), mod øst når det til Fjends herred, hvor Karup å danner skel, og mod syd til Skern å.

Som i Ty, på Mors og i Sydsalling, samt ud over syslet sydpå har vi bevaret resultater af den såkaldte østnordiske *w*-brydning: et urnordisk *lingwa* blev ved den til gammeldansk *liung*, i vestjysk *ljøn'*, mens rigsdansk fik *lyng*; andre eksempler på denne udvikling er *djøn'* (en) dyng, *sjøn'* synge. (Kort nr. 24). En form som *bern* må her — og videre i Ty, i Vester Hanherred og på Fur — have fået afrunding til *bær'n* (sammenlign at stednavnene *Herning* og *Hanning* udgår fra en form *Hörning*, der svarer til den østjyske), som i syslets nordlige del har resulteret i *ba'r* (som Ty og Mors), mens den sydlige del fik *ba'n*. (Kort nr. 82 og 31). Grunden til forskellen i medlydene er den mere generelle regel, at i den nordlige del (såvelsom i Ty og Salling) er *rn* udviklet til *r*, mens nørrejysk ellers har fået *rn* simplificeret til *n*. (Kort nr. 65). — Se iøvrigt om forskelle videre ndf. u. B og C.

Litteratur: Peter Skautrup: Et hardsysselsmål. Ordforråd. I (1927–29), II.1. (1930). Dette hovedværk i dansk dialektologi giver — i Danias lydskrift med oversættelse — en gennemgang af ordforrådet i Tvis og Hodsager sogne syd for Holstebro. Videre d. s.: Hardiske mål. I–II.1 (1930–42); Klusiler og »yngre« stød i vestjysk. APhS III (1928–29) 32–51; Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn. DSt 1921, 97–111; Ordforrådet i midt- og vestjyske dialekter. Fra Viborg Amt. 1929, 32–52; Nogle bemærkninger om vort mål. Hardsyssels Aarbog. XXIX (1935) 27–43; Folket og Maalet. Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt. (1937) 95–111; Hardernes mål. Turistforeningen for Danmark. Aarbog. (1950) 101–112. — Chr. Møller: Substantivernes Pluralisformer i Vestjysk. Heldumdialekten 1900. In Memoriam Sandfeld. (1943) 147–157. — H. P. Hansen: Kultur- og Sprog minder fra Midtjylland. (1930) 135–160; d. s.: Hon' æ do te fa's? SK XII (1943) 57–63, XX (1956) 90–91. — Holger Sandvad: Stauning-målet. (1931).

Prove. Herningegnen. H. P. Hansen: Jens Pråwst. En Original fra Heden. (1928) 13–14.

Museumsforstander H. P. Hansen,
Herning.

Han wa sløt et så gal te å sky, o han hå-r e da't som en Mand i Su-nds. Jåw den Histår'i ska I da åsse ha, få den æ gu'e nåk. De wa jæn Sām'er, da fange æ Su-ndsmand en löwnd Hå-rkilling. No wa æ Hå-r smælle nåk te o pot i' æ Gry-r, o så sāt han en i en Kas i Støj for o föj en åp mæ Kå-lblå-sår'n, te di snå'r engen Ko'l ku fo sjæl den Sām'er. Da no æ At'ero'r kam, wa Måt'n blöwn bode tyk og fi'r, så den gāt ku kåst en gu'e Skjøelling, o så en Daw fæk æ Mand æ Bøs laj'e. No sku gutn Hå-r hå' en Haw'l!

Men æ Mand wa et møj wånd te de Jaw-en, o hwisensind-ensti' han no et ram't en, så vild dæ da blyw en få-le Snak røndnen åm om hans Hå-rjæwt. Dæ-for tu'g han o bond æ Bå-gbien sam'l o'n, så en et sku ta åltfor stuer Sprøng, o så lu han en ræ-nd. Da den no wa komn let hæen, så lå han Dald'er te'n, o han hå- da åsse næ'r skøtn, for han sāt' æ Skåj li- imæld æ Bå-gbien o'n; men dæ skie da't ander Skå-, end æ Strek', Måt'n wa he'ld i', blöw sköt öw'r, o så stok æ Hå-r aw'.

Jåw' Jens Pråwst wa en sæ'r tåwele Hund mæ hans Jaw-en o Sky-rn. Sår'n sku hans Kuen, dæ hi Maren, jæn O'r hå en Lelde. Di hå- e møj' småt, o dæ-for sku æ Komune betål æ Juermur. Da de no blöw ve æ Ti', sku Jens smut öw'er te æ Kassier i æ Sawnrå' atter en Bevi's o', te æ Såw'n vild betål de, æ Mand et sjæl kund. Men dæ wa låndt öw'r te æ Kassier, for han bue hi'el öwer i den å-n Si- o æ Såw'n. Li- i de Jens ska te'n, kommer han i Tanker åm-, te dæ gāt ku leg en Hå-r hæjer Röw o hans Væj, for han sku bode öwer Mues o Hie — o så tug han æ Bøs mæj. Han wa da hæj'r et komn røet låndt, fa- dæ sprenger en hæsele stu'er Röw åp. Den wa wal låndt hæen; men æ Pråwst sætter jo at'er Mik'l, o de wa læt nåk o fülle æ Spwår, få dæ wa en Skiml Snø o'. O no ræ-nd han at'r æ Röw hi'el öw'r te Bråndu-r. De

wa nær ind mur Aw't'n, da han mot åp'gi æ Rōw-jawt, o da wa han bode stå-græet o ryw-sult'n, ka en wal tænkt'. Så gik han ind te en Kuen, han kjæ-nd gât, o dæ fæk han sæ nât o e-r. Men âld- bæst, som han no so o vrædt i sæ, spuer æ Kuen te, hor'n Maren hå-e. O da hå Jens nær taft æ Mæld-mar, han so o goflt i sæ — »De æ dōw-lentam'æ sand- a sku jo hind't æ Juermur te hind, o så kam a at'r gutn Rōw!« O så sât' han aw' u'r å æ Da'r.

(han hå-r e da't han havde det da ikke. löwnd levende. smælle nåk smælig nok, alt for lille. Gry-r gryde. fi'r fed. gutn den gode. wänd vant. hwise-sind-ensti' hvis, dersom. røndnen rundt. Sprong spring. så lå han Dald'er te'n så knaldede han løs på den, Dald'er rabalder. Skå- skade. Strek' snor. he'ld hildet, bundet. Sky-rn skyden. Juermur jordemor. lândt langt. bue boede. ska te'n skal til at af sted. Rōw ræv. Mues mose. Hie hede. hæse vældig, forstærkende tillæg alm. i Vestjylland og på Mors, endog hæse køn' egl. hæsligt køn. at'er efter. Spwår spor. Skiml tyndt lag. mur mod. e-r æde. vrædt rodede, her: stoppede. hor'n hvordan).

Tekster. P. M. Nødkov: Prøve af synderlige jyske Ord og Talemaader, gangbare blandt Almuen i Ulfborg og Hind-Herreder. Lærde Efterretninger. 1804, 763-768, 780-784. — Thøger Larsen: Kræ-Tammesen. (Digte). Fræ wor Hjemmen. (1902) 184-188; Limfjords-Sange. (1925) Høstawten. s. 38-40; Trækfuglevej. (1927) 62-64. Jf. Chr. Møller: Et Dialektdigt i sproglig Belysning. Studier tilegnede Verner Dahlerup. (1934) 218-223. (Om Høstawten). (Dialekt: Tørring sogn, Skodborg herred). — H. P. Hansen: Låjlæ Fålk. (1923); Jens Pråwst. En Original fra Heden. (1928); Wälle Gro' Gre't. (1935); Folkemindeoptegnelser. SK VII (1938) 63-64; An Wât's Saga. (1946); En slant spændfrø. I Herning-egnens mål. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 351-356. — Steffen Steffensen: Der er skjøen i æ Eng'! (1923); Småtteri. Jyske Vers. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 52. (1925); »Knaster«. Et Dussin jyske Digte. (1929); Bette Jens. (1931); Jens Awlskåel. En Fortsættelse af Bette Jens. (1935); I æ Awttæjtsstoww. Jyske Digte. (1932); Peller. Jyske Digte. (1938); Ve Fåers Hænd. Jyske Digte. (1941); Allersnak. Jyske Digte. (1944); Hjemm fræ. Udvalgte Digte. (1947); Sönda å søgn. 35 jyske Digte. (1950); Æ Avisgilld. (1953); Jæt å andt. Jyske digte. (1957). — Søren Noe-Nygård: Jenlinger. Digte i vestjysk Mundart. (1924); I Trøj å Træsko. Vestjyske Digte. (1926); Prææst å Dejnn. Vestjyske Digte. (1930); Mænd. Fra Jylland til Jordan. (1933). (Dialekt: Ulborg herred). — William Waagner: Perikum. Fire Digte. (1926). Heri: Gammel Povls Kritik; Skøjerens synger. (1927); Tatersind. Digte i Udvalg ved Tom Kristensen. (1943). I begge flere jyske digte. — A. Ankerstrøm: Buendspråk. Digte af en Kronjyde. (1927). (Dialekt: Herningegnen). — Alfred Holm-Laursen: Førstegroden. (1927); Æ Skypump. (1927). (Dialekt: Hing herred). — Karen Thuborg: Det gamle Harboøre. (1928) 46-47, 53-54, 247-250, 295-301, 307-312. — Holger Sandvad: Stauning-

målet. (1931) 87-88. — Pæ Øwles: Jyske Viser og Vers. Udg. ved Chr. Christiansen og Peter Skautrup. (1932). Peter Gerhard Fenger, f. 1856 i Gellerup, Hammerum herred, d. 1924, kaldte sig Øwles, af tillægsordet *owles*, egl. *overlods* overflødig, som ikke tæller med. — Peter Skautrup: Laust Glavind. SK I (1932) 101. — Chr. Hulmose og J. Andresen: Pøj'r o æ Jordmormand. (1936). — Johannes Søborg: Blændkuen. Jydske Digte. (1939). — Kirsten Christensen: Smø Billinger. Smaating paa Holstebro-Jydske. (1944); Bette Mand i Kniev. (1945). — Marie Bak: I Solskin og Graavejr. (1946). Heri tre jyske digte. — Jf. iøvrigt Peter Skautrup: Hardske mål. I (1930) 138-147.

b. Salling.

Et østjysk drag i Salling — ligesom i Fjends herred og dele af Sydøstjylland — er, at fornudits tillægsmåde af stærktbøjede udsagnsord med enkelt medlyd efter selvyden ikke har stød: det hedder *ræjøn* redet, *drøwæn* drevet, *fløwæn* fløjet og *komæn* kommet, mens der er stød i Hardsyssel og Sydvestjylland — ligesom i Ty, Mors, Sønderjylland (her delvis akcent 1) —, hvor det hedder *ræj'an*, *dröw'an*, *flöw'an*, *kom'an*. (Kort nr. 74). — Et nord- og østjysk drag i sallingbomålet — som i fjandbomålet — er, at glde. *a* er bevaret foran *ll*: *kaļ* kalde, *waļ* valle, hvor hardsysselmålet m. v. har fået *-ä-*, jf. ovf. s. 47. (Kort nr. 8). — Videre har Salling — som det nordlige Hardsyssel — overgang af *rn* til *r*: *bä'r* barn, *bö'r* børn. (Kort nr. 65). Det har nordjysk *höt* hørte og udtalen *swøj'n* svin, *hwitæn* hvilken, *was* os.

Litteratur. Jacob Lykke: Lidt om Sallingbomålet i Stavnsbåndstiden. Skivebogen. IV (1912) 113-118. — Gudmund Schütte: Indbyggernavne i Salling-Fjendsherred og andre Limfjords-Egne. Skivebogen. XIII (1921) 1-28; d. s.: En bette Sproglære for Sallingbomål. Skivebogen. XXXI (1939) 1-39. — Ella Jensen: Om Udeladelse af Klusil efter »vestjysk« Stød. DF XV (1947) 31-34. — Inger Ejekjær: Brøndum-målet. Lydsystemet i en Sallingdialekt. (1954).

Prøve. Torolf Kristensen: Fræ mi bet'te Ti' å ong. Daw. Minder og Oplevelser fra Sydvestsalling. (1939) 121-122.

A tenk'er o Hans Law'sen, dænd ældst å mi Mu'ers Søskindbö'r. Hand blöw ong' gywt å fæ bög-e æn Hu's o æ Ur-æænd- å æ U-rmark te hans Hjem', æn fi Tønder Land' hælder sö'n nøj. Som Ræg'el håj- hand et' ur-en jen' Kow' å kaski'sæ æn Pa Fo'r. Æ Mark'ar-be gjåw gue Væn-er, dæ wa kyierend, fuer ham, å sö'n wa a tit dæåp' å gyer æn Bi'e mæ Plåw hælder Har-e, sãm'ti bæj-e Diel. Å de wa skjø'n å kom- dæ; en fæ' æn gu'e Fopljæ-neng ve Julian-e, dæ wa æn bette trend' Kuen mæ Humø'r te mier hind jen' Dä'. Han's wa et' hjem-, nøj, hand wa o Spøttrup; dæ-r gi hand ni'e hwæ'r jen-este Dä' i æn Rækki O'r — te æn lång' Ar-besdä', æn söl'e Fø- å æn reng- Daw-lön'. A tenk'er isæ'r o æ Vendtere. Dæ wa' æn gu'e hal' Mi'l dæni'e,

å dænd' gi hand i æ kært' Daw' i Bæl-mørk' — æ æn Såndvæj, øwer Østkjar
 å sni' øwer Spot'trup Mark'er, Plåwjow'r, Stov'er å grøn' Aw'er, som de no
 fild'. Hand begend' å tæsk ve Løjt' åm æ Mår' å ænd' mæ de sam' åm æ
 Aw't'en, å så gi hand hjem' i Mol'm å Mørk' sam' Væj, hand wa kom'en
 åm æ Mår'. Nær hand kam hjem', såw' æ Bør' ald-ere', å nær hand gi ijen
 næjst Mår', wa di et' wow-ent indno; mæn di fæ iliwal'e hwær Mår' æn
 Slaws Bevi's fuer, te hand hāj' wot hjem'. A hā æn naj'en Stæj sã' æn bette
 Grå'nd åm æ Fø' o Spot'trup; mæn hwor reng' en wa, så lo Han's væ'r å
 spi-s hans At'termæjesmæld-mer fuer å ta en mæj hjem' te æ Bør', å jen' å
 hans Dæt'tere hā foto'ld mæ, te de fæst, hind å hinde Søskind gjåw' åm æ
 Mår', nær di wow-ent, wa å lok æ Buerskof åp; dæ'r sto, vedst di, dje Får's
 Mæld-mer fræ æ Dā' fa'r te dæm, — pæ'n skor i lisse manne Støk'ker, som di
 wa Bør'. Æ Daw-lön' wa haltreds Ore åm æ Vendter; nær æ Mark'ar-be
 begend', blöw en æn Krow-en; læng'er hæn' blöw en fi'r Mark, å åm æ Høst
 fæ' æn Hjelikå'l ves halaj-en Krow-en. Jåw, dæ sku hāldes nyw' Hu's, nær
 æ Famild'i atterhå'nd blöw ræt stu'er, å di to tit te Tak' mæ sjel-dø Kal' fræ
 Spot'trup å sön' nøj, som en hæld-sen ild væ grem' ki' å' å sæt Tænd' i'.

(fæ fik. *Ur-ænd'* uderende, yderste ende. *et' ur-en* ikke uden, ikke andet
 end. *gjåw'* gjorde. *fuer* for. *Bi'e* bed, arbejdstid mellem to hviletider for
 et spand heste. *Då'* dag. *snī'* skråt. *fild'* faldt, traf sig. *Mår'* morgen.
Grå'nd gran, smule. *At'termæjesmæld-mer* eftermiddagsmellemmad. *Dæt'-*
tere døtre. *Buerskof* bordskuffe. *Hjelikå'l* hølekarl, høstkarl. *nyw'* nøje.
ild ville. *ki'* ked. *å'* af).

Tekster. Thor: Fræ mi Gammelfaars Ti. I–II. (1889–95); Hua a haar hōt
 aa sit. (1891). Pseudonym for Peder Hansen f. 1853 i Vejby; se Dania II
 (1892–94) 309–310. — Vilbert Møller: Nue Møeer i Pladderup Sownraad.
 1. Samling. (1913), 2. Samling. (1922), 3. Samling. (1924); Pladderup Sown-
 raad aanner æ Dyrtid. (1918); Pladderup Universitetsforening. (1921);
 Gammel Jehann aa anner Histaarrier fræ gammel Daww. (1922). Albert
 Bayers jyske Bibliothek Nr. 18, 19, 49, 25, 28, 36; Hvad der siges paa
 Landet. Skive-Uge-Revue. 3/4 1914–15/9 1916, Roslev og Omegns Folke-
 blad. 1/10 1916–2/2 1934. — Thomas Nielsen: Jydsk Almue. (1927); Fra
 Hedeegne. (1928). (Dialekt: Vestsalling). — Jens P. Løvig: Salling! Skive-
 bogen XXIX (1937) 2–3; Krummer. Viser, Digte og Sange. (1944). Heri:
 Jyske Digte. 143–172. — Gudmund Schütte: Jyskens Pris. Skivebogen.
 XXIX (1937) 1; No smo Blå' å dæn dansk Histår'ri. Fota'l på Jysk å
 Palle. Skivebogen. XXIX (1937) 4–55, XXX (1938) 1–44; Hvordan Teu-
 tonerne blev opdagede. (Humoreske på Sallingbomål). Historisk Aarbog
 for Thisted Amt. X (1944) 173–175. Forfatteren f. 1872 i Grinderslev sogn,
 Nørre herred, d. 1958; dialekten i No smo Blå' er kontrolleret af østsalling-
 boen, lærer Mortensen fra Mogenstrup, jf. Skivebogen. XXXI (1939) 2. —
 J. C. Krogh: Æ Plovstøk. Skivebogen XXX (1938) 145–147. — Torolf
 Kristensen: Fræ mi bet'te Ti' å ong' Daw'. Minder og Oplevelser fra

Sydvestsalling. (1939). (= Jyske folkemål. Nr. 2). — Niels P. Bjerregaard:
 ● æ Kjærk'bak. Skivebogen. XXXV (1942) 3–8; Ræt å vrang. Satiriske
 vers. (1950). — Inger Ejlskær: Brøndum-målet. (1954) Tekstprøve. 85–89.

c. Fjends herred

Til dette herred slutter sig i syd i hvert fald de vestlige dele af Nørlyng
 herred samt Lysgård og Hids herreder. — Kort a er foran glå. k, p
 kun blevet til langt a: *ka-q* kage, *ta-v* tabe, *skra-v* skrabe, mens vi vestpå
 havde *kå-q*, *tå-v*, *skrå-v*. (Kort nr. 1). Videre hedder det her f. eks. ikke
ljøn', men *løñ'* o. s. v., ikke *ba'n* el. *ba'r*, men *bō'n* børn.

Litteratur. Svend Åkjær: Undersøgelser af målet i E Bindstouw. DSt 1916,
 113–138. — Niels P. Bjerregaard: Sprog og Folkeliv. I Hjemstavnsbog
 for Viborg Amt. (1938) 293–299. — Se videre de i note 2 s. 55 nævnte
 afhandlinger.

Prøver

1. Jeppe Aakjær: Gammel Kjærlighied. (1905). Samlede Digte. I (1931)
 264–265. Noterne er forfatterens egne.

*Vi er blöwen nøj aaldre, Kræn Nargaard,
 og wor Own ka ett wal skimm æ Dar,
 og wor Kinder er gro, og wor Hinder er blo,
 og vi spilder æ Mad aa æ Far,
 Vi er blöwen nøj stogend, Kræn Nargaard,
 og æ Kjep den maa værr for æ Bjen,
 og æ Vægg maa gi Støtt, nær æ Træsko ska flytt,
 og æ Fued maa ta Wor o æ Stjen.*

*Det war alln i æ Føsten, Kræn Nargaard,
 da war vi en bitte Graan lin,
 og wor Own de war klåa, og wor Tanker war glåa,
 og wor Klejmon war flunkend og fin.
 Aa, saamej en tyt om dæ, Kræn Nargaard,
 nær do mødt mæ dernied i æ Kjar,
 og do løwt mæ iland øwer Vilder og Wand —
 for æ Engi war sjalden ret tarr.*

*Ka do how, te do kyst mæ, Kræn Nargaard,
 en Sønde, a band dæ di Kled?
 A ved aalle nø Daa, a haar wot snaar saa glåa,
 og ino kan a græd ved mi Gled.
 Men si Sindlaw den hwerrær, Kræn Nargaard,
 og wor Suel gik jo snaar for en Blaen;
 for som Wand skjeller Hy — ja som Himmelens Sky,
 saa skjelles jen Ven fræ enaan.*

Aa, saa jenle en haar æ, Kræn Nargaard,
 og saa laangle æ Daw læ sæ slid!
 Men en tar jo si Torn, og en bærer si Born,
 saalkæng en maa her gaa og strid.
 — Læ wos saa komm te Stumlen, Kræn Nargaard,
 og forglemm, hvad der ett ka vær alln!
 — Ka do skimm, om æ Hyld ino stor med si Fyld,
 for de sejer, æ Blaad ska vær faldn.

(nøj aaldre hen paa Alderen. skimm faa Øje paa. blo blaa. æ Far Fadene. stogend foroverbøjede. æ Bjen Benene. nær naar. ta Wor tage Vare. o æ Stjen paa Stenene. alln anderledes. æ Føsten ens første Tid. da war vi en bitte Graan lin da var vi skam smidige. klaa klare. glaa glade. Klejmon Klæder. tyt om dæ holdt af dig. æ Kjar Kjærene. how huske. Sønde Søndag. Kled Tørklæde. aalle aldrig. wot været. ino endnu. hwerrer vender, for- andrer Retning. Blaen Sky. Wand skjeller Hy Vand bortfører Hø. enaen en anden. jenle enligt. laangle langelig, langtrukken. Torn Tørn. Born Byrde. Stumlen Vaklen. æ Hyld Hyldetræet. si Fyld Træernes Blomster eller Blade).

2. Jeppe Aakjær: Bondens Søn. Skildringer fra Fjends Herred. (1899) 42-44. Noterne er forfatterens egne.

»Det war en raar Pig' o kom hen o gwol Hy sammel mæj; a haar endda faat manne sød' Kys af hind', nær vi war jænne i æ Gwol' og der bløw en bitte Pust imæl æ Hjovoun'. Jøsses Krist, hwor det gik warm te! A vild' gjan', og hun vild' sgu heller end gjan'. Ja, hun war jo nøj slem atter æ Kaal', men det æ sgu aalltid æ hwellest Pigger te dje' Arbe'. No, dæ' her Pig' hun sku legg' i en bette Kammer, der gik ind fræ æ Forstow'; og dér haar no aaltid gawn nøj og rumstired, osse i farom go' Daw', nue snakker om, te der sku' vær' bløwen en Bindkræmmer kuaal paa det Stej, og te det sku' vær' en gammel Ejer aa æ Goed, der haaj gjord' æ, og derfor no goer og tar' paa Vej' ved Nættetider i en Par Læjjerbowser og med en rød Lue o æ Hued; det ved a no it', men saa møj er sand', te der er en Rud' i æ Forstow', den ka de aalle hold' hiel, saa er æ lig' møj, hvad Fanden de gjør; sætter de'en ind i Daa, er'en slawen ud inden i Maan. Men se aal det vidst' æ Pig it' nøj om. Saa er' æ en Næt, a war kommen nøj stille i Seng, saa rywer æ Pig' æ Dar op ind te mæ og kommer flyuend' ind i hinne jænne Særk og skreg, te det war faale, og det var lig' te æ Tænd de klafred i æ Mund af hind'. A trowed sgu, te hun war sprungen lig' op i æ Seng te mæ, saa ræj war hun. De fæk hin it' te æ legg' i den Helvedes Kammer mier, om saa det war æ Lyw om o gye, saa' hun; der war nøj, der patu vild' op i æ Seng te hind': »aa Jøsses, Krejsten, aa Jøsses, Krejsten!« No, a klapped hind lidt hes og her, og snakked' wal med hind', søen te hun kom te æ Snøws ijæn, og so lod a hind' legg' sæ i mi Seng, og sjæl gik a saa ind og laa' mæ i hinnes, for a haar aalle wot saa møj ræj a mæ. A haaj tawn en gue Slawl med mæ i æ Seng og lejn mæ i Jesso Navn, bejje Diel haaj a hōt sku vær gued. Og a fæk sgu osse Lov o leg' i Row — da for det først. Men saa ud o æ Næt, saa gir æ jo søen en Skaltaarn; a tōt', det var

lig' som æ hiele Kas' sku ha sukken i æ Jued; det ordenlig rest æ Seng aanne mæ, og med det samm' gier æ Bindhund sæ te o gy. A tint ved mæ sjæl: no kommer æ! og to' en gued Taw om mi Slawl, og saa' lisse stil ved mæ sjæl: Er æ den gammel i æ Lejjerbowser, da ska han sgu fo en gued Tar ved hans Kief; det ska blyw nøj, han it' ska nys' fræ sæ! Men der kam ingen. Æ Hund bløw ved o søg' og spring' op o æ Mur udenfor mi Vinni, og den war lig' te den bewred' af Gal'. For æ Hund' de æ jo saa møj kloger end en naaen o søne nøj; de ka si det, vi it' ka si. Men no haaj a hør, te nær æ Hund' de stod søen og søjt ved Nættetider, saa skuld' en list sæ te og leg' dje Ører sammel over æ Hued aa' em og saa kigg' ind imel' dem, saa ku' en si, hvad det war, de stod og gjelstred for. Og hvad a haar o gye, a op og fo mi Bowser o, tar mi Slawl med mæ og gaar ud. Æ Hund rend' fram og tebaag' i æ Linki med æ Haal' mæl' æ Bien og gy' saa Slavver og Frod' stod ud aa' æ Hals aa'en. Saa snaar a kam i æ Linki te'en, krøf'en ind mel' mi Bjenn', og den rist', det sølle Dyr, som for aal' ondt. A fæk' en osse te o sto, som a vild' haa'en. Men det a so, det ska a aalle fortæl' nowe Menneskbaaen. A gjord' æ i mi Nysgjerrehied og Øvermued, men a haar aalle gjord' æ hwerken far æ' sin', og Gud fri jæn fræ aal det, som ondt er!«

(gwol Hy gulve Hø. æ Gwol' Hørummet. A vild' gjan' jeg vilde gjærne. hwellest dygtigste. dje' deres. osse i farom go' Daw' ogsaa i tidligere Tider. nue nogle. Bindkræmmer Hosekræmmer. haaj havde. Læjjerbowser Læderbuxer. Daa Dag. inden i Maan inden i Morgen. Næt Nat. stille sildig. jænne bare. æ Lyw om o gye Livet om at gjøre. hes hist. Slawl Slagel. Row Ro. Skaltaarn Brag. æ hiele Kas' hele Huset. Bindhund Lænkehund. no kommer æ nu kommer det! saa' sagde. Tar Singedus. Kief Kjæve. Vinni Vindue. bewred' af Gal' rysted af Arrigskab. æ Hund' Hundene. en naaen en anden. o søne nøj paa sligt. søjt tudede. gjelstred skabte sig. mi Bowser o mine Buxer paa. Slavver og Frod' Spyt og Fraade. mi Bjenn' mine Ben. aal' alt. det a so det jeg saa. Menneskbaaen Barn. Øvermued Overmod. far æ' sin' før eller siden).

Tekster. Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald. (1795) 4. afd. 1. Kap. Bonde-Sproget. Heri ordsamling og gengivelse af samtaler. — St. St. Blicher: E Bindstouw. (1842). Jf. ovf. s. 56. Dialekt: Lysgård herred. — Fr. Lindberg: Skjæmt og Alvor. (1891). Heri: En gammeldavs Bøj. 2-10; Mæ aa Dæ. (1893), 2. Oplag (udvidet) som Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 8. (1905); Gammel Skrammel. (1895); Jærnbåen Aalhaan. (1899); Fællesbrønden. Komædie fra Hedegnene i 4 Akter. (1908). — Jeppe Aakjær, den største og ægteste af de jyske dialektdigtere, f. 1866 i Fly sogn, Fjends herred, fra 1907 til sin død i 1930 bosat i Salling, hvorfor hans senere produktion er noget påvirket af sallingbomålet. Foruden store dialektale partier i sin rigsdanske produktion, hvoraf et stykke som prøve 2 ovf., har han skrevet rene dialektdigtninger som skuespillene Livet paa Hegnsgaard. (1907) og Naar Bønder elsker. (1911),

prosaværkerne Af gammel Johannes hans Bivelskistaarri. En bette Bog om stur' Folk. (1911) og Po fir glowend Pæl. Fræ jen si bitte Tid. (1923) og fremfor alt de mange digte, begyndende i Derude fra Kjærene. (1899), fortsat i antologien Fræ wor Hjemmen. Vers og Prosa i jysk Mundart. (1902). Heri for første gang mesterdigtet Jenn' hjemm' (som introduktion). (Dette digt findes gengivet i lydskrift ved Åge Fjalland i DF II (1928) 132-136 og i Brøndum-Nielsen: Dialekttekster. I (1925) 12-14). Derefter findes der jyske digte i alle digtsamlingerne: Fri Felt. (1905); Rugens Sange og andre Digte. (1906); Vejr og Vind og Folkesind. (1916); Hjertegræs og Ærenpris. (1921); Under Aftenstjernen. (1927). Dertil kommer så Esper Tækki. En Sallingbo-Empe. (1913). Jf. nu også Kong Wolle og andet jydsk. (1956). — Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekttekster til Universitetsbrug. II (1932) Ørsløvkloster Sogn (Fjands Herred). Ved Aage Fjalland. 11-37.

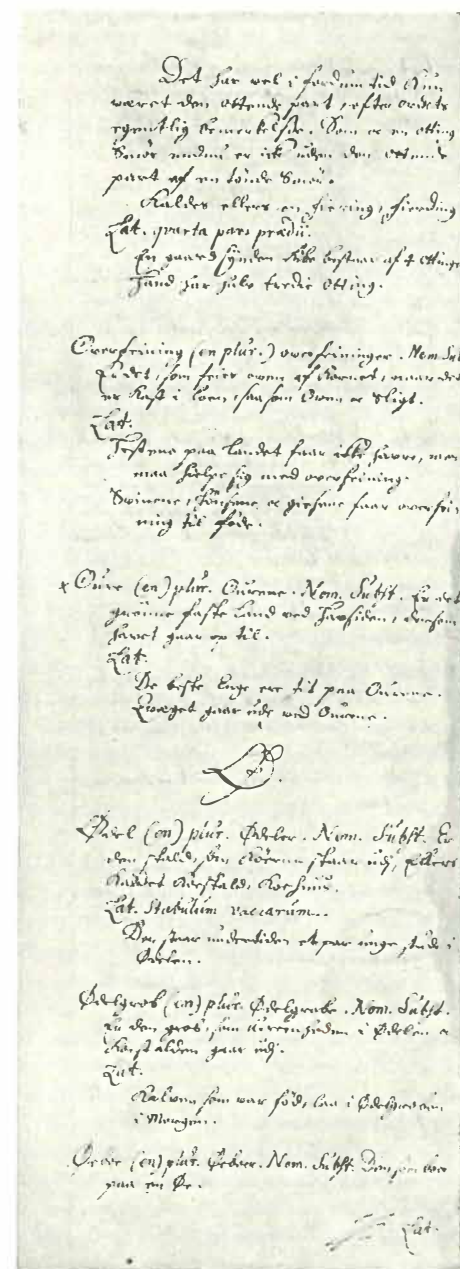
B. SYDVESTJYLLAND

Dette område går, som nævnt, fra Skern å i nord til linjen Kongeå-Haderslev fjord i syd, den vigtige grænse mellem nørrejysk og sønderjysk, mens det i øst gennem et overgangsbælte går over i den sydøstjyske dialekt. Den mest gammeldags del af området er den, der ligger mellem Skern å og Varde å. Til sydvestjysken regnes også den lidet kendte Fanødialekt.

Af lydforhold, der er specielle for denne egn, i hvert fald i forhold til de omgivende egne, kan nævnes, at glde. *t* efter selvlyd, der nord og syd herfor (i midtvestjysk og sønderjysk) var blevet til *r*, her står på det ældre trin *ð* ligesom rigssproget: *mað* mad, *gå-ð* gade, *kjød* kød, *flø-ð* fløde o. s. v. (Kort nr. 50, s. 56). — Glde. *a* foran *nz* er blevet til *å* på samme måde som i Sydøstjylland, Midtøstjylland og Vendsyssel: *då'ns* dans, *krå'ns* krans. (Kort nr. 6). — Glde. *iū* er — som i sønderjysk — blevet til *ju* i ordene *hjul*, *jul* og *skjul*: *hju'l*, *ju'l*, *sku'j*, hvor det nordlige Jylland har *hyw'l*, *yw'l*, *skyw'l*. (Kort nr. 23). — Videre kan nævnes, at gammelt *ø* er bevaret i ord som *ø'm* øm, *sø'm* (en el. et) søm, *drøm'* drøm, hvor den del af Nørrejysk, der ligger nord for linjen Skern å-Horsens fjord har fået afrunding til *œ*: *œ'm*, *sœ'm*, *drœ'm*. (Kort nr. 28). — Som i Salling og Fjends herred har man her *ø* i flertalsformen *bø'n* børn i modsætning til Hardsyssels *ba'r*, *ba'n*. (Kort nr. 31). — Den bestemte, foransatte artikel udtales *a* i Vardeegnen.

Dialekten på Fanø — fannikmålet — gør sig bl. a. bemærket ved en række tab af *w* efter selvlyd: *ra* rav, *ma'* mave, *gra'* grave, *ha'n* havn, *vø'* væve etc. (Kort nr. 9, 55). Sml. Læsø.

Litteratur. J. Victor Bloch (1812-92): Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect. (1837). — Peter Skautrup: Sproget i håndskriftet AM. 286 fol. til jyske lov i dets forhold til nulevende jyske folkemål. ANF XLI (1924-25) 1-56. — H. K. Kristensen: Fra Kolding-

Udsnit af en af Peder Terpagers ordlister fra Ribeegnen. (Jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. II (1947) 446).

fjord til Blaavandshuk. Hjemstavnsbog for Ribe Amt. (1947) 309–316.
— K. Ringgaard: Den vestjydske dialekt, Vestkysten 1/9 1954. — Jf.
de s. 12 omtalte lister.

Prover.

1. Ål sogn, Vester Horne herred. Mads Christensen (f. 1883): Om fiskeri. (Et uddrag). Båndoptagelse 1956. Lydskrift med støtte i en aflæsning af K. Ringgaard.

A ka jo how-s, a wa mæ en gån' dæ u-ð. A wa jo æ' an- en en hal snes o'æ dæn' gån'. Å vi vil- jo gja-n mej —. Å — vi kām jo u'ð, å vi fek jo a tøj — de sāt —, renkæd u'ð i' æ haw. Å så sme'ð di jo a an'kæ, så sku vi jo leq få an'kæ dæ i en pa ti-mæ æla moske trej', lisom no di tøj't. Så sku vi te å ha nå'æd å spi-s. A tøj't nåk, a blöw' en —, let skit te pas, mæn hwa, de ku jo nåk træf. »Ja, de gjör æ' nå'æd,« så di te-m'æ, »Do ska bā'æ spi-s en stök mad!« — Mæn de wa de væ-st, a ku gy-æ, få a måt slæt æ' spi-s, mæn a hāl't æd da i-m'æ. Dæ wa jo eq'anli manæ, dæ blöw fo'fær'li sösyt'. Hu ha, ja. Ja, dæ wa dæm —, di hād en man' mæ om- i haw, han wa 'sā syq', di måt gāt smi ham i' æ haw, så han. Han wa 'sā ren'. — Mæn så lå- vi dæ-æ u-ð, så sku vi jo te å pröw- å pel'k, i law' vi lå stel-. Dæ-æ hād vi jo sāt en kro'q å en stök li-n å så en kjæp bonæn o'. Som- sen- bon vi bā'æ en li-n i' en tow't i a bo'ð å så smeð en kro'q u'ð mæ maden a'. Så war æd jo om' —, 'dæm tåsk, hælæ 'de fesk, vi ku dæ-æ pel'k, de be'hål't di sjæl', ej'an sku di jo skiw't a feskæ, sæ'fö'li —. Mæn dæ ku jo jæn' væ hældi a bo-ð fo jæn' å tow' tåsk, å en anæn ku slæt enen fo; de wa jo sāt en let fā'skjæl'i. A ka da gāt how-s, a pel'kæd ow' en tåsk dæn' daw'. Mæn dæn wa no æ' ræt stu'er. Di gri-n jo ā' en, sæ'fö'li. Hwa de ku en jo u-ðsæt sæ'fā, næ'æ en kām' dæm stejæ. A fæk æn da mæj hjæm'. Om a fæk æn sjæl' spi'st, de ka a no æ' how-s. — Næ vi sku så te å tej- a tøj i'gæn, så wa dæ jo 'de å sej te' æd. No ska dæ jæn' man' sed å a or-æ, å jæn' han stā'æ mæ en hæ'q, i æ bo'ð, å dæn tre-æ man' han renkæ en' å a tøj. Han stā'æ mæ de hæ'æ hæ'q fā 'de —. Næ dæ kom'æ en tåsk, så hoqæ han æ hæ'q i' æn, å ha'rows mæ' æn. Få di ka jo æ' rök æn āp i æ —, få så spreñæ a tåw jo, hælæ di rökæ a kro'q ā' a gā'æ o' æn. Mæn så snā'æ dæn æ li- i' æ wānskārp, så hæqæ han æ hæ'q i' æn, å så enæn bu'æ mæ' æn. Å så ska han tej a kro'q aw', ham dæ sed'æ å renkæ 'en', de kan han æ' bi- a'tæ, han ska blyw ve å renkæ en', å samti-ði som han sed'æ, ham dæ ro'æ, han hā jo a rök te a lan'. — I de han ror en' æd, så ska han jo ha a rök te a lan'. Mæn han ska æ' ro' ræt møj', få ham, dæ sed'æ å hiw'æ i æ li-n, han træ'kæ faktisk a bo'ð. — Mæn så ær' æd jo, komæ han så fo næ'æ o æ li-n, så sed'æ han jo dæ'æ å koman'di'æ mæ de hæ'æ: »Ro 'te o a staw'n!« — ælæ »Slæ-v o a staw'n!« — »Ro 'te o a til-!« ælæ »Slæ-v o a til-!« — Sta-ðivæk sed'æ han mæ dæn' ko'man'do. Så ve'ð ham, dæ ska 'en' —, å så ska han slæ-v o dæn jæn- o-æ, komæ han fo lānt fra a li-n. Å komæ han fo næ'æ o' æn, ja, så mā han slæ-v ælæ å ro 'te o dæn an-æn. Å de gjæk jo hī'æl ge'wal-di. Vi hād manæ tåsk dæn' daw', de ka a nåk how-s. De wa en sön'da fāmejæ vi kām i lan'.

(æ' ikke. gja-n gerne. tøj redskaberne, langlinen. renkæd u'ð rinkel ud, ladet noget løbe ud, som er lagt i ringe. bā'æ bare. gy-æ gøre. pel'k pilke. i law' da. Som- sen- somme tider. bon bandt. tow't tofte. a den bestemte artikel. ej'an ellers. tej- tage. or-æ årer. hæ'q hæg, en stav med modhage, der bruges til at hugge i fisken, når den skal ind i båden f. eks. gā'æ garn. enen bu'æ indenbords. bi- bie, vente. rök ryg. staw'n forreste ære. til- tilje, bageste ære. Slæ-v slæbe, skodde).

2. Darum sogn, Gørding herred. H. F. Feilberg: En vestjyds Gardin-prædiken i Mrs. Caudles Maner. Madam Sørensen holder et husøkonomisk Foredrag for hindes Mand', ætt'er di er kom'men i Seng', han waar ett' tefrej me hans Onden. En Kaargild. (1923) 92–95 (uddrag).

»No, saa do haar ingen or'dentlig Onden fāw'en!« Te dæj er der nok ingen-ting gu'e nok, slet ett'! Do maa heller fo en naa-n te o hold Hu's faa dæj, a ka saa grow godt forsto', te a er ett' gu'e nok. A er i æ Vej — do ka jo tæj æ Smejs Marianne, eller hwa mjæn' do om Lamm Sørensen Dætt'er? A ka tæj æ Bø'en o go mi Vej, det er nok de bæ-st a ka gyer.

»Hwa a brummer øw'er?« Ja, det haa'r do saa grow let ve o spør om'. Jen ton'te ka spør om mier end ti' klo-g ka swaa-r o', det ve'd do moski'esæj. Hwa? Haa'r do mi-er, do ska ha saa' ? Nej, hold' no Sørensen, a haa'r æ U'er, o a v i l taa-l. Do ka spør, hvem' do vil, aall Folk ska nok sæj-, te det er ett' mæ, der gor i Borgerforeningen o holder politiske Taaler, men do ka aalder to-l o hør ander snakk' end dæj sjæl'. Do ku ha tæj'en den Slusk, Ann Dort'e, o ett' en or'dentlig Kwindfolk som mæ! A maa ett' sæj- jæn' jænneste U'er! »Do vil haa' en Swesktært',« saa det vil do? Hue ska den' komm fraa'? Det er en kjøn' Egsempel, do gi'r di Bø'en! Do er ett' tefrej, sæj'er do, me nøgtern Kal-kjød, do maatt' ønsk, te di Bø'en ingensind- skuld komm te' o want' nøgtern Kal-kjød! Ve'd do, hwa æ Swesker koster henn te Skows? Trow'r do, te en Par Pu'nd Smør kommer flywend ind' ad æ Vinderer? Aa saa æ Æk', — ka do maaski'e sjæl' gyer dem, Sørensen?

»Do gid ett' lid' det nøgtern Kal-kjød,« no, det ka gja-n væ-r. Tænk'er do, te a fo'r, hwa a gider haa'd? Nej, det ve'd do godt, det fo'r a aldrig, o det fo'r di Bø'en heller aldrig, men det fo'r do, Sørensen, hwær jænneste Daw', o næ'r do sæj'er, te do gider ett' haa'd de skidt'e nøgtern Kal-kjød — waar' 'et ett' »skidt'e« do saa'? Jow, a tætt' 'et nok! — saa ve'd a saa grow godt, te det er det baa-reste Løw'n o Parav'el! Do vil grow gja-n haa' 'et. Men det er ham, Søren Thomsen, der haar saat 'et i dæj for' o bry- mæ; hwa skal mæ selle Kwindfolk gyre? Maa a spør, ætt'ersom æ Swynpri-ser er, er det saa Tier te o spis Haa-rsti'eg o Østers? Eller er 'et ett' en Ku-n hinde Pligt o sørre for, te æ Pæ-ng slor te? Do skal aldrig komm te' o sæj-, Sørensen, te det er mi Husholdning, som haar rungeni'ret dæj. Vil do gyr wos ulykk'elig, det ka do te enhwær Ti', do ka smid di Pæ-ng ud aa æ Vinderer o tæ-nd di Pi-v me Tikronesedler, — for mæ gja-n, Sørensen, — men a vil ett' vær den', der rungeni'rer wos aall o gi'r dæj te Onden dy-r Swesktært'er istæjfor billig o godt nøgtern Kal-kjød.

Hwa, sæj'er do »æ Kal' er sjældø', — no, nej no stig'er 'et ejsen! Do ka da ett' komm i Tank'er om, te ■ er sjældø', Sørensen, hwa Sørensen? Nej, dem Tank'er ka do spaa'r dej, a sow' 'en li-g, da 'en waa slawt'et, o a fæk æ Slawt'er te' o skjær den jænn Frammbow aw' te mæ, o saa vil do posto', te 'en er sjældø'!

»Do ka ett' hold den Snakk'en u'd?« Do vil sto op? Nej, no skal a ej'sen fortæ-l dæj nowet, Sørensen, do sku ett' gjør dæj te Nar'? Haa'r en sølle Kwindfolk, der er hinde Mands rett'e ægteviiede Hustru, maaski'e ett' Low te o sæj en jænneste U'er te ham, næ'r hun engaang' ett' saali-g tokkes om aall hans Væ'sen o Værk'en? Do sku skamm dæj, Sørensen!

»Swedsktært'er« — no, kommer do no igjen tebaa-g te æ Swesktært'? Mjæn' do, te a kaski'esæj er gjo'r a Swesker? Fæk do ett' i Mondas su-r Asier te æ Flæsk? Er det saa forresten en Orsti' te o spis Swesker? Haad a Pæ-ng nok — ja det forsto'rsi, saa ku vi spis Swesktært'er huær Daw', det ku vi saa møj' herlig, — a ka ett' forsto', Sørensen, te do ka forlang' 'et!

»Æ Swesker er ett' saa grow dy-r!« No, saa det er di ett'? Ja, det kommer wal an' o', humane do vil ha aa' 'em, j æ n' ka wal sawt' ett' gyer 'et? No, o saa hwa ska 'et saa væ-r? Det er wal nok di Mjænning, te do vil ha dem te femohalfjæs? Humanne Pu'nd mon vi saa skal ha? Jæn' ka da sawt' heller ett' gyer 'et? Mon vi saa ett' skuld' ha mier end Swesker? Rowmy'el ka saw't ett' gyer 'et? I hwa koster æ Hwædemyl'el? o hwa koster æ Smør? o do vil sawt' ett' undvæ-r Strø'sukker? Ja, do ka go hen' te Skow o spør, hwa æ Strø'sukker koster, saa for do 'et nok o ve-d. Den jænn U-dgywt, skal a sæj dæj, tæjer nok saa kjen' den naaen ve æ Haa'nd.

(tæj tage. ton'te tosset, tåbelig. U'er ord. Slusk beskidt og uordentlig kvinde. Hue hvor. tefrej tilfreds. nøgtern Kal-kjød kød af en kalv, som ingen mælk har fået efter fødslen. want' mangle. Æk' æg. gider haa'd gider haft d.v.s. have. Parav'el parabel, vās. bry' drille, plage. ejsen ellers. Frammbow forbov. sawt' sagentens).

Tekster. J. Victor Bloch: Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect. (1837) 57–65, 68–71. (Dialekt: Nørre Horne herred). — Morten Eskesen (1825–1913): Hedelærken. Ungdoms-Kvæder. (1858). Heri et par jyske digte; En lille Nytårgave. (1902). Heri et jysk digt. (Dialekt: Lyne sogn, Nørre Horne herred). — Dania. I (1890–92) 228–230. — K. J. Kristensen: Sownraadsforhandlinger i Snakkenbjerre Sownraad. 1. Saml. (1895), 2. Saml. (1896), Forhandlinger i Snakkenbjerre ny Sownraad. (1899), genudg. i Albert Bayers jyske Bibliothek som Nr. 33, 34, 35. (1922); Pesalliker. (1897), (titlen betyder løgnehistorier, eventyr); Howro fra mi Hjemejn. (1903). — H. F. Feilberg: En Kaargild. En Samling Fortællinger, Æventyr, Remser i jyske Folkemaal. (1897), 2. Udg. forøget med En vestjysk Gardinprædiken. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 46. (1923). — J. Carl Christensen: Kræn Pæjsens Fødselsdavgild. (1904, 2. Opl. 1922), Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 4; Kakkeloovns-

sjov. Smaahistorrer fortold o vestjysk Buendmoel. Første Awten. (1905, 2. Opl. 1922), Anden Awten. (1906), Trede Awten. (1916), Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 10, 12, 21; Laust Pejssens Kjøvvenhavnsrejs. Fortold o vestjysk Buendmoel. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 38. (1922); Fraa 48. Smaa Krøniker fortold o vestjysk Buendmoel. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 44. (1923). (Dialekt: Torstrup sogn, Øster Horne herred). — Andreas Beiter: Fræ en Bojl. Vestjysk Moel. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 15. (1909). (Dialekt: Tarm sogn, Nørre Horne herred). — I. K. Rosenørn: Jens Kjerck. En jydsk Skjæmtesaga. (1910). (Dialekt: Torstrup sogn, Øster Horne herred). — Torben Klinting: Træk fra Vestkysten. (1934) 167–173. (Dialekt: Nymindegab). — Salomon J. Frifelt og T. Tobiassen Kragelund: Teglstensbrokker i en Plovfure. (1936); Vi svinger vor Høle. (1937); Dem Vester fra. Smaatræk om Rydningsmænd, Hededyrkere og Mergelgravere. I. (1939), II. Spyt i Næverne, Folkens! (1940), III. Os selv — og de Fremmede. (1941); Mere end Mandsværk. (1944); Østersogn og Vestersogn. (1945); Højt paa Straa i det gamle Sogn. (1947). Heri visse afsnit på dialekt. — Mikkel: Novve te Sorre aa anner te Gle. Fortællinger i jydsk Mundart. (1936). — Niels Holbak: Imeld-golaw. Jydske Digte fra Vardeegnen. (1940); Sownfolk. Jydske Digte. (1954). (Dialekt: Tistrup sogn, Øster Horne herred).

C. SYDØSTJYLLAND

Fra et geografisk synspunkt virker det forvirrende, at sprogfolk indrangerer den sydøstjyske dialekt under vestjysk. Men det skyldes, at også den har det foransatte, »vestjyske« kendeord æ. Området går da fra artikelgrænsen i nord (omtrent Silkeborg–Skanderborg–Horsens), til Sønderjylland, d. v. s. Haderslev fjord, i syd, og ind mod midten af Jylland i vest. Men nogen ensartet dialekt tales der ikke inden for disse grænser.

En række af forskellene skyldes, at visse sprogforandringer, der trængte frem vestfra, ikke evnede at slå igennem helt ud til østkysten. Derved har vi på halvøerne mellem fjordene fået bevaret visse gamle træk, relikter. Først og fremmest er at bemærke, at det såkaldte Bjerre herredsmål (Bjerre og Hatting herreder mellem Horsens og Vejle fjord), Holmansmålet (Elbo herred med dele af Holmans og Brusk herreder mellem Vejle og Kolding fjord) og Tyrstrupmålet (Nr. Tyrstrup og Sdr. Tyrstrup herreder mellem Kolding og Haderslev fjord) har bevaret de to køn i navneordene ligesom dialekterne nord og syd herfor. (Jf. ovf. s. 45; Kort nr. 81). Skematisk deler området sig altså således: a. *Indre Sydøstjylland*. b. *Bjerre-Hatting herreder*. c. *Elbo-Holmans herreder*. d. *Nr. og Sdr. Tyrstrup herreder*. — Heller ikke vestjysk stød på *pp*, *tt*, *kk* er nået helt ud, det mangler i Elbo herred og egnen syd for Kolding fjord. (Kort nr. 77, s. 40). Og det samme stød på medlydsforbindelser mangler her og i Bjerre herred — ligesom i Nordty. (Kort nr. 78, s. 40). — En karakteristisk novation i sydøstjysken (dog undtagen Tyrstrupmålet) er en afrunding — lignende molbomålets — af *y* til *i*, *ø* til *e*, *ö* til *æ* foran *w* f. eks.: *tiw* tyv,

tiw'r tyr, *dew'* døv, *grewt* grøft. Hertil må nok også regnes former som *kniw'* kniv, der jo ellers i almindelighed har *-y-* i jysk; videre hører herhen den glde. forbindelse *ōgh*, der i østjysk giver *ōw*, derfor f. eks. i Bjerre herred *æw: hæw'* (en) høj, *hæwæ* højre, *æw:* øje, men i det øvrige område (undtagen Tyrstrupmålet) er blevet til *iw* (svarende til vestjysk *yw*): *hiw'*, *hiwæ*, *iw*. (Kort nr. 28, 29). — Også med hensyn til fordelingen *w* el. *v* i forlyd er der nogen forskel. Bjerre herred følger de almindelige midtjyske regler (*w* foran bagtungeneselvlyd og efter anden medlyd, *v* foran fortungeneselvlyd), Holmansmålet har derimod på lignende måde som sønderjysk fået *v* også foran bagtungeneselvlyd (*u*, *o*, *å*, *a*), men har bevaret *w* efter anden konsonant og det nyudviklede *w* i tvetyd f. eks. i *wor'm* orm, *wost* ost, og endelig har så Tyrstrupmålet *v* i alle disse stillinger. (Kort nr. 45). — Der kan nævnes et par særlige udtaleformer for området: *vær'm* varm (Kort, særkort § 81), *æ* foran *s* er her (som i østlige Sønderjylland) blevet til *æj*: *blæj-s* blæse, *næj-s* næse, *hæj-s* (et) hæs. (Kort nr. 35). — I detaljer bliver der mange flere forskelle, men udforskningen af dette område er desværre blevet meget forsømt, så der mangler endnu klarhed over meget og meget.

Om Tyrstrupmålet kan til slut siges, at det i flere henseender står på overgangen til sønderjysk. Udviklingen af tvetyd for de lange lyd *e*-, *ø*-, *o*- har det tilfælles med nørrejysk, men den gennemgribende måde, hvorpå den er gennemført, minder snarere om angelsk f. eks.: *ri'w* reb, *svi'æ* (en) sved, *tri'* tre, *dy'* (at) dø, *gry'æ* grød, *ry'q* (en) røg, *bru'* bro, *gru'* gro. Som i østslesvigsk er glde. *-t* over *-r* blevet til *-æ* eller svundet: *fu'æ* fod. I den sydlige del er der musikalsk akcent. Jf. prøven ndf.

Litteratur. P. K. Thorsen: Bidrag til nørrejysk lydlære. (1886). Heri en udførlig lydlære for Hvejsel sogn, Nørvang herred. — K. Ringgaard i Vejle Amts Folkeblad. 30/7 1953. (Om Givedialekten). — Jean Fischer: Nyt og gammelt fra Bjerre herred. DSt 1909, 109–116. — Frands Holm: Fra Bjerre og Hatting Herreder. (1922) 18–23; d. s.: Maalet. I Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. (1934) 121–131. Heri prøver. — Dansk Litteratur-Tidende. 1823, 510. (Om Fredericia). — N. C. Lukman: Fredericia-Kolonien. Vort lille Frankrig. (1939) 214. — Dansk Litteratur-Tidende. 1823, 28 anm. af E. G. Tauber: Breve fra Colding. (1822). — August F. Schmidt: Skanderup Sogn. (Anst Herred). II (1928) 262–265. — Morten Kamphøener og Marius Kristensen: Tyrstrup-Maalet og dets skarpe Afgrænsning. DF I (1927) 58–60. — N. P. Bogh: Lidt om Dialekterne paa Kolding-Egnen. Kolding Folkeblad. 14/6, 16/6 1928; d. s.: Nogle Bemærkninger om Tyrstrup-Målet. DF III (1929) 129–141. — Morten Kamphøener, August F. Schmidt og Marius Kristensen: Yderligere Bemærkninger om Tyrstrup Maalet. DF IV (1930) 6–9. — Hans Krog: Tyrstrup-bogen. Bidrag til Tyrstrup Sogns Historie. (1951) 177–183.

Prøver.

1. Tyregod sogn, Nørvang herred. C. A. Thyregod: Inger. Jylland. Maa-nedsskrift for Literatur, Kunst og Samfundsspørgsmaal. Okt. 1891–Sept. 1892, 348–349 (udsnit). (Noget påvirket af andre dialekter).

A prøuet o snak hinn for men hun bleu jo længer jo mier saarren, o te sist seier a saa: »Ja ved Do hua, Inger! Tøkkes Do et om et, saa vil a huerken eih Dæ heier ha Dæ. Ve Do saa sei mæ di Mjening, saa skal a nok faaporr de hiele.»

Hun swaahr et en Uer, men stoi o laa hinn Hinner sammel o saa sæ naale te mæ. Hun haad di kjønneest Iun a haa sjet we nouer, o a ku osse nok skjønn hun ua et vre o mæ, men hva hun eisen mint, de kund a ett retten bliu klog o, o nouer Beskein ku a ett fo a hinn.

Saa goer a hjem o fotelo mi Muer, hudden æ Snak ua faallen.

»Do ska sie,» seice no mi Muer. »te den Lille æ minne taawelæ end Folk trouer, o te dær osse ka grou en Blomst op imell æ Tuskohl.»

Kort o faatæhl, mi Muer snakket faa mæ, o a begyndt o tok godt om dehær Kun Tøs o de bleu mier o et minner. No fæk de Gammel saa aalting aagjor, mi Søster Maren bleu giut o hinner Arrepaat hast et ett mei, no di west, hvor en sku komm fræ. Mikkell ua lisse gue som ree Pæng. Saa sku mæ o Inger go te vi bleu no æller.

Hun ua jo kun et Baan, o a ua heier et øuegjemt, o saa tot di vi ku ha godt aa o go o sie o hueranner en Oer helle tou. Imedlertulau gik et op o nier mæ uos; somti lued et te hun ua glaa we mæ, o anne Tier ua et lisse hun ua ræi faa mæ, iliuel a saah aaller en hoer Uer te hinn, o de vild da osse ha uan Synd, faa hun ua sjel sæ gue o tohld sæ let Undt. Men let atte let fæk hun æ Skaan tuet a sæ, o hun preuet osse o, o fo æ Suynneri lout ud aa æ Krohg dæ hjem; men de maat hun et ual for æ Muer, faa Kjesten ua aaller i beier Humør end nær hun gik o uoiet i Skit atter æ Ører.

(saarren sorgfuld. Uer ord. Hinner hænder. naale ængsteligt bedende. Iun øjne. eisen ellers. retten rigtigt. hudden hvordan. taawelæ tåbelig, tosset. Tuskohl tudsekål, navn på forsk. blomster, f. eks. en skræppeart. tok synes. Kun korn, smule. Arrepaat arvepart. hast hastede. Imedlertulau imidlertid. lued lod. iliuel alligevel, skønt. Skaan skarn. tuet toet, vasket. preuet prøvede. uoiet vadede).

2. Jelling sogn, Tørrild herred. Evald Tang Kristensen: Jyske folke-minder. 9. saml. (1888) 184–185. (Uddrag. Lydskriften her lidt ændret).

A tenj't i Jaale, de æ jo en pa mi'l dæ sønj'er o', å dænj' kouen, a tenj't, hon wa föj' heier i Jælen. Henj'fæ'er heied Hans Skræder, han gik igjæn, föör han døe, de fátåll hon mæ, å de æ ves nåk et' en löw'n, hon vil bil mæ enj', de kan a da et' trou'. Di ku sei'e, næ'r han wa hænn å kåäst sne' om venjteren, så ku di sei'e, han kam åp te æ hu's mæ æ skow'l o hans åwseler, mæn så wåår et en lele stød, enen han reqtig kam'. Di kjewt biværk, å de danet di såd'en å' te hån'e, å så sool di de i puunvi's. Så wa dær en kouen, dæ kam' dær en

aw'ten å vil kjev hân'e, mæn da war Hans Skræder gawen ad' æ by'. De gân' hon vil så go hæn' å vœj æ hân'e å' te æ kouen, så såå hon: »Læ mæ no sei'e, Sesel« — hon hjet Sesel, æ kouen — »læ mæ no sei'e, te do vœje mæ let gât.« De gân' hon så så ja, så slâw' han æ ommhæn' om' te æ siî såð'en frâ æ sæn' mæ bæge hans arr'm å ke'q u'ð frâ æ sæn'. Så blæw' hon så ræj', få han wa så gjære, mæn så wâår et en stô'ð, så kam' han å' æ by', å så vest hon da, han war et' dæ hjæmm — immen hu'en ku de da vœer? A kan da et' trow', hon vil liww om hej æjen få'er, dæn' kouen. Mæn dæ war allðriq nåwer, dæ hor te han gik igjæn, siin han wa dø'. Dæ war åse mane i æ by' å æ nååbore, dæ håð sjæt ham.

(Jaale Jerlev. åwseler aksler, skuldre. stô'ð stund. biværk kubens indhold af voks og honning. hân'e honning. kjev købe. gjære gerrig. liww lyve. sjæt set).

3. Bjerre (Bjærge) sogn og herred. Jean Fischer: Nyt og gammelt fra Bjerre herred. DSt 1909, 115. (Lydskriften her simplificeret).

En kone i Bjerre var i færd med at bage pandekager, hunden kom i et ubevogtet øjeblik ind og trådte i den sammenrørte dejg, konen råber da til manden: å', ve do et mops (straffe) æ hun'! Manden fortæller så videre (at der er skrædder i huset og at en gammel aftægtskone lå syg i sengen, forudsættes som kendt):

»A ska mops dæ, gu·hun', ska do go' i pan·kag·æ(r)!« å så tâw' a æ kru·ðhu'n å stro nåw·æ kru·ðkjen·æ(r) fræ hun's snu·ð å hen' te i·hwol. Så stak æt i·' i æ kru·ðhu'n, åp i'gjæm'æl æ låwt, slo tow' låwtsfi'l åp, skræðæ(r) fô'l baqlæns aw bu'r, gam·æl kjæl·i·n beswi·met i sæn', hun' u'ð aw vi·i·i·n; a ska li·ð o', do blew mopset, gu·hun'!»

(kru·ðhu'n krudthorn. låwtsfi'l loftsfjæl. fô'l faldt. aw af. bu'r bord. vi·i·i·n vindue. li·ð o' stole på, garantere for).

4. Engum sogn, Hatting herred. Anton Berntsen: Dogter Fil. Udvalgte jyske Digte. I (1938) 35–37.

*Dæ kam en Dogter fræ Kjøvenhawn
å lejjet sæ ind ve Pe Hansens i Fjowe,
han wa så vejsen å mawer å skawn,
en sæcere Mand mæ et sæcere Naun,
ham glemmer a ålde, så lænng a løwe.
Di såå, te han kåldt sæ få Dogter Fil,
hwæ Formedde rænd han å bejjst et Par Mil,
men a ved ett, hwa han fæk ud a hans Springen;
han samlet no Øuter å Grejs i et Skrin,
de skuld jo wol bruges te Meddesin,
men hier i æ Sown kurieret han ingen.*

*En Awten, a fæk mæ en long Piv Tobak,
kam han lii her fåbi, å vi kam i Snak,
å da fæk han giwwen mæ såen en Beskejn
om Suel å om Moon å om Himmeltejn,
te a blæw den klogest hier o æ Ejn.
Som han kund gjo Relehjed for æ Stjanne;
en anden jen ved jo wal, der æ manne,
å nowwe æ mie klåår end ande,
men han fåtoold mæ om såen en Vrimmel,
te a tægges ett, di kund vœer o æ Himmel,
tesidst wa a liifram ve å blyw swimmel.
Han såå, te hwæ Stjann wa lisså stuer,
ja, nowwe wa støøre end hiel wo Juer!
— de mindt a no liigodt kund ett wal pas,
få hwoe skuld såen nowwe Stjanne fo Plads?*

*Å han vild ha te, dæ wa Folk o æ Stjanne
møj støøre end wos å lisså fâstande,
å a kund fâsto, dæ wa osse Dyer,
han talld om en Væjer, en Buk å en Tyer.
No, a tow jo fræ så godt a kunnd,
a tændt, læ wos si, hwo londt han ka bunnd,
a spuurl te æ Priser opp o æ Moon,
om han mindt, en kund kjøev en Wost for en Kroon?
Men a trower ett, han kund lii å blyw drild,
å no begyndt han å snakk om wo Juer,
den ræjnt han ett møj, den wa ett ræt stuer,
å indenî wa en fuld a Ild,
de uddest wa kons en tynd bette Skal,
— den Nyhjæd howwet a ett så wal,
vi skuld snæ i Gong mæ æ Atterorsplowwen,
å hwa om æ Juer skuld så væer glowwend!*

*Ja, sæjer a så, de æ kjøn å høør,
men no hâr a liigodt Løst te å spoor,
næer æ Juer æ så værm let længer nie,
hwofå ka et så ett mærkes hie?
Om Vinteren gor a å fryjs mi Tæer,
a mærker ett te, te æ Ild æ så næer!*

*No spuurl han mæ om, hwofå a wa Buund,
hwes a i Tiî wa blowwen holdt fram,
kund a no ha wan lisså klog som ham,
han tott, mi Fåståend wa da nowweluund.*

De wa jo kjen nok så å æ Mand,
a swäär, te a fæk mi Føø å æ Goer,
de hād gawwen godt no i manne Oer,
å få Resten wa a godt tefreds mæ mi Stand;
di Folk, dæ studiere, blywwe tit let skøør,
— de trower a ett, han howwet å høør.

— Joww, studiert, de wa han, men vesnok let dow'n,
dæ wa nowwe dæ mindt, te han fæk å æ Soun,
sjel såå han, te Staten støttet ham let,
no — de ka wol snāe kom ud o jet.
Hans Klæje so ud, som han älde hād böest sæ,
a trowe bestemt, te æ Mand hād fäløest sæ.

(i Fjowe i fjor. vejsen vissen. skawn tør og benet. Dogter Fil dr. phil. bejjst besede, bissede, løb meget omkring. Øwter urter. Grejs græs. Stjanne stjerner. uddest yderste. howwet syntes om. Buund bonde. fäløest sæ forlæst sig).

5. Erritsø sogn, Elbo herred. R. A. Ussing: Minder fra Erritsø. (1915–17) 139–140. (En episode fra 1864).

En Daw i æ Mørkning sæjer Hans Klausen te mæ: »Ska vi it nier te Damgor i Awten aa ha wos et gaat Livfuld Hjaarbær.« De va netop ve dend Ti di va moon. »Jaaw,« sejer a, »de ku sku't væ saa möj tombe.« Hoffjægermesteren var rejst væk, aa saa var der ingen ander end Gartner Petersen te aa pas o æ Kram, aa ham var vi it synderle ræjj faar, aa i saan en Ti gor et jo, som et kand. Naak æ de, Klausen aa mæ vi lester wos nier te Damgor, aa da et saa ær blæwn mørk naak, gir vi wos i Law mæ gotten Hjaarbær. Da vi haaj lojn let, fur Gartner Petersen Iww o wos aap fraa æ Slaat aa rover u hans Fynsk: »De maaw I itte.« Men de bryj vi wos it nowed om; vi vest naak, han woldt wos it i Faalejenhied. Let ater kommer der en Patrolje, der rove wos an aa sæjer o dje Tysk: »Vas makken si?« »Plokker Hjaarber,« swaahr vi, — aa saa gik di aa læt wos leg. — Naawed ater kommer der en anden Patrolje aa rover wos an lisom dind føøst, aa vi swaahr dem lissedan. Men de blæw regtenaak en anden Hjerom. Dier kom jæn aa æ Ungarer aa taw wos mæ; vi skuld föres aap te æ Huejvagt som lo u Laagor. De var en pæn Relehied faa wos aa komm o dend Maahd, nær vi var tæjn i Hjaarbær. Men der hjalp engen Kjæremo'r; vi maat trask aa aap te æ Goer mæ æ Østerriger i æ Hææl u wos. Da vi saa kam deraap, haaj æ Soldaat, dæ plæjet aa sto Vagt udden faar æ Goer, gawn a si Paast aa hæen te di ander. Vi blæw saa kommendieret te aa bliww standend, imæn han hindt æ Paast, aa saa skuld vi val ha van arrestieret te u anden Daw. De føøst æ Østerriger var gawn fra wos, sæjer Klausen te mæ: »No væl a idt sto hier længer, — aa hand ind ad en Loog u æ Staaldhus, som för ind te æ Hakkelskammer, aa a ibag ater ham! Diefraa smut vi ind i æ Kaahlkammer aa i æ Sæng aa under æ Dyön mæ æ Klæjer u.

— Vi ku naak höör, di gik aa romstieret uwd i æ Goer aa ljet ater wos; mæn vi va gaat hyt, hwo vi var.

(Hjaarbær jordbær. gotten de gode, rare. lojn ligget. Iww øje. Vas makken si? Hvad laver De? læt lod. Hjerom affære. ljet ledte. hyt skjult).

6. Fjelstrup sogn, (Sønder) Tyrstrup herred. Jørgen Friis (f. 1878) fortæller om sin deltagelse i Somme-slaget under første verdenskrig. Båndoptagelse 1956. I en række tilfælde, hvor stød skulle ventes, har dialekten stigende tone. Hverken denne akcent 1 eller en eventuel akcent 2 er betegnet i nedenstående transskription.

Så trasket vi ä' å kam dær'u' hæen o awtænæn. Straks så fek vi be'fa'leŋ te' å slå vo små' tæl't åp. En'væ' sol'da't ha' så'n en lil'a stök sæj'ldux, å dæm spænæ vi sam'al, å så bliwæ de tæl't. Dæ'a lo' vi så, å de va i en skö'w, en hi'al nat, å söw' gât, fo vi va træ't å —, vi lo' o dæn ba'r ju'a. Va, de æ sol'da'tæma'ne'r. — Vi skul' te et re'krutde'po't, å de'a va vi kon et pa daw. Vi skul' i di fo'skjælix regi'mæntær. De va ve Somme. Å vi ku nåk si', de va alvord'e'a, — lasa'rætb'i'læ kam' dæ, å atæl'a'ri' kam dæ fo'bi' o æ væj. Så va-a et hæ'l et læŋ, enæn vi blew end'i'l. — A kam te enfan'tæri'regæmænt nomær fæm' å fi'rs, et holstensk regæ'mænt. Å da kam vi å te å bu' i små' tæl't. Vi slo' vo små' tæl't åp, — i en ve-mark, en kö'n ve-mark, mæn dæ'a lo' vi en, de va ve æ front, å de va kri'x. — Vo batal'jo'n blew awløj'st, å vi fek så or'dær te å, vi skul' mar'si'a tel'ba:x, te en lilæ by', de he' Lenovi'øn. De tow' tri' daw. Vi gik tel'ba:x i tri' daw, de va stræn, vi ha möj å bæ'a o'. Mæn de gik jo da tel'ba:x. Så skul' vi —, vos dæ va ny'j, — di gamæl di fek et bæ'r, mæn vos dæ va ny'j —, vi skul' væ'a mon' u' å æksær'si'a, på en lan' marstu'r, å så ha ø-wæls å så'n now-a. Mæn vi lo' så en fjöwtæn daw dæ'a i Lenovi'øn, så kam dæ en dåw', vi skul' tel'ba:x i'ggæn te æ front, å da tow' et fi'r daw. å gå tel'ba:x. A tæŋkæ, de æ fo de, te vi et mât væ äft fo træ't, næ vi kam. Så dæn'fø-st awtæn, da vi skul' a'stæj u'a te æ front, blew æ kompa'ni' jo åpstel'. A so' nåk, o vænstar flöj dæ' stoj' æ sy:xbæ-ræ, mæ lan' stan' å tælt om æ skol'æræ. De så jo et så hygælæ u'a, mæn de wa jo no da —. Å vi gik så, å de va-a en lelæ ti', så kam vi fo'bi' vort artelæri'. De sky'a, de blew vi fo'skrækat få, de kje-ŋ vi et så'n now-a, de va jo awsko. Mæn vi kam jo snä'a te å læ-a — æ ni-æslaw! De'a lo' vi så u' i stelen. De va en —, ja', de va enæn stelen, de va enæn skotægraw, mæn de va en lilæ hu'al, vi ku bu' i' da, hi'l —. Næ dæ va koman en gra'nä't, ja, så va vi gæn l'mæ æl' samæl. Å om mon-æn, så — ti-læ om nat, enæn de va lyst i'no, da mot vi u'a å law pixträðsspærenæ. Å da de så va öwæstanæn, så fek vi low å go tel'ba:x i'ggæn. Så mât vi drek kafæ, so-j di. Mæn vi ha-j et! De haj vi drokæn enæn. Så'n en lilæ fæltflask, dæn' va-a et læŋ. Så o a-ŋ dåw', hæen om awtæn, så kam dær boj, no skul' vi — anyt kompa'ni' — vi skul' u'a å få —. Dæ'a lo' fø-st å fjæ-a kompa'ni', di va u' a'får, å vi sku u' å hjæl-p dæm. Da vi löf u', å de va-a ælæ læŋ, så kam vi fo'bi' dæn'fø-st so-ræt a haj si'. Han lo' å va jo så blu-ðæ, å en sani'te'tssolda't haj knapt hans vä'bæn'frak åp, — å — blu-ðæ hiŋ'a å —. De va-a et læŋ, så dy-j han. Vi loj

ham så te si·j — han va dy'j —, få te vi ku ræn fo'bi'. Å vi kam så dæ'hu'
å ——. Ja', va en tænkæ —, de ve' a snä' et —, de ve' a snä' et. De — —.
A η'st æ' en jo. — Mæn æ nat dæn' gik da, å vi fek low å gå te'ba:x i'gjen om
mon·æn.

(ve·mark hvedemark. mon· morgen. sky'ə skød. awsko afskud. ni·əslaw
nedslag (af granater etc.). bu' bo. blu·də blodig. dy·j døde).

Tekster. J. Jacobsen: Tæjelownssjow. (1888, 4. Opl. 1921), 2. Aften. (1889, 4. Opl. 1921), 3. Aften (1892, 1921). Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 29, 30, 31. (1921); Bønder og Arbejdere. Fortællinger og Skizzer i delvis jydsk Mundart. (1892), 2. Opl. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 47. (1923); Fra Øst- og Vestjylland. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 3. (1904). (Dialekt: Vejen sogn, Malt herred). — Evald Tang Kristensen: En Viis få di onng. Højskolebladet 1891, sp. 481–482. — C. A. Thyregod (1822–98): Inger. Jylland. Maanedsskrift for Literatur, Kunst og Samfundsspørgsmaal. Okt. 1891 – Sept. 1892, 344–349. (Dialekt: Tyregod sogn, Nørvang herred). — Kr. Knudsen: Walfardsforeningen i Tosseby. (1904). Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 2. (Dialekt: Græstrup sogn, Tyrsting herred). — M. Ring: Veteranen fortæller. Vejle Amts Aarbøger 1909, 111–117. — Anton Berntsen: Noget. (1914) 35–38; Fra Hjemmet ved Skoven. (1916) 27–40; Halanden Daw å en Attemedde. (1919); Niels Væwwers Rejjs fræ Dawgo te Pjeeste å hjem igjen. (1919); Småfolks Fånøwels. (1920); Gjemm-Ævvel. Jydske Digte. (1922); Skowwer. (1923); Megstur. Jydske Digte. (1925); Bindingsværk. Jydske Digte. (1927); Fjale Andes. Syv Historier i jydsk Stedmaal. (1929); Halvbrødrene. Folkelivsbillede i tre Akter. (1929); Æ Inderlomm. Jydske Digte. (1930); Skribbenskaller. Jydske Vers. (1933); Bøen å gammel Fålk. Jydske Vers. (1937); Udvalgte jydske Digte. I–II. (1938–39, 3. Opl. 1956); Awtensæed. (1943); Epigrammer. F. eks. 1946, 19–21; Epigrammer i Udvalg. (1947) 45–47; Gue Venner. Lidt jydsk Efterslæt. (1951); Di fie Snees. Nye og ældre Vers. (1953). (Dialekt: Engum sogn, Hatting herred). — R. A. Ussing: Minder fra Erritsø. (1915–17) 103, 139–140, 182–195. — Kristjan Jensen: Jenle Folk. Albert Bayers jyske Bibliothek Nr. 24. (1916). (Dialekt: Korning sogn, Hatting herred). — är·sə tā·l. (Erritsøtekst). Ved Henrik Ussing. DF III (1929) 58–59. — N. P. Bogh: Nogle Bemærkninger om Tyrstrup Målet. DF III (1929) 138–141. — N. C. Lukman: Fredericia-Kolonien. Vort lille Frankrig. (1939) 238. — Hans Krog: Tyrstrupbogen. Bidrag til Tyrstrup Sogns Historie. (1951) 179–183. — T. M.: I æ Skrøwtes. I Knud M. Hove: Hvejsel Sogn. (1949) 8. — Johs. Kristiansen: Mues sæjj. Jyske digte. (1958). (Dialekt: Hejnsvig sogn, Slavs herred).

V. ORDDANNELSE

Ud over kortere bemærkninger i den ovenfor anførte litteratur om enkelt-dialekter findes der endnu kun få undersøgelser af de jyske former for orddannelse. Det bliver en af den kommende tids mange opgaver at få fastslået, hvilke afledningselementer de forskellige egne på selvstændig måde har bragt i anvendelse.

Her skal blot lige antydes nogle særforhold. Forstavelsen (præfikset) *van-*, der betegner en ophævelse eller forringelse, anvendes mere i jysk end i rigssproget: *vanbyde* skambyde, *vangavn* unytte, *vanhjøp* uheld, *vanlykke* ulykke, *vansagt* sagt forgæves, *vansyne* misklade, *vanthro* mistænke. Til den betydningskraftigere del af de jyske ord hører de, der har en forstærkende forstavelse (hyppigst udtalt med lige stærkt tryk på de to dele af ordet) f. eks.: *bundsulten* skrupsulten, *bælgfed* smækfed, *flyvetåbelig* skrupskør, *knasarm* overmåde fattig, *kvaddersulten* meget sulten, *lapdoven* meget doven, *lemmegrotte* mørbanke, *lemmemoget* møgbeskidt, *pilluset* meget luset, *purkond* overmåde vranten og tvær, *pustond* meget vred og tvær, *pølfed* laskefed, *ravrådden* helt igennem rådden, *rivesulten* skrupsulten, *rivetravlt* meget travlt, *skassile*, *skrassile*, *skraldergrinne*, *skrannegrinne* le højt og larmende, *skoldnøgen* splitternøgen, *stagetræt*, *stoktræt* meget træt, *torkfuld* fuld til randen.

Allerede i middelalderen lånte vi her i Danmark en afledningsendelse (et suffiks) som *-ende* fra plattysk. I rigssproget findes den kun i et mindre antal ord, som *anliggende*, men der findes flere i jysk, f. eks. *fiskende* fiskeri. Og en plattysk endelse til dannelse af formindskelsesord (diminutiver) *-ike* blev meget produktiv i jysk især til dannelse af betegnelser for personer eller levende væsener, som man så ned på: *drønnik* tyk eller doven person, *krallik*, *kranmik* el. *pillik* gammel udslidt hest, *rallik* mager, ussel person o. s. v. Om den måde, hvorpå diminutiver dannes i dansk med dialekter, se nedennævnte arbejde af Kr. Møller. — Et andet personbetegnende suffiks, der vist også mest er kritiserende, er *-is*: *donnis* dumrian, *flerris* upålidelig person, *kannis*, *skannis* vanskelig person o. s. v.

Af udsagnsord forekommer der her, som i andre danske dialekter, et stort antal afledninger på *-ke*, *-le*, *-ne*, *-re*, *-se*, hvoraf de på *-le* gengiver en uregelmæssig bevægelse, de på *-ne* en begyndende og de på *-re* gentagne bevægelser eller lyd¹⁾, eksempler kan ses ndf. u. VI. Yderligere er jysk i stand til at betegne, at en handling gentages eller udføres langsomt, eller at den strækker sig over længere tid, nemlig ved hjælp af et suffiks *-i*:

¹⁾ Jf. Peter Skautrup: Det danske sprogs historie. III (1953) 375–376.

flanni le længe højrosted og ubehersket, *fnissi* fnise småt og gentagent, *ponni* småsyle, *påssi* sjokke, trisse rundt, arbejde småt o. s. v. Den slags udsagnsord kan derefter uden videre omdannes til navneord (substantiveres): en *påssi* er én, som ubeslutsomt og ubehjælpsomt søger at udføre et arbejde, men ingen vegne kommer med det, en *stampi* er en fast, lille, tyk person (dannet til *stampe*), en *flanni* betegner den nævnte højrostedede latter etc.

Tillægsordsdannelsen stemmer mere med rigssproget, men antallet af ord, som det er muligt at danne med endelserne, er større. De mange ord på *-agtig* og *-laden* røber en tendens til graduering eller frasering, som vistnok må siges at have sin oprindelse i en særlig jysk tilbøjelighed til forsigtig vurderen, til ikke at ville over- eller underdrive eller være uhøflig: *bitteagtig*, *lavagtig*, *småagtig*, *tykagtig*, *fåagtig*, *knapagtig* o. s. v.; *langladen*, *lidtladen*, *magerladen*, *gulladen*, *rødladen* o. s. v. — Derimod kommer éns mening mere uforbeholdent til udtryk i de hundreder af afledninger på *-vorn*, der mest har betydningen »som er slem til at handle således som angivet i første led«: *brokkelvorn* tilbøjelig til at smuldre, *drallervorn* sendrægtig, *drævevorn* langsom og drævende i talen, *fjammelvorn* usikker på hænderne, *fusevorn* som hastigt brænder ud, *hæffelvorn* knarvorn, gnaven, *kvabvorn* som vralter af fedme, *makkelvorn* som volder besvær, *mogvorn* skidenfærdig o. s. v.

Det hyppigst anvendte suffiks er dog *-et* (i de fleste dialekter udtalt *-ə*); antallet af afledninger med dette og de deraf udvidede former på *-eret* når nok op på over tusinde. Blot nogle få eksempler: *snadret* lidt beruset, *snaglet* uordentlig i klæder, halvfuld, *sneet* dækket med sne, *snippet* (om en hest) forsynet med snip, *snoddet* vild, uregerlig, *snuttet* næsvis, *snøkket* pæn, net, *snylleret*, *snødderet* halvfuld. — Sammenfaldet i udtalen med dette *-ə* er i de fleste dialekter også *-ig*: *flådig* flot (om en båd), *hvællig* rask, livlig, *kælig* kælen, *knøftig* snild o. s. v. (Det vil forstås, at det for at udrede, til hvilken type — *-et* el. *-ig* — disse ord hører, er vigtigt at studere dem i egne, hvor disse endelser er holdt ude fra hinanden).

Også suffikset *-s* (oftest fra ejeformstilfælde) bruges mere almindeligt end i rigssproget, som har lånt *træls* (vist af *træl*) fra jysk. Her kan nævnes *overlods* hvad der bliver til overs, *stings* som vil stange, *volds* voldsom, egenrådig, pokkers, *vrag* hvad der er udskud. — Ligeledes bruges *-sk* meget: *pilsk* hidsig, *pinsk* pinagtig, *plumsk* plump, rå, *primsk* voldsom, ustyrlig. Og endelig kan nævnes *-som*: *delsom* som let lader sig dele, *endsom* som er til at få ende på, *gavsom* opmærksom, *hovsom* tåleligt god, rimelig, *hugsom* som har en god hukommelse, *hvegesom* tvivlrådig, *rensom* renlig, *spildsom* som der let spildes af (f. eks. tørv i forhold til brænde), *ungelsom* som har let ved at yngle o. s. v.

Mange ny ord er opstået derved, at de er gået over fra én ordklasse til en anden. Ovf. nævnedes tillægsord på *-s*, der er opstået af et navneord i ejefald. Et andet eksempel er kælenavnene til husdyrene, hvoraf mange er opstået ved en substantivering af et lokkeråb, det vil sige et udråbsord

(en interjektion), som brugtes til at hidkalde dyrene med. Ord af denne type er ofte blevet til som en efterligning af den lyd, som pågældende dyr har for vane at fremkalde. Som eksempler kan nævnes *bæ* får, *gæk* gås, *jep* kylling, *rip* ælling, *rap* el. *vak* and, *øf* gris. Ved den gentagne brug af kaldeordet, som f. eks. *føle-føle* til føl, kan der ske en omstilling til *løfe*, *løffe*, *løf*.

Litteratur. Kr. Møller: Jyske Adjektiver paa *-eret*. SK III (1934) 1–32; d. s.: Diminutiver i moderne Dansk. (1943); d. s.: Nogle jyske udvidede former af konjunktioner. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 338–342. — Peter Skautrup: Hvor sproget gror. Skivebogen. XXXV (1943) 43–48. — Niels Åge Nielsen: Danske dialekters lokkeråb til husdyr. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 343–355. — Jf. videre Gudmund Schütte: En antik vestjysk Endelse? DSt 1943, 155–156.

VI. ORDFORRAD

Man tager sikkert ikke meget fejl, hvis man antager, at det enkelte ældre dialekttalende individ har — eller har haft — et ordforråd på 12–15000 ord, heri naturligvis indbefattet ord, som er fælles med rigssproget. Fuldstændigst udgivet er dialekten på Mors, der i A. C. Skyums Morsingmålets Ordforråd. I–II (1948–54) omfatter 540 tekstsider, som kan antages at indeholde mindst 17000 leksikalske ord, sammensatte og usammensatte. Den dialektforsker, der er ude efter at udtømme en dialekt, slipper dog ikke med et seddelkartotek på dette antal, for han må jo også have bøjningsformerne med, navneordenes ental og flertal (og i østjysk deres bestemte former), tillægsordenes ubestemte og bestemte form, deres højere og højeste grad, udsagnsordenes fire tider. Og dertil kommer, at han må optegne hele sætninger, der indeholder så mange forskellige betydninger af ordene, som dialekten har rummet.

Antallet af dialektord er næppe lige stort hos to individer, ja, selv hos to ægtefæller, der har kendt hinanden fra børn. Dialektforskeren kommer ofte ud for, at han må spørge forgæves efter et ord hos to–tre jævnaldrende meddelere og — får det hos en fjerde, der måske hele sit liv har snakket daglig med de førstnævnte og nu ikke begriber, at de ikke også kender det. Her må det antages, at forældrenes herkomst spiller en rolle. Den danske befolkning er nu — især efter første verdenskrig — ikke længere særlig fastboende. Det er snart en sjældenhed at træffe familier, der har boet på samme sted i flere generationer. Oftest må forskeren lade sig nøje med, at hans meddeler er født i sognet og ikke tillige dennes forældre¹).

Men ordforrådet varierer også efter den enkeltes psyke og indstilling. Man må endelig ikke tro, at ikke også dialekterne har deres forskellige stillag. Også i dem er der mængder af vulgære, tarvelige ord, som den dialekttalende »overklasse« ikke selv brugte eller som f. eks. ikke måtte bruges i religiøst vakte familier. Mandens og kvindens ordforråd var heller ikke ens. Nærmest kan de lignedes ved to cirkler, der ikke dækker hinanden helt. Kvinden havde sit gebet, som manden sit. Og inden for mændenes kreds er der også forskel. Den mand, der i sit livsløb har haft de mest forskellige stillinger, har sandsynligvis også det største ordforråd. Hvor udtømmelig er ikke en type som den gamle Kristen Nørby i Rær på Hanstholm, der, som han selv siger, har været alt undtagen skorstens-

¹) Jf. Peter Skautrup: Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn. DSt 1921, 97–111. — Lars Levander: I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? Språk och stil. IX (1909) 39–59.

fejer (og selv det havde han dog prøvet en dag, men det var ikke noget for ham!): landarbejder, håndværker og fisker¹). Eller som Mine Sørensen fra Dejret på Mols, der — fordi de kun var piger hjemme — har deltaget i alt karlearbejde og dertil stået i en butik et langt liv, hvor hun — som hun selv siger — kunne mærke, at hun var ved at blive gammel, da hun ikke længere kunne følge med i tre samtaler på én gang!

Og ordforrådet skifter også fra egn til egn, således som det under visse af dialekterne har kunnet eksemplificeres ovf. En ting, et begreb repræsenteres ved andre navne, eller samme navn dækker over andre ting eller begreber. Sammenlagt byder de jyske dialekter da på et mangfoldigt stof, især om man medtager ord eller betydninger, der nu er svundne. Der kan være mange uligheder mellem sproget hos de forskellige generationer, også i de egne, hvor selv de yngste endnu taler dialekt, det vil navnlig sige Vest- og Nordjylland. I et lille fiskerleje i Ty, Lyngby, oplyste således en 85-årig, at *han er fej* — ganske som i oldnordisk — betød »han er dødsens, han skal snart dø«; en 65-årig kendte kun rigssprogets betydning: »han er bange af sig«, mens det i en 20-årigs sprog kun betød »han er rå«.

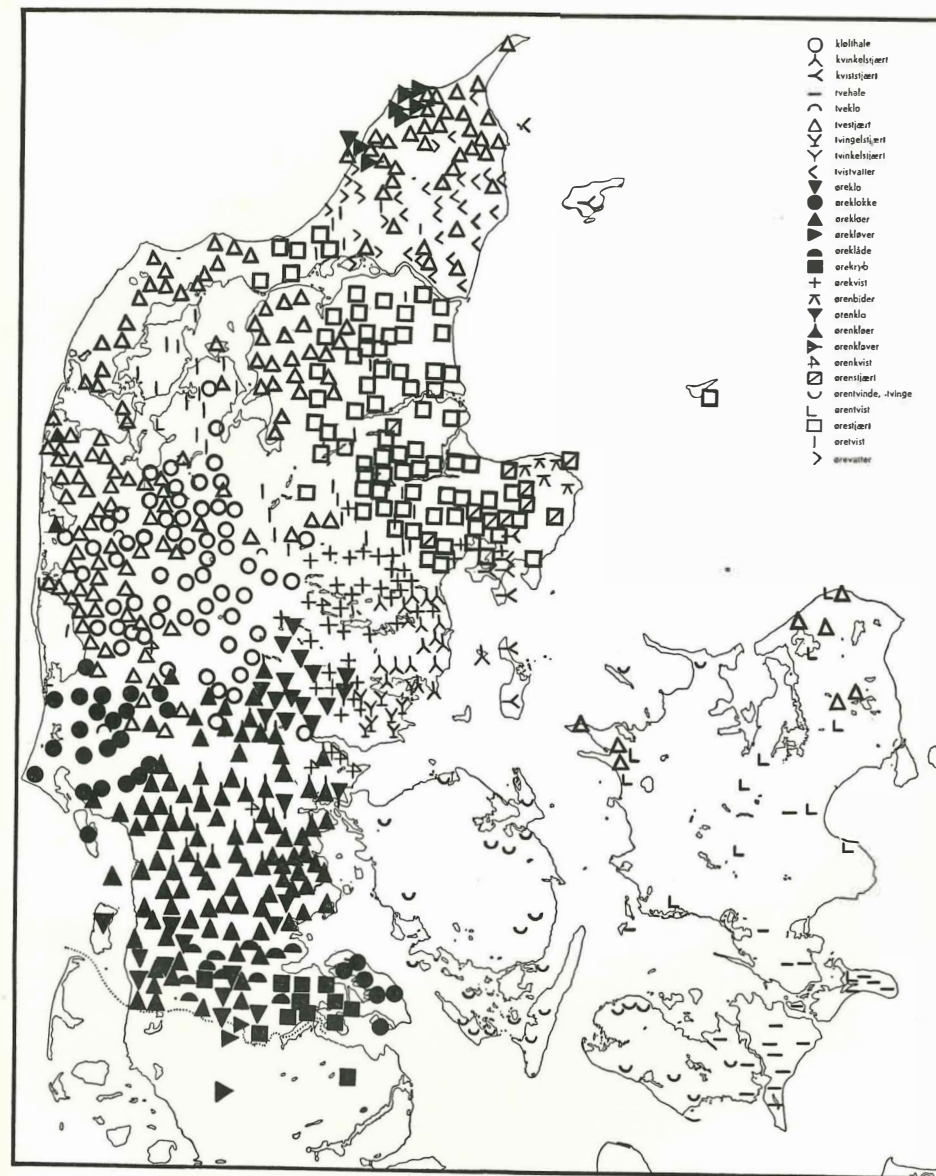
Det er nu naturligvis navnlig på alle de områder, der vedrører arbejdet og forholdene på landet eller vandet, at der har eksisteret et stort og rigt vokabular, som den rigsmålstalende ikke kender. Men selv betydningsområder, som bonden eller fiskeren har tilfælles med byboen, kan i dialekten være meget mere findelt end i rigssproget. Som eksempel på denne rigdom på ord kan fremdrages et — på intet punkt udtømmende — udvalg af betegnelser for benenes bevægelser under gang og løb i de jyske dialekter. Det må herhos erindres, at tillige er mange af rigssprogets ord brugt i de samme eller lignende betydninger. Hvor den enkelte dialekt ejer flere af betegnelserne, er der ofte finere nuancer i betydning og brug, end det her har kunnet angives.

At gå stille eller listende kan hedde at *firke, fitle, panke, poldre, stifle*, ofte i forbindelse med *af*. For at gå langsomt, dovent eller drivende findes der en mængde — nedsættende — betegnelser, især dem, der desuden bruges om at drive eller dovne, og da i forbindelser som *gå og dalre, drimle, drimse, dronte, dvaske, lanke, praggie, sege, slantre, slare (slår)*; men iøvrigt ord som *drumse, drømpe, lantre, loftre (lowtår), sagge, sagne, skrejle, slante, slundre, sokke*. Den, der går slentrende eller går og dasker, *han går og povtrer, slovskrer, sluntrer* eller *sløvstrer*. Dersom man går og tosser omkring uden noget bestemt mål, kan det hedde sig, at man *dukker, fejtrer, føjter, føvter, hvirmer, stjaver, strångler, trokker, tveger, vanker* eller *vankeserer (wonsær)* omkring. Hvis man går og er sløv eller sanseløs, når man skulle have sine tanker ved dét, man er sat til, så er dette naturligvis forkasteligt, så går man og *doggrrer, domrer, doser* (nørrejy. *du-asær*), *dosler, dromler*,

¹) Jf. Ulla Albecks ansættelse af en landarbejders ordforråd til ca. 1400–1500 ord i Dansk Stilistik. 3. Udg. (1953) 16 og Kaj Boms kritik heraf i Slangordbogen. (1957) 330.

falter, sejser, tokker, toner, trækker, tranter, tranter, vaver. Dersom alderdom, sygdom eller udmattelse er grunden til, at gangen bliver usikker og stiv, så er der et gloseforråd til rede, hvor det slingrende, vaklende, ravende er malet af i medlydene på den måde, at modstanden i det genstridige bentøj afspejles i første del — stammen — af ordene, og de gentagne bevægelser, hvorved den overvindes, viser sig i hyppighedsendelserne *-le* og *-re*. Så hedder det sig, at man *agler, hvingler, knægler, krangler, skovtrer, skringle, skrinkler, skrumler, slantrer, spejtrer, stagler, stager, stangler, stanniker, stantrer, starver, stegler, stifler, stjåner (stjå-nør), stjåvter, stjærtler, stumler, stumrer, stylører, styltrer, trumpler, vringler* eller *volttrer* af sted. Er der en skavank ved det ene ben, så *hjalter, krøbler, lammer* eller *linker* man. Det stødende i folks gangart kan minde én om andre bevægelser, og man siger da, at den eller den *pumper, skovler* eller *stamper*, når han går. Kan — eller vil — man ikke løfte benene, afmales det slæbende ved medlydene i ord som: at *fussie, tussi, slarre, slurre* eller *slarke*. Og går man med tærne udad, får man at vide, at man *fransker, føtter, skejler, skejter, skjævler, skjævter* eller *vregler* på benene. Hvis man går klodset eller uordentligt, så bliver dette naturligvis også genstand for kritik: man *hjafler, kloytrer, klantrer* eller *skamprer*. Eller man er for tyk og går og vralter, hvad der kan hedde, at man *bavser, valttrer, vamser, varper, vrampler, wrapper*. Her ser man selvyden *a* deltage i lydmalерiet, og den går vel på en ledsagende dyb lyd, f. eks. fra træsko. — Nu kan en tung og besværet gangart også skyldes hindringer i det føre, man må igennem. En del af de ord, som afmaler en sådan bevægelse, sigter nok oprindeligt til de smattede eller boblende lyde, der fremkommer, når man vader i pløre, som *kjasse, pässe, tjaske, vassie*, eller som *alke, alpe, ample, halke, hjalke, kvalpe, valpe, vappe, vonse*, men en del af dem bruges nu også om at vade i sne, lyng, højt græs eller halm. — Også i andre tilfælde er lydord brugt overført om de bevægelser, der fremkalder lydene, som *skrample* om at træde hårdt, gå larmende (i tunge træsko). — Mere elegant trines der, hvis man *panker, pranser, pronser* eller *pronsker*, hvad der vil sige, at man spanker, går strunk og stolt. Også dette kan dog overskride grænsen for, hvad der kan tolereres af skaberi, så *spradler, spradrer* eller *strunker* man, går som en spradbasse. — Og hvis man forestiller sig, at farten sættes yderligere op, så kan der blive brug for ord, der udtrykker, at en person går med lange skridt: *skafte, spanne, stalke, stjalke*. Ja, man kan få lighed med en stork derved, så *storker* man. Men der kan også blive tale om en hurtig gangart med små skridt, så *fimrer, nulrer* eller *stritter* man. Let og rask gang lydmales i et ord som *hvimpe*. Og det vuggende i bevægelsen hos den, der småløber, i ord som *fimpe, fippe, fipre, pimle, pimpe* eller *pimpre*. Og derefter kan farten jo sættes så meget op, at der kan tales om, at man *kiler, knyger* eller *piler* af sted, eller at man *firrer, fjoltrer, flamsker, flasser, hjager* over bunden¹⁾.

¹⁾ Jf. H. P. Hansen: *Hon' æ do te fa's*. SK XII (1943) 57-63, XX (1956) 90-91. — Henrik Ussing i DSt 1912, 37.

Ordgeografisk kort visende udbredelsen af de vigtigste danske navne på ørentvisten. (Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 338).

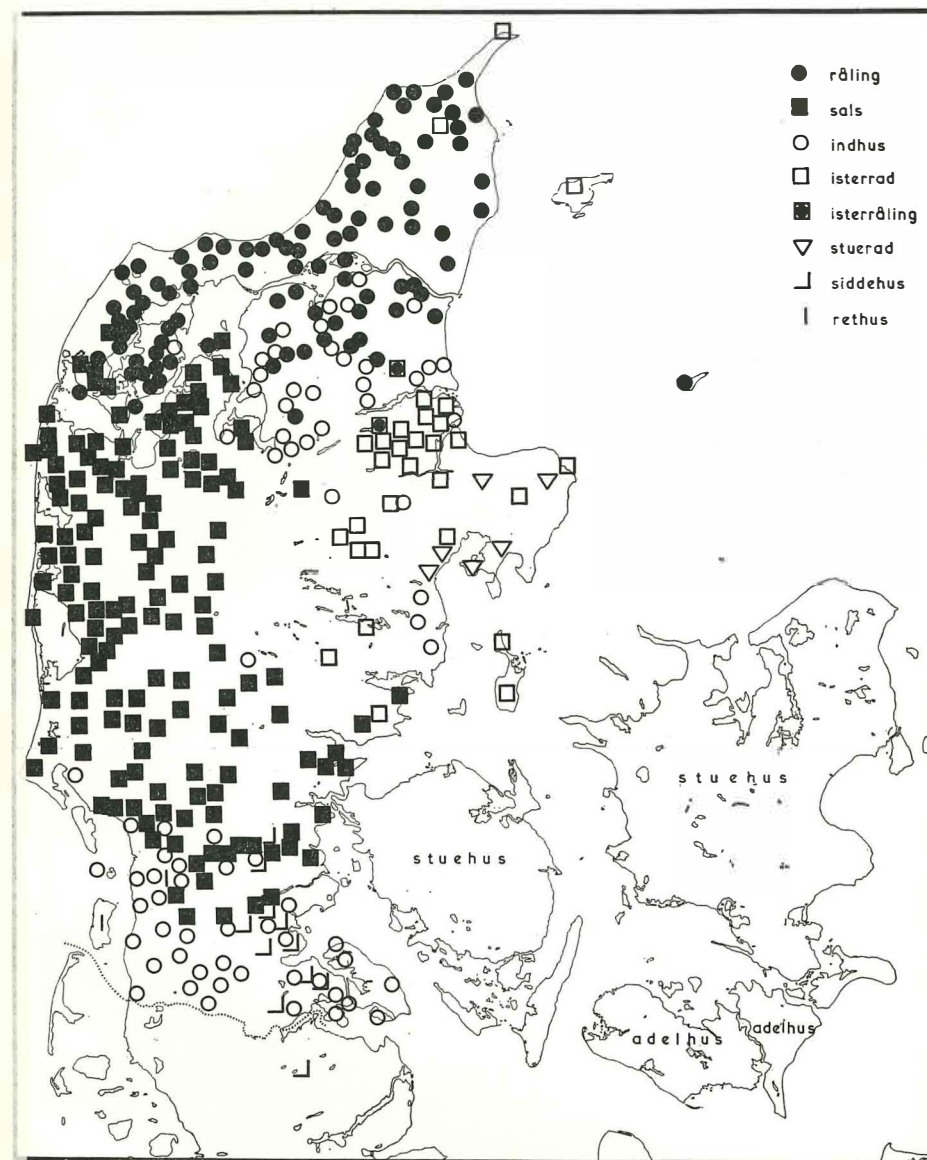

Kristen Møller.

Der er endnu kun blevet foretaget få danske undersøgelser af helt eller delvis ensbetydende ords — synonymers — udbredelse i dialekterne. Nogle af dem er direkte ordgeografiske. Hvad der vil sige, at de ved at kortlægge udbredelsen af de forskellige ord, som har samme betydning, søger at få opklaret f. eks., hvilke af ordene der er unge, og hvilke der er gamle, endvidere ad hvilke veje de er trængt ind, hvorfor nogle af ordene er døde eller døende, hvorledes to ord i samme nabolag har avlet et tredje ved sammenblanding, eller hvorledes to ord for f. eks. samme genstand har ført til, at de har delt det fælles betydningsområde i to dele. Grænserne mellem de forskellige ord for samme betydning søger man også at få fastslået. Hyppig viser det sig dog, at de må være yngre end lydgrænserne, især hvis det er ord, der bruges i det offentlige liv, som handelsord f. eks.

Det har herved vist sig nødvendigt for sprogforskerne at skaffe sig oplysninger om ordenes betydningsindhold i videste forstand. Herved har de måttet indgå i et samarbejde med folkemindeforskerne, kulturhistorikerne, etnologerne, for at skaffe sig et overblik over, hvorledes f. eks. redskaber, genstande, arbejdsprocesser og skikke har været udformet i tid og rum. Fremstilles resultaterne af dette ligeledes på kort, hvor der til hvert område hører en beskrivelse (evt. et billede) af sagforholdet i dette, vil man få en baggrund for at forstå mange særforhold ved de dialektale benævnelses udtryk og indhold.

Et udmærket eksempel på en sådan kombineret saglig-sproglig undersøgelse med dobbeltkort er givet af Kr. Møller i afhandlingen Danske Plejtyper. DF XIII (1942) 42–64, kortene s. 50–51. — Et andet bemærkelsesværdigt ordgeografisk arbejde er Peter Skautrups Kostaldens navne

Kort over de ældre danske navne på stuehuset. I store dele af Midtjylland er de ældre navne nu helt fortrængt af rigssprogets *stuehus*.

i danske dialekter. En dialektgeografisk skitse. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 356–387. Det vises heri — på et farvelagt kort —, at *nøds* (af *nødhus* kvæghus) væsentlig er østjysk, *kjørres* (af *kyrhus* kohus, *kyr* er en gammel ejeform af *ko*) er vestjysk, *bås* slesvigsk; videre har et område i det nordlige Slesvig og det sydlige Nørrejylland *øddel*, som også træffes i de sydlige ømål, og som egentlig er det samme ord som *ajle*; ordet har fået betydningen »kostald« gennem en betydning »grunden i kostalden«, der jo var gennemtrængt af urin. Endelig har Mors, Djursland og Samsø — ligesom Fyn — det formodentlig yngre ord *kohus*, og Als og Sundeved har *stald*.

Litteratur. Foruden disse afhandlinger kan nævnes: Svend Jespersen: Staldnavne. DF IV (1930) 97–112. — Poul Andersen: Væv og Vævild. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 309–327. (Om den henholdsvis øst- og vestjyske betegnelse for væven). — Chr. Lisse: Bimålet i langbold. En terminologisk undersøgelse. DF XV (1949) 66–77; d. s.: At spille Kag og slå Munk. En leggruppe og dens danske navne. DF XVI (1952) 73–97. — Ole Widding: Benævnelser paa »Forpløjning« i danske Dialekter. DF IV (1930) 116–128.

Andre redegørelser for synonymy er: Kristen Møller: Synonyme Ord i Folkemaal. DF V (1931) 76–86, VI (1932) 1–9; d. s.: Ordforraadsstudier. Især paa Grundlag af en Sammenligning mellem en østjysk Dialekt og det danske Rigssprog. (1950) 81–102; d. s.: Danske ålegårde og andre fiskegårde. (1953); d. s.: I tusmørket. Festskrift til Peter Skautrup 21. januar 1956. (1956) 319–324. — Marius Kristensen: Abstrakte og konkrete verber i folkemålene. Studier tilegnede Verner Dahlerup. (1934) 67–69; d. s.: Primula-Navne. DF I (1927) 71–73. — Poul Andersen: Prossekage — Praasekage og andre Lysebrød. DF I (1927) 113–123. — Gunnar Knudsen: Stænge. DF I (1927) 65–70. — Ellen Raae: Det sidste Læs. DF II (1928) 113–123, III (1929) 102–105; d. s.: Cikadeskum. DF IV (1930) 2–5; d. s.: En Fugls Navne i Folkemaalene. Studier tilegnede Verner Dahlerup. (1934) 150–156. — C. V. Otterstrøm: De danske Skallearters Navne, særlig i Jylland. DF III (1929) 1–11. — Axel Lange: Rams-Løg. DF IV (1930) 31–39, jf. III (1929) 127–128; Trifolium — Kløver. Dens Navne og Stilling i Folkloren. SK VIII (1939–40) 97–112; d. s. og Chr. Seeberg: Nogle sønderjydske Planter, deres Navne og Stilling i Folkloren. (1927–28). (= SM III–IV); d. s.: Anemonen og dens danske Navne. DF XII (1940) 88–98. — Tage la Cour: Fuglenavne i danske Folkemaal. I. Vipstjerter, Motacillidae. DF XI (1937–38) 14–17. — Hans Ellekilde: Det sidste Neg i dansk Overlevering. Fra Dansk Folkemindesamling. VI (1938) 5–100; d. s.: »Fok«, »Hundneg« og »Basse« imellem Aabenraa og Flensborg Fjord. SM XIV (1938) 199–222. — Arne Nielsen: Sæs og andre ord med tilknytning til staldgulvet. Festskrift til Peter Skautrup. (1956) 325–334; Arne Espegård: Nogle nordjydske retningsbetegnelser, indendørs og udendørs. SK XX (1958) 93–102. — Niels Åge

Nielsen: Danske dialekters lokkeråb til husdyr. Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 343–355; d. s.: Ørentvistens jyske navne. Festskrift til Peter Skautrup. (1956) 335–349. — H. P. Hansen: Hon' æ do te fa's? SK XII (1943) 57–63, XX (1956) 90–91; d. s.: Folk bander. SK XI (1942) 1–32; d. s.: Kultur og Sprog minder fra Midtjylland. (1930) 135–160; d. s.: Ko med Kalv. Folkloristisk Studie. Maa nedsskrift for Dyrslæger. XXXIX (1927) 369–403; jf. videre bibliografien i Festskrift til museumsforstander H. P. Hansen, Herning. (1949) 391–406.

Af videnskabelige behandlinger af enkeltord kan fremhæves følgende: Poul Andersen: Hwojemsager. DF II (1928) 28–30; d. s.: Verbet hwēkta i danske Dialekter. DF III (1929) 92–96. — Johs. Brøndum-Nielsen: Et Par nordiske Ord for Brødbagning. Festskrift til Hjalmar Falk. (1927) 50–53, optrykt i Studier og Tydninger. (1951) 141–144; d. s.: Personer bag Ordene. (Om ordet kálhøgen). AaS 26/7 1943; d. s.: Toslæt og Treslæt. — Adv. nohanne. APHS XIX (1947) 211–224, optrykt i Studier og Tydninger. (1951) 219–232. — Hilding Celander: Orden fock, focka och deras släktingar. Minnesskrift utg. av Filologiska Samfundet i Göteborg. 22. Okt. 1925, 112–117. — H. F. Feilberg: Lidt jysk sprogfilosofi. Nordisk månedskrift. 1878 I, 161–182. — H. P. Hansen: Gillikrog. DF II (1928) 17–19; d. s.: Uldponn — Ponnkår'e — Ponn. SK IV (1935) 100–103; d. s. og Peter Skautrup: At øgre. SK I (1932) 91–93. — H. Billeskov Jansen: Daldos. DSt 1927, 97–100. — Ella Jensen: Den mandøske Ru. DF XVI (1952) 98–122; d. s.: Knudre-op-Kæp og Vævestrikke. DF XVII (1955) 40–43. — Svend Jespersen: Øglade. DF VII (1933) 22–24. — C. Klitgaard: Sand. DSt 1931, 84. — Gunnar Knudsen: Smanke. DSt 1927, 96. — Marius Kristensen: Bidrag til dansk ordhistorie. II, III. DSt 1926, 71–75, VIII–IX. 1931, 49–51, XVIII. 1931, 164–165; d. s.: Flage. DF IV (1930) 88–90; d. s.: Gavt. DF VIII (1934) 60–62; d. s.: Ordruiner. DF XI (1937–38) 9–11; d. s.: Et par småord. sa. sted, 24–25. — Axel Lange: Høffeltorn. DF III (1929) 153–154. — Anker Teilgård Laugesen: Mauffver Kaal. DSt 1946–47, 144. — Kristen Møller: Leksikalske Smaating. DF VII (1933) 52–55; d. s.: Toggergarn. (Et Fiskeredskab). DF XV (1947) 16–30. — Niels Åge Nielsen: Vendsysselsk *næle* og *æl* »blegn«. SK XX (1956) 75–78; d. s.: Ordstudier. SK XXI (1959) 33–34. — C. V. Otterstrøm: Stalling. DF XIII (1942) 131–134. — August F. Schmidt: Til E Bindstouw. DSt 1942, 69–70; d. s.: Magerkål. DSt 1945, 155–156; d. s.: Leksikon over Landsbyens Gilder. Festsikke og Fester på Landet. (1950); d. s.: Danmarks Byremser. (1957). (Danmarks Folkeminder nr. 67); d. s. og Marius Kristensen: Tag — Tagen. DF IV (1930) 12–13. — Peter Skautrup: Svælde. SK I (1932) 32–33, jf. 86–87; d. s.: Barnetå. SK II (1933) 105–107; d. s.: Jyske ord. 1. andet, and(e). 2. alde. SK VI (1937) 56–58, 3. Vosk. 4. Værling. XX (1954–58) 35–36, 92, 5. Rebslåer. 6. Konjunktionen *ed*. XXI (1958–59) 15–16, 53–64. — Aage Sørensen: Dagregilde og Doblegilde. DF IX (1935) 97–104, jf. 105. — Søren Vasegaard: Øglade (Hestestald) i Fly. SK I (1932) 88–90.

Omtale af jyske slangord kan findes i Kaj Bom: Slang. Argot — jargon. Strejftog på det gemytlige sprogs område. (1948); d. s.: Mere om slang. Nye strejftog på det gemytlige sprogs område. (1950); d. s.: Slangordbogen. (1957). — Niels Åge Nielsen: Dialekt, jargon og vulgærsprog i Århus. Seksten Århusrids. Tilegnede Svend Unmack Larsen 23. september 1953. (1953) 225–240.

Studier over betydningsforhold (semantik, semasiologi) er bl. a. foretaget af Kristen Møller i Ordforraadsstudier. Især paa Grundlag af en Sammenligning mellem en østjysk Dialekt og det danske Rigssprog. (1950); jf. d. s.: Et Par Betydningsforskydninger. DF VI (1932) 121–136. Videre: Niels Haislund: Elliptisk Genitiv i Dansk. DF V (1931) 17–37; d. s.: Nogle bemærkninger om negation i rigsmaal og folkemaal. DF VII (1933) 105–138. — H. F. Feilberg: Stedsnavne som appellativer. Namn och bygd. II (1914) 69–74.

Iøvrigt henvises der til spørgelister i tidsskrifterne Danske Folkemaal og Sprog og Kultur, jf. ovf. s. 35–36.

VII. SÆTNINGSBYGNING

De jyske dialekters sætningsbygning (syntaks) byder ikke på større afvigelser fra rigssprogets, men er forøvrigt endnu kun lidet udforsket. Der er derfor grund til at tro, at vi gennem båndoptagelserne endnu vil kunne nå at fange et og andet. Det meste af det vil sikkert vise sig at være rester af ældre sprogforhold ligesom meget andet af det, vi finder.

Det ses f. eks. endnu, at bisætninger med bindeord eller henførende stedord og en særlig ordstilling (som nægtelse mellem grundled og udsagns-
led) er et yngre fænomen. Typen *jeg véd, at han ikke kommer* hedder — i hvert fald i en række dialekter — *jeg véd, han kommer ikke*. Et par eksempler fra molbomålet: *Så tist* (o: tyssede) *a po hen, så ku hon da fo'sto', hon mot et bliw 'we! No ka han e-d di ko'l, han hær sjæ'l spet* (o: spyttet) *i*. Meget sjældnere er det, at henførende stedord (relativt pronomen) mangler som grundled. Ella Jensen nævner i den ndf. anførte afhandling, at hun har fundet fænomenet i tekster fra Vendsyssel: *dær æ da no-n, æ rê'n uør-kæle* der er da nogle, (som) er overmåde træge til at tage ved lære, fra Himmerland: *a hær en swæt hæjst, sto'r hæruud i stål'en* Jeg har en sort hest, (der) står herude i stalden, og fra Angel: *en gammel Kún, hjet Kan-Smejs* (jf. slutningen af prøven ovf. s. 67). Hertil kan føjes: *ta mi Handkleyer, ligger i e nar Hiarn paa e Qvar* optegnet af Gerner ca. 1697 i Viborg stift (se SK X (1941) 57), og som han oversætter ved: tag mig mine Vandter, de ligger i det nørre Hjørne paa Qværnen. Det har dog ikke forekommet Gerner naturligt at udfylde med *der* el. *som*, det kunne da med lige så stor ret siges, at der var »udeladt» et påpegende stedord, men i det hele taget er det vel rimeligst at sige, at der ikke har stået noget før. Vi kan finde konstruktionen i gammeldansk, f. eks. Harpestreng (ca. 1300): *Achates ær en ærlyk steen. oc kombær af en floth hetær achates*.

Et gammelt træk er det ligeledes at stille slægtskabsbetegnelsen efter personnavnet. De fleste jyske dialekter har — som rigssproget — rækkefølgen *moster* 'Mine, farbror 'Jens, men ordenen 'Mine *moster*, 'Jens farbror har været brugt i hvert fald i Sønderjylland, på Mols og i Sydvestjylland.

Det kan endelig nævnes, at der i Slesvig forekommer tilbøjelighed til at bruge udsagnsordenes sammensatte former i direkte betydning i navnemåde og tillægsmåde: *hans fens bløw æwsko* hans finger blev skåret af. (Rigsdansk *afskåret* bruges jo kun i overført betydning). Og videre, at det i Slesvig og Vestjylland er muligt at sætte navnemåden på sidste-

plads i tilfælde som *ka æ it öl få?* kan jeg ikke få øl? — Den østdanske brug af *og* som relativ er også påtruffet i Angel (se Feilberg u. *og*).

Litteratur. Kristen Møller: Lidt jysk Syntaks. DF III (1929) 65–70; d. s.: Jeg ved, (at) . . . DF V (1931) 56–57; d. s.: Studier i sammensatte Personnavne. (1956). — Anders Bjerrum: Lidt sønderjysk Syntax. DF IV (1930) 17–24. — Åge Fjalland: Lidt Fjandbo-Syntax. DF IV (1930) 129–132. — Ella Jensen: Udeladelse af Relativ som Subjekt. DF XV (1947) 35–38. — Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål. (1898–1912) 175–176. — Johs. Lollesgaard: Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300). (1920) 42. — Johs. Brøndum-Nielsen i DSt 1921, 85; d. s.: DF II (1928) 80. — Paul Diderichsen: Elementær dansk Grammatik. (1946) 266–268. — Holger Johansen: Zur Entwicklungsgeschichte der altgermanischen Relativsatzkonstruktionen. (1935) 174 ff. — Hjalmar Falk og Alf Torp: Dansk-norskens syntax. (1900) 244 ff.

VIII. STIL

Et ofte fremhævet drag i den jyske landalmues naturel, som dog også kan træffes hos bønder i andre landskaber og andre lande, er en ret udbredt fåmæltighed, en reservation, forsigtighed og holden måde, når det drejer sig om at vise sine følelser. Mest udpræget fremtræder nok denne holdning hos vestjyden, og som et udslag af den kan nogle stiltræk betragtes. (I det følgende er eksemplerne især hentet fra St. St. Blichers E Bindstouw og fra Peter Skautrups nedennævnte arbejder).

Almuesmandens reservation viser sig deri, at han stræber efter at skjule eller tilhyle sine private følelser. Glæde, begejstring, sorg eller frygt udtrykkes ofte ved den stilfigur, der kaldes litote, og som består i en benægtelse af det modsatte: *den war ett saa mød slem'*; *A war ett sue glæde*; *a wa e't hi'el dreste* o. s. v. Men han er også villig til at lade andres følelser i fred, og her mødes den talende og tilhøreren i enighed om, at rosen ikke må gøre den roste flov eller overmodig, medfølelsen ikke oprive og kritikken ikke sære sin genstand. Også her udfylder da litoten en mission: *Den war ett saa mød touwele*; *han er ikke så usnu*; *de er e't swår rå'r*; *det var han kun ilde tilfreds med*; *hun var ikke mundlam*; *han wa e't hi'el fri' får' å vild sæjmi-er, end han ku sto 've*. I det sidste eksempel er litoten kombineret med et andet stildrag, som udspringer af bondens tilbageholdende forsigtighed: eufemismen, der er en blufærdig omskrivning for et stødende eller ubehageligt ord, i dette tilfælde ordet *lyve*. Fra E Bindstouw kan nævnes eksempler som *gjø de Slemm veddem slå dem ihjel*; *gjø Nød ve ham*, *A passer ett wal om aa sæjj kastrere*; *gi hin Fæjstpæng forfør hende*; *hun wa kommen skit astej* hun var blevet gravid; *de hæh Støk Arbed voldtægt*; *aa saa blow Jen en bette Kon træet aa den Rien*, *aa let cehm dæhr hvor En æ howest*, *nær En sanker Spohn*.

Et af de betydningsfelter, hvor eufemismen har udfoldet sig særligt, er betegnelserne for »at dø«. Prøven fra Ommersyssel ovf. (s. 96) bragte en del, andre kan ses i A. C. Skyum: Morsingmålets Ordforråd. II (1954) 134, og her er nogle fra Mols: *no mot han te' æð*; *han hæ'r lestød o'w no*; *no mot han o'stæj*; *han æ gåt fo'wå'rt*; *no ble'w dær da lest åp får ham*; *no fæk han ro'w*; *no hår han strit öw'ær æð*; *no fæk han low å slep*; *han æ gon wæk*; *e-nyla fek han e-ny æ'po' æð*.

Kritiken kan også optræde maskeret som ironi: »*Do er en sue Kaal te aa riis* sø *A te ham*: »*A trower missin Do sidder oweno di Madpuer*.« Og ironien hos Blicher kan blive skærende: »*A ska hæhl Dæ soen*« *saa e Buen*, »*tedi*

Steen Steensen Blicher
(1782-1848).

Uvenner ett ska finn Dæ lœwwen». Mæ de samm hog hun e Konng møt i hans Pann mæ e Yws.

Andres følelser skildres af fortælleren uden anmasselse, oftest kun gennem de ydre udslag, de giver sig. Glæden: *da glinsed hun œwr hiele hinner Ansigt, som om hun skul ha wor ud aa fæjst Pigger, som de seje faar et Mundsprog*. Og sorgen: *saa begynt hun aa snœwrs, aa tart hinne Øwn, aa sokked; men saah ett Nød*.

Tilbageholdenheden giver sig ofte udslag i fåmæltthed. Og der kan påvises rammende gengivelse heraf flere steder i Blichers værker, som i det svar, Ma-Ibs i »De tre Helligaftener« får af sin far, da hun spørger, om ikke hun og Sejer kan komme sammen: »Ja, paa hvad?«, og i E Bindstouw: »det faaer Jens aa Du enes om.« »Vi œ jenss allere,« suert A; aa saa wa den Snak faabi.

Men det forholder sig dog ikke sådan, at man ikke kan sige sin mening ligeud og med fynd og klem i dialekten. Over for dem, der ikke på nogen måde vil anerkende den omtalte ideelle livsholdning, er der rige muligheder for at besvare råt med usødet ved at benytte sig af de enorme forråd af nedsættende betegnelser for den fremfusende, klodsede, uforsigtige, snakkesalige, ublufærdige, svinske o. s. v. En del af denne kategori kan ses af oversigten i VI over udtrykkene for gang.

Litteratur. Gustav Albeck: Folkelige Udtryk og Vendinger i »E Bindstouw«. SK I (1932) 163-178. — Ulla Albeck: Stil og Teknik i Blichers Noveller. APHS XVI (1942) 1-110; d. s.: Dansk Stilistik. 3. Udg. (1953). — Anton Berntsen: Jydsk Folkemaal og Folkesind. Dansk Udsyn XIII (1933) 186-191. — Agnete Bertram: De tre Helligaftener. En Studie i folkelig Fortællestil. Edda. III (1915) 101-115. — Johs. Brøndum-Nielsen: Om folke-

lig Fortællekunst. AaS 2/3 1943. — Niels Haislund: Nogle bemærkninger om negation i rigsmaal og folkemaal. DF VII (1933) 105-138. — Peter Jeppesen: En sønderjysk dialekts udvikling i de sidste generationer (Løgumklosterdialekten). (1938) 18-20. — Kristen Møller: Ordforraadsstudier. (1950). — Johs. Nørvig: Steen Steensen Blicher. Hans liv og værker. (1943) 350-353. — P. Engelbret Pedersen: »De tre Helligaftener« som jysk Folkedigtning. DSt 1925, 42-55. — Gudmund Schütte: Den nedstemte Tone i Oldengelsk og Jysk. DSt 1935, 184-188. — Peter Skautrup: Ordforrådet i midt- og vestjyske dialekter. Fra Viborg Amt 1929, 32-52; og videre d. s.: Nogle bemærkninger om vort mål. Hardsyssels Aarbog. XXIX (1935) 27-43; Folket og Maalet. Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt. (1937) 95-111; Bondesind. (1950); Jysk sinnelaw. Antologi af jyske digte. (1950) 7-13; Hardernes mål. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1950, 101-112; Jysk sinnelaw. Små bemærkninger og antikritik. (1952); Jyske mål og jyske sind. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1955, 71-86; Det danske sprogs historie. III (1953) 230-245. — Jens Thise: Vendelboen og Vendelbomaalet. Turistforeningen for Danmark: Nord for Limfjorden. Aarbog 1932, 253-264. — Jf. videre litteraturen om Blichers sprog anført ovf. s. 55, note 2.

IX. DE JYSKE DIALEKTER OG RIGSSPROGET

I det sidste halvandet hundrede år har det skrevne og talte rigssprog gjort sig mere og mere gældende som uniformerende faktor. Gentagne gange har vi gennem dette tidsrum fået at vide af sprogmand — som Foersom, Chr. Molbech, N. M. Petersen, H. F. Feilberg —, at dialekterne var ved at forsvinde herhjemme, og at det derfor hastede med at få dem optegnet. Men endnu i vore dage har de dog holdt sig i mange egne.

Alligevel er det ikke nogen overdrivelse at sige, at dialekterne i vor tid er udsat for en så effektiv påvirkning fra rigssproget som ingensinde før. Stykke for stykke har de da også måttet afgive terræn. De gamle bymål er forsvundne de fleste steder, og selv i Sønderjylland er de nu stærkt truede. Rigssproget baner sig vej over købstæderne, stationsbyerne, de større landsbyer, de mindre landsbyer i nærheden af købstæderne o. s. v. I hvert eneste sogn er det repræsenteret, af lærer, af præst eller læge. Og i hvert sogn findes der nu også mange andre indflyttere, som — hvad enten de taler rigssprog eller en anden dialekt — bidrager til at forøge det stedlige måls labilitet. Den dialekttalende kommer ikke uden om et stadig voksende kendskab til rigssproget. I mange tilfælde er det nødvendigt for ham at lempe sin tale efter det for at blive forstået i samtale med udenforstående. Og landbefolkningen kommer tilmed langt videre omkring end før. Den handler i byerne, tager ofte på rejser. Børnene fra større områder samles i centralskoler, de unge søger til fagskoler, højskoler, realskoler, gymnasier eller kursus, deltager i sportsstævner. Mange unge mænd lægger også sproget om i soldatertiden. Alle er med i foreninger, alle taler i telefon. Radioen — og nu også fjernsynet — bringer daglig rigsmålsnormen ind i bondens stuer og korrigerer den noget stive udtaleform — lært efter bogen i skolen —, som før prægede hans forsøg på at tale rigsdansk. Dertil kan man så lægge læsning af aviser, fag- eller skøn-litteratur.

Store dele af det ordforråd, som tidligere har været tilstede i almuens tale, er da også gået tabt nu. Men det er imidlertid ikke et nyt fænomen, at ord forsvinder ud af et talesprog. Det er tværtimod sket, så langt tilbage vi kan følge sprogene i deres historie¹⁾. Den første, der direkte har gjort iagttagelser herover i en jysk dialekt, er vist provst C. Schade, der i de meget righoldige ordlister, som han i årene efter 1800 udarbejdede til Videnskabernes Selskabs Ordbog og indsendte til Chr. Molbech, som

¹⁾ Peter Skautrup i Danmarks Kultur ved Aar 1940. I (1941) 176; d. s.: Det danske sprogs historie. III (1953) 216–217, 385.

brugte dem delvis til sit Dansk Dialect-Lexikon. (1841), ofte har bemærkninger lignende denne: *vaanlyte* (vanlydig), gjenstridig el. som ej vil lyde og gjøre hvad forlanges. Dette Ord, som jeg først optegnede for næsten 30 Aar siden, synes nu ganske at være tabt, saavel som mange andre. Et større samlet tab skete med udskiftningen omkring 1800, nemlig terrænbetegnelser som *dung*, *flø*, *gynge*, *holt*, *lune*, *lå*, *made*, *slyk*, *støvl*, *tved*, *vejle*, *vese*, *ør*, *ås* og flere. Grunden har Jeppe Aakjær formuleret sådan: » . . hvilken Ombytning af Gloser fandt der ikke Sted f. Ex. ved Afskaffelsen af Jord-Fællesskabet og Hoveriet! Hver Agerstump, hvert Sump-hul, hver noksaa ringe Bakkeskraaning havde sit eget Navn, hvad der var nødvendigt, for at Arbejdet kunde rettelig fordeles og hver Spand Heste anvises sin Plads af Fogden. Jorden var bogstavelig oversaaet med Navne —, men da enhver Mand fik sit, da man begyndte at pløje hen tværs over de gamle tottede Hovagre, da gik det ikke de gamle snurrige Navne synderlig bedre end Flintestenene. De blev pløjet i Jorden sammen med *dem*, og nye Ord og Betegnelser steg frem af de nye Forhold.¹⁾

Større var dog ganske afgjort de tab, som industrialismens gennembrud på landet betød. Også her er vor store digters skildring særdeles instruktiv, for han havde selv levet sine barndomsår i en egn, der var så gammeldags som få: »En lignende formodentlig langt større Omkalfatring har Bondesprogene maattet gennemgaa i min egen Levetid under det gamle Landbrugs ret bratte Overgang fra patriarkalske til helt industrielle Former. Skjellet ligger i Firsernes Midte. Centrifugen, denne forunderlige, snurrende Tingest, der snart anbringes i hvert Sogn, hvirvler naadesløst en hel aarhundredgammel Kultur i Afgrunden; og en Uendelighed af Ord og Betegnelser maa gjøre dem Følgeskab. . . Med denne indgribende Forandring i Bondens Liv og Virksomhed er Ord bortdøde i Tusindvis. Saadan har ogsaa Gloserne deres puniske Krige, hvor de styrter i hele Eskadroner for at jordes i en Fællesgrav, i en Ordbog paa en Boghylde. — Tænk blot hvilken Uendelighed af Ord, der var knyttet til det gamle Husliv med dets primitive Fornødenheder af alle Slags, og dets utallige Haandværk: alene Spinderokken, Væven, Speltetenen, Julebagning, Jule-slagtning, Lødgryden, Reblægning, Hørskjætning — ak for hvert eneste Navn dukker for den bondefødte en grøn Ø op af Mindets Sø! — Eller det gamle Hyrdeliv — *Faaret*, der nu omtrent er forvist fra vore Landsbyer! Dette elskelige Dyr, der gav det primitive Bondeliv omtrent alt det fornødne til Livets Opretholdelse; Poesien omkring det, Lammenes Brægen i Vaarnætterne! — Hvilken uendelig Række af Billeder snart til Nytte, snart til Opbyggelse har dette Dyr ikke tilført Bondens Liv. . . Med Hyrdelivets Forsvinden forsvinder et Utal af Ord, der lægges paa Slagtebænken sammen med *Faaret*.²⁾

Men en dialekt kan for den sags skyld miste tusinder af ord og dog bestå som dialekt, hvis de øvrige samtidig beholdt deres udtale, bøjning, ord-

¹⁾ Jeppe Aakjær: Dør det jyske Bondesprog? Tilskueren 1918 II, 380–381.

²⁾ Sa. sted 381.

føjning o. s. v. Det farlige er, at de mange nye ord, der erstatter de gamle, udtales efter andre regler, ikke bøjer sig efter det forhåndenværende og derved kommer til at danne et lydsystem i systemet, som i forening med rigssprogspåvirkningen på de enkelte fællesord, føre til det gamle systems sammenbrud.

Det kan synes noget forunderligt, at de jyske dialekter trods alle angreb udefra har kunnet holde stand så godt, at det endnu til de seneste år har været muligt at finde frem til ældre personer næsten i alle egne, der har kunnet indtale bånd, som i det store og hele må siges at afgive et overmåde fint surrogat for den tale, deres fjerne forfædre kunne have præsteret. Og ved en udspørgning og samtidig nedskrivning ord for ord er vi ofte i stand til at skrælle yngre ord og former fra og finde tilbage til det, som de gamles forældre eller bedsteforældre sagde. En næsten arkæologisk fremgangsmåde. Vanskeligst stillet er vi nu i Østjylland, hvor befolkningen tidligst må have foretaget overgangen til rigssproget, et spring, der her heller ikke var så langt og svært at gøre som i Vestjylland. Men det kan altså fastslås, at på grund af dialektforskningens nye, forbedrede metoder og hjælpemidler — lydskrift, saglig udspørgning, båndoptagere — og de dialekttalendes stadig voksende forståelse af disse undersøgelses vigtighed og deres beredvillighed til, ja, iver for at medvirke i dem, har vi i løbet af den sidste halve snes år nået at redde mængder af enkeltheder, som var på nippet til at gå tabt for bestandig. Og der er ingen tvivl om, at vi vil være i stand til at fortsætte hermed endnu et godt stykke tid fremover¹⁾.

Der kan peges på flere faktorer, som har medvirket til, at de jyske dialekter — ligesom visse andre — har holdt stand helt op til vor tid. Vi kan regne ud, at udskiftningen og udflytningen fra landsbyerne må have ført til, at børnene nu i langt højere grad end før kom til at omgås med og blive sprogligt påvirket af deres forældre og bedsteforældre, af aftægtsfolk og tjenestefolk på gårdene. Det kan kun have virket konserverende på dialekten. — Og videre, at selv hvor et sogns indflytterprocent var høj, vil den dialekt, som de indfødte børn taler, have så stor prestige — ikke mindst på skolens legeplads —, at de nytilkomne må ændre deres sprog i retning af stedets norm. Så kan det også nævnes, at indflytterne mange gange kom fra sogne i nærheden, som ikke afveg så stærkt fra det sted, hvor de slog sig ned. Og at der visse steder er konstateret en slags mellem-norm mellem dialekten og rigssproget. I Sønderjylland har således sproget i de nordlige og østlige egne, der i mange, men ikke i alle henseender er rigssproget nærmere end de andre egne, virket som forbillede²⁾.

Men det har også vist sig, at store partier af dét i dialekten, som afveg

¹⁾ Sml. at jeg i min redegørelse for Ørentvistens jyske navne i Festskrift til Peter Skautrup. (1956) s. 336 kunne gøre op, at Feilberg havde rådet over 36 enkeltoplysninger angående disse navne, men jeg over 1160; se kortet s. 143.

²⁾ Jf. Eli Fischer-Jørgensen: Dialektgeografiens betydning for opfattelsen af lydforandringer. (1934) 65-67. — Peter Skautrup i DSt 1921, 97-111. — Anders Bjerrum i Den danske Bonde. II (1946) 202-204.

fra rigssproget, er blevet bevaret, dels fordi rigssproget ikke havde noget andet at sætte i stedet for det, og navnlig fordi de dialekttalende har været uvidende om, at de udtryk eller den udtale, de brugte, ikke stemte med rigssprogets. Thi den, der er vokset op som dialekttalende, har i virkeligheden ikke mulighed for at lære sig selv i alle enkeltheder, hvor grænserne går imellem hans dialekt og rigssproget. Hele tiden vil han på den ene side undervurdere og på den anden side overvurdere størrelsen af de to sprogs områder. Her ligger grunden til, at folk, der er vokset op i de egne af Danmark, der mangler stød, når de går over til rigssproget, dels kommer til at udelade stød i en række ord, der skulle have det, dels anbringer det i ord, som ikke skulle have det. Og derfor er det også, at ordlister, som dialekttalende har udarbejdet i den formening, at de kun indeholdt ord, som ikke var rigssprog, oftest alligevel har medtaget slige ord (som *spjætte*), og til gengæld mangler andre, eller at et værk som A. C. Skyums Morsingmålets ordforråd på den ene side har ord med overflødige betydningsangivelser og på den anden side har mange ord, der komplet mangler forklaring. Det er ganske det samme forhold, der har gjort sig gældende i norsk rigssprog. Når dette endog i den periode — indtil begyndelsen af 1900-tallet —, hvor det af nordmændene regnedes for identisk med dansk, altid indeholdt særnorske ord (norvagismer), skyldtes det oftest, at nordmændene ikke anede, at disse ord ikke også brugtes i Danmark¹⁾. Det kan da fastslås, at en væsentlig del af det jyske dialektstof er blevet fastholdt ubevidst af de sprogudøvende, der ikke selv har været klar over, hvor stærkt deres mål skilte sig ud fra rigsdansken. Dette stof har da levet videre i kraft af en slags inerti.

Men mange har også fuldt bevidst holdt fast på deres dialekt, dog oftest på en sådan måde, at de efterhånden har udviklet sig til tvesprogede, har lært sig rigssproget til officiel brug over for dem, der ikke forstod deres dialekt. Denne fastholden ved det nedarvede bondemål kan skyldes følelsesbetonede grunde. Deres moders mål er for dem en del af det miljø, som de er bundet til med stærke kærlighedsbånd, fordi de har levet deres barndom i det. Det hører med til alt det i hjemstavnen, de ikke vil kaste vrage på. Når de opholder sig i den, bruger de dagligtalens naturlige, uaffekterede udtryksform, mens rigssproget forekommer dem unaturligt og opstyltet. Og de kan være meget uskånsomme i deres kritik af den unge pige eller mand, som har været bortrejst et stykke tid og efter tilbagekomsten fortsætter med at »snakke fint«. At det kan være vanskeligt for sådanne unge efter nogle års fravær straks at tale dialekten igen, falder dem som oftest ikke ind. I det hele må man gøre sig klart, at der på det sproglige område hersker en intolerance, der kan være fuldstændig fantastisk, ja, minde om racehad. Gang på gang kan man høre fremsat påstande om, at det eneste sted, der snakkes »rigtig jysk« er i vores sogn,

¹⁾ Nu registreret i Norsk-dansk ordbog. Red. af Hallfrid Christiansen og Niels Åge Nielsen under medvirkning af Mogens Brøndsted. (1955).

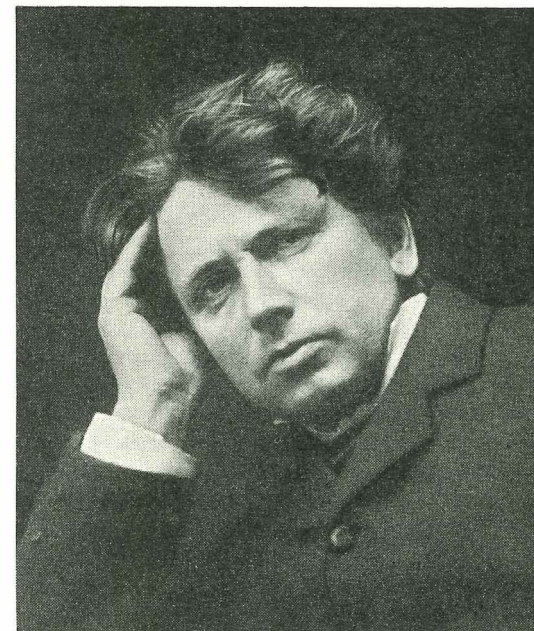
det de snakker andre steder er forkert eller fuldstændig tåbeligt. (Sm. u. Ommersyssel slutningen af prøve 2)¹⁾).

Men den bevidste fastholdelse kan også skyldes, at den moderne videnskabs syn på dialekterne som fuldt ligeberettigede med rigssproget er blevet mere almindeligt bekendt. I de århundreder, da kulturen var koncentreret i byerne, så man her ned på bonden, fandt ham og hans gammeldags klædedragt og skikke komiske. Og når bonden trofast havde holdt fast ved sit gamle nedarvede talesprog, mens man i byerne havde opgivet dette til fordel for et sprog, der var et kunstprodukt, stærkt opblandet med fremmede elementer, ja, da var det bonden, der var latterlig. For man troede, at hans dialekt var opstået ved en enfoldig forkvakling af rigssproget. At bondens daglige talesprog og hans fortællersprog indeholdt en rigdom af rammende ord og vendinger, hvoraf meget burde have været overført til det officielle sprog, det blev man først klar over i løbet af 1800-tallet. Ikke mindst viste det sig i vor skønlitteraturs udvikling, at de krav om ægte lokalkolorit, der stilledes først under den poetiske realisme (1820 ff.) og senere under naturalismen (1870 ff.), nødvendigvis måtte føre med sig i første række, at dialektord måtte indføres i rigssprogstekster, og senere at selve dialekten blev taget i brug ikke blot i komisk, men også i alvorlig stil. Det må ganske vist indrømmes, at dialekternes modangreb på det officielle sprog førte til mindre resultater herhjemme end i en række andre sprog, f. eks. norsk. Men det har dog givet sig sådanne — også varige — udslag i det almindelige skriftsprog, at det kan være af interesse at følge denne modstrømnings forløb.

Begyndelsen blev gjort med Steen Steensen Blichers E Bindstouw i 1842, hvor hele jyskens register af muligheder blev demonstreret, de alvorlige således i digtet Faawal Marri. Den rene dialektdigtning, om hvilken der er givet bibliografiske oplysninger ovf., kan næppe antages at have øvet nogen indflydelse på rigssproget. Mulighed for at dialektord kan vinde indpas i den fælles skriftnorm og det almindelige talesprog foreligger snarest, hvor ordene forekommer brugt i værker, der iøvrigt er skrevet på rigssprog, og dersom de ikke er brugt for tæt. Også her viste Blicher, at han nåede længst i kunstnerisk ægte skildring af bønders liv, når han i sin realisme støttede sig til bønders tale.

Omkring 1900 tog denne retning i vor litteratur et nyt opsving med den »jyske bevægelse« med rigssprogsværker af forfattere som Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg og Johs. V. Jensen. Navnlig Aakjærs bøger med deres store forråd af ramme bondegloser stæmmede dog litteraturkritikerne for brystet. Ja, mange af dem begreb såmænd sikkert ikke, at disse jyske forfattere ikke lige så godt kunne lade deres personer tale grønnegade-københavnsk. Til eksempel lod en nu forglemt hr. J. A. Jensen, der endog hævdede at være østjyde af fødsel, sig henrive til følgende raseriudbrud: »Det, jeg blandt andre har gjort indsigelse imod, er, at Hr. Aakjær, navnlig i sin »Paa Aftægt«, »berigede« det danske Sprog med en Række jyske

¹⁾ Jf. også August F. Schmidt: Danmarks Byrnsers. (1957).

Jeppe Aakjær
(1866-1930).

Brokker, der dels ikke var bedre end de tilsvarende Udtryk paa Rigsdansk og derfor overflødige, dels var daarligere og dels slet ikke var Ord, hverken Jysk, Dansk eller Mesopotamisk.« Om nogle i vestjysk vitterligt ret udbredte ord skrev han videre: »Med disse Udtryk er der . . ikke andre, der forbinder nogen Mening, end den enkelte Person, der i Mangel af Ord hitter paa dem i Dag og maaske har glemt dem i Morgen. Det er Udbrud af Børn, der ikke har lært at tale, eller af Voksne, der staar paa Barnets Trin og savner Ord til at udtrykke en Følelse eller Forestilling med.« Ja, han mente, at nationen og kulturen truedes af bøger af denne art: »Den jyske Sprogbevægelse, saaledes som Hr. Aakjær praktiserer den, kan kun opnaa at *svække os nationalt*. Det er en Splittelsesbevægelse, som den norske Maalbevægelse er det; og den er kulturjendsk og reaktionær.«¹⁾ — Og omtrent lige så afvisende var kulturhistorikeren J. P. Jacobsen, af østjysk oprindelse også han: »Jydskeri er ikke blot ørkesløst, det er sinkende Bagstræb, fordi det nærer Almuetilbøjeligheder og Menighedsafsondring, der uden denne litterære Opmuntring vilde dø ud ligesom de gamle Sidekviste paa Granens stærke Stamme.« Også han benyttede lejligheden til et angreb på den norske sprogbevægelse: »Jydskeri og alt andet Maalstræb (er) Bagstræb.«²⁾

¹⁾ J. A. Jensen: Jysk og Rigsdansk. Det ny Aarhundrede. V (1907-08) 271-275; jf. Politiken 12/5 1907.

²⁾ J. P. Jacobsen: Jydskeri og andet Bagstræb. Tilskueren 1907, 520-524.

Aakjær var dog mand for at forsvare sig over for modstanderne og over for sin egen kunstneriske samvittighed: »Er det ikke herligt som Forfatter at kunne sige: disse Ord der, de er ikke traadt platte af flade Hæle i den store By; eller at nærme to Ord til hinanden, der aldrig har mødt hinanden før, og høre dem klinge sammen i et Rim!« Han tilbageviste anklagen om, at han selv lavede ordene (den hænger dog ved ham den dag i dag): »jeg har fra Barnsben lyttet til Folkesprogets Boblen og Syngen i dets evige, kjærfriske Vældkilder. Jeg er mig bevidst, at jeg blandt den Mængde af nye Ord, jeg har indført i min Digtning, aldrig har brugt et eneste, som ikke den Dag i Dag staar i Folkets Jord med grønne Skud og lange Rødder ud til Siderne.«¹⁾ Og han pegede på dialektens betydning for rigssproget: »Vi er her i Landet vel ca. 1 Million, der taler det jyske Bondemaal, og omtrent lige saa mange, der med en Smule Ulejlighed let kunde føres til at forstaa det i Tale og Skrift. Det vilde dog vist næppe være helt uden Betydning hverken for Livet eller for Litteraturen, om der kunde skabes en stærkere Udveksling af Ideer og Forestillinger, Gloser og Sprogskatte mellem Jydsken og Højdansken. Vort lille Land, der er kastet som en Rullesten i Brændingen, kan tidsnok miste sine særegne Konturer, gnedet og skuret som det er mellem de andre truende Landkolosser. Vi skal ikke selv bidrage til denne Rundslibning. Dialekterne er kun en Berigelse, en karakteristisk Streg mere i vort Folkefysiognomi.«²⁾

At Aakjær gjorde sig skyldig i en reaktionær handling, når han i sin digtning gav den fattigste jyske almue mæle, udtrykte dens uforløste tanker og stemninger i dens eget sprog, den anklage vil eftertiden ikke opretholde. Og hans kritikeres vurdering af sprogforholdene i Norge var lige så skæv. Målbevægelsen her var snævert knyttet til fremskridtets og demokratiets sag, og den omfattende optagelse af dialektord også i det norske riksmål har beriget dette og skabt et frisk og levende folkeligt skriftsprog, der i langt højere grad end tidligere stemmer med norsk talesprog.

I det tyvende århundrede har vi da også — foruden de nævnte tre — set en lang række forfattere skrive på jysk, for en dels vedkommende med virkelig lødigt resultat, men for flertallets ganske vist ikke på højde med den norske landsmålsdigtning³⁾. De fleste rigssprogsskrivende jyske forfattere har også, især når de skildrer folkelivet, fortsat optagelsen af dialektord⁴⁾. Her kan nævnes af de ældre Jakob Knudsen, Marie Bregen-

¹⁾ Jeppe Aakjær: Jydsken og Højdansken. Foredrag holdt i Casino 14/11 1907. Sommer-Taler. (1913) 46–55. Citatet s. 54.

²⁾ Jeppe Aakjær: Livet paa Hegnsgaard. Bondekomedie i fire Akter. (1907) Fortale.

³⁾ Jf. Peter Skautrup: Jysk sennelaw. Antologi af jyske digte. (1950).

⁴⁾ Af de ord i rigssproget, som vi antager er lånt fra jysk, og som har opnået en mere almindelig brug, kan nævnes: (et) *brod*, *brodsø*, *elskov*, *havgus*, *havstok*, *højle*, *kendelse*, *klit*, *kolbøtte*, *kolle*, *kålhøgen*, (en) *luffe*, *lytte*, *marehalm*, *revling*, (at) *skotte*, *sortbær*, *stilfærdig*, *sølle*, *træls*, *vaks*. — Om de mange øvrige se i Ord-bog over det danske sprog. I–XXVII. (1918–54) og i nedennævnte litteratur.

dahl, Thøger Larsen, Thit Jensen, af de noget yngre Thomas Olesen Løken, Harry Søiberg, Erling Kristensen, Erik Bertelsen, Knuth Becker, Hans Kirk, Johanne Buchardt og Hans Povlsen¹⁾. Mindre blivende resultater nåede forfatteren Sv. Clausen og Dansk forening for nordisk sprog-røgt, der i 1940-erne i agitatoriske bøger og tidsskrifter henledte opmærksomheden på jyske ord, som burde bruges i rigssproget, fordi de tilsvarende ord fandtes i norsk og svensk²⁾.

Og som nævnt fortsætter danske sprogforskere med at studere de jyske som vore andre dialekter, fordi de på så mange måder kaster lys også over rigssprogets, ja, over hele folkets historie. Endnu er der mange huller i vor viden om ordene, deres betydning og udbredelse, og om dialekternes indre system. Arbejdet med optegnelse i lydskrift, optagelse på gramfonplade og lydbånd og udskrift af de mange forskelligartede kilder kræver tid og penge. Sprogforskningen herhjemme håber, at den — som i andre lande — vil kunne påregne støtte og velvilje både fra de bevilgende myndigheder og fra de dialekttalende selv til afslutning og publikation af disse undersøgelser³⁾.

Litteratur. Af den meget righoldige litteratur om dialekt og rigssprog kan anføres følgende: Almindelig dansk Litteratur-Journal. I (1779) 46–49. — Minerva. 1795 I, 140–141. — K. L. Rahbek: Om Ludvig Holberg som Lystspildigter. I (1815) 312, II (1816) 137, III (1817) 315, 428. — Chr. Molbech: Forerindring til Peter Foersom: Om Samlinger af danske Landskabsord. (1820) 3. — C. Molbech: Dansk Dialect-Lexikon. (1841) XVII. — N. M. Petersen: Den nordiske oldtids betydning for nutiden. (1844–45). (Se: Samlede afhandlinger. III (1872) 91 ff., 178 ff.). — E. C. Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858) 343. — Fr. Bajer i Nordisk Tidsskrift. 1868, 134–136. — Fr. Krebs i For Idé og Virkelighed. 1870 II, 345–348. — O. Skavlan: Holberg som komedieforfatter. (1872) 340. — Hans Jensen: Lars Bjørnbak. (1919) 140–148 om polemik i 1874. — -d.: Et Ord om Folkemaalets Indflydelse paa Skriftsproget. Højskolebladet. 1876, sp. 127–131. — Edv. Brandes: Fremmed Skuespilkunst. (1881) 8. — Hans Dahl: Alvors- og morskabslæsning om modersmålet. (1891) 108. (Skrevet 1881). — Kristian Højer: Om Forholdet mellem det dannede Fællesprog og Mundarterne. Højskolebladet 1882, sp. 217–220, jf. 637–641. — Herman Bang i Tilskueren. 1889, 847–848. — Niels Møller i Illustreret Tidende. 17/1 1892, 194. — Marius Kristensen: Samlende kræfter i sprogudviklingen. (1899). — Anker Jensen: Folkemål og rigssprog i Sønderjylland. Dania. VII (1900) 65–95. —

¹⁾ Jf. Gudmund Schütte: Det jyske Røre. Skivebogen XXXVIII (1946) 5–15.

²⁾ Se især ordlisten i Vort nordiske modersmål. III. Nordisk sprog i nordisk land. (1944); jf. Gudmund Schütte: Jysken som nordisk Skatkammer. Skivebogen. XXXIV (1942) 9–19.

³⁾ Institut for jysk sprog- og kulturforskning ved Aarhus Universitet har siden 1953 modtaget støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond og fra 1958 tillige fra Aarhus Universitets forskningsfond.

Georg Brandes: Samlede Skrifter. Danmark. III (2. Udg. 1919) 479. (Skrevet 1902). — Louis Kæstel: Dialekt i Literaturen. Folkelæsning. V (1905-06) 14; jf. Sigurd Sørensen sa. sted 78-79 og Peter Alsted sa. sted 92-93. — Jeppe Aakjær: Jydsken og Højdansken. Sommer-Taler. (1913) 46-55. (Foredrag holdt i 1907); d. s.: Fortale til Livet paa Hegnsgaard. (1907). — J. A. Jensen: Jysk og Rigsdansk. Det ny Aarhundrede. V (1907-08) 271-275. — J. P. Jacobsen: Jydskeri og andet Bagstræb. Tilskuere. 1907, 520-524. — Jean Fischer i DSt 1909, 111-113. — J. Byskov: Dialekterne kontra Rigssproget. Vor Ungdom. 1917, 149-157. — Jeppe Aakjær: Dør det jydsk Bondesprog? Tilskuere. 1918 II, 380-389. Optrykt i Artikler og Taler 1887-1918. (1919) 249-259, jf. 233-237, og i Kong Wolle og andet jydsk. (1956) 7-24. — B. T. Dahl i Vor Ungdom. 1919, 294. — Frederik Riedel: Det jydsk Bondesprog lever. Tilskuere. 1923 II, 354-357. — Holberg: Comedierne. Tekstredaktion og Kommentar ved Carl Roos. I (1923) 552, III (1924) 617. — Erik Rehling: Skrift og Tale. Vor Ungdom. 1925, 463-469. — Otto Jespersen: Menneskehed, nasjon og individ i sproget. (1925) 72-77; jf. anm. af Hjalmar Falk i ANF XLIII (1927) 215-218. — Knud Hjortø: Hvad er dårligt Dansk. København. 7/2 1927. — Otto Jespersen: Stedsmål og Rigssprog. Politiken. 12/8 1927; jf. 11/8 1927. — Frands Holm: Ord, der uddør. DF I (1927) 124-125. — Johs. Brøndum-Nielsen: Rigssprog og Dialekter. DF II (1928) 65-80. — Søren Vasegaard: Jydske Dialekter og Rigsdansk. Iagttagelser og Betragtninger. Gads danske Magasin. 1929, 532-544. — Aage Fjalland: Vore folkemål i likvidation. DF III (1929) 39-43. — Christian Lisse: Nyudviklinger i falstersk. DF VI (1932) 49-54. — Knud Hjortø: Løst Sprog og udtryksfuld Tale. Nationaltidende. 16/1 1929; d. s.: Et jydsk Bidrag til Rigsdansk. Berlingske Tidende. 28/9 1929. Begge optrykt i Skrift og tale. (1936). — Marius Kristensen: Folkemålenes værdi. DF IV (1930) 49-55. — Erik Rehling: Det danske Sprog. (1932) 171-175. — Ulla Albeck: Dansk Stilistik. (1939, 3. Udg. 1953). — Peter Skautrup: Sproget. Alverdens Viden. III (1939) 406-410; d. s.: Dialekternes Kaar. Dialekter og Rigsmål. Danmarks Kultur ved Aar 1940. I (1941) 176-181. — Johs. Brøndum-Nielsen: Jydsk er ogsaa Dansk. AaS 21/12 1941; d. s.: Fra Sprogets Verden. Nationaltidende 14/10 1941; d. s.: Fra Ambrosius Stub til H. C. Andersen. AaS 5/4 1942. — Karl Hansen: Jydsken. Aalborg Amtstidende 17/12 1942. — Gudmund Schütte: Jysken som nordisk Skatkammer. Skivebogen. XXXIV (1942) 9-19. — Erik Oxenvad: Vort Sprog. I (4. Udg. 1943) 109-117. — Johs. Brøndum-Nielsen og Ulla Albeck: Johs. V. Jensen og Sproget. I: Johannes V. Jensen. (1943) 72-88; Johs. Brøndum-Nielsen i AaS 27/6 1943; d. s.: Jydsken og Rigssproget. AaS 8/9 1944. — Poul Andersen: Rigstalesprog og Dialekter. Berlingske Aftenavis. 2/5 1944. — S. P. N. Togeby: Dialekt og rigsmål. Flensborg Avis. 3/7 1944. — Paul Diderichsen: Nyt fra dansk Dialektforskning. Berlingske Aftenavis. 22/9 1944. — Anders Bjerrum: Folkemaal og Rigssprog. Den danske Bonde. Red. af M. P. Ejerslev. II (1946) 189-214. — Gud-

mund Schütte: Det jyske Røre. Skivebogen. XXXVIII (1946) 5-15. — Peter Skautrup: Jysk sinnelaw. (1950) Forord. — A. Noesgaard: Danske dialekter og skolebørns skriftlige arbejde. (1951). — Peter Skautrup: Jysk sinnelaw. Små bemærkninger og antikritik. (1952); d. s.: Det danske sprogs historie. I-III (1944-53), i bd. III is. 157-159, 216-219, 385-386, 389, 422. — Kaj Bom: Dansk i dag. (1955) 17-30. — Peter Skautrup: Undervisningens indflydelse på sprogudviklingen i Danmark. Modersmålläraarnas förening. Årsskrift 1956, 26-37. — Jf. endvidere: O. Gjerdman: Dialekt i skriftspråk. Modersmålläraarnas förening. Årsskrift 1937, 79-95. — Bertil Björseth: Dialekt och riksspråk i en bohusslänsk socken. (Göteborg 1946). — Carl Larsson: Om dialekt i svensk skönlitteratur. Elias Wessén 15. april 1954. (1954) 138-147. — Walter Henzen: Schriftsprache und Mundarten. Ein Überblick über ihr Verhältnis und ihre Zwischenstufen im Deutschen. 2. Aufl. (Bern 1954).